

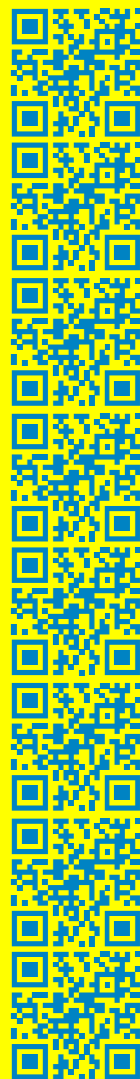
УКРАЇНСЬКА МОВА

2019

УКРАЇНСЬКА МОВА

6 клас

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2019

УДК 811.161.2(075.3)
У 45

Авторський колектив:

Г. Шумицька, Т. Гнаткович, О. Ківеждій, А. Лукач, Є. Борисова

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)*

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Українська мова : підруч. для 6 кл. з навч. угорською
У 45 мовою закл. заг. серед. осв. / Г. Шумицька, Т. Гнаткович,
О. Ківеждій, А. Лукач, Є. Борисова. – Львів : Світ, 2019. –
264 с.

ISBN 978-966-914-191-0

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-191-0

© Шумицька Г.В., Гнаткович Т.Д., Ківеждій О.В.,
Лукач А.Ю., Борисова Є.Є., 2019
© Поліха Л.Я., обкладинка, 2019
© Шутурма М.С. художнє оформлення, 2019
© Видавництво «Світ», оформлення, 2019

ДОРОГІ УЧНІ!

Промайнуло літо, і веселий дзвінок знову покликав вас за парти. У новому навчальному році на вас чекає багато цікавого. На уроках мови ви дізнаєтеся чимало нового, адже мову порівнюють зі скарбницею, що зберігає коштовності народного досвіду, мудрих думок.

Підручник, який ви тримаєте в руках, допоможе вам оволодіти державною мовою, вивчити основні відомості з морфології української мови. Ви подорожуватимете чарівними країнами самостійних частин мови: іменника, прикметника, числівника, займенника і дієслова. Для здобуття знань з української мови потрібні ваша енергія, бажання, уміння й навички сприймати слово, розуміти його значущість, а також наполегливість висловлюватися правильно, досконало, мудро. «Що багатша думка, то багатша мова», – казав Максим Рильський. І закликав: «Борімося за красу мови, за правильність мови, за доступність мови, за багатство мови...».

Автори цього підручника бажають вам сил і натхнення в оволодінні новими знаннями. Ми доклали чимало зусиль, щоб зробити ваше навчання цікавим, зрозумілим і простим.

Тож успіхів вам! Нехай мовний шлях стане шляхом корисного пізнання, вдумливого спостереження та ґрунтовного вивчення.

Автори підручника

§ 1. КРАСА І БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРШЕ ВЕРЕСНЯ – ДЕНЬ ЗНАНЬ

Вправа 1. I. Розгляньте малюнок. Хто з дітей є мовцем, а хто – адресатом мовлення? Як називаємо мовлення однієї особи, двох або більше осіб?

II. Складіть невеличкий діалог. Запишіть його у зошит. За необхідності користуйтеся такими словами та словосполученнями: *перше вересня, зустріч після канікул, ділитися враженнями, однокласниці, нова учениця, вчитимуся у вашому класі, познайомити з майбутніми однокласниками.* При складанні діалогу використовуйте слова вітання та слова ввічливості.

Вправа 2. Прослухайте текст. Усно дайте відповіді на запитання, вміщені після тексту.

ПІЗНАЄМО СВІТ У СЛОВІ

Перше, що сприймає дитина з довколишнього світу, – це слово.

Воно приходить з маминою колісанкою, тихою вечірньою казкою, доброю батьківською ласкою. І дитя згодом починає лепетати: «мама», «тато», «баба», «льоля», «киця»... Це надзвичайно чарівний світ двоскладових слів, із нього все починається. Далі дитя продовжує розширювати свої знання зі словесності, а вже коли зіпнеться на ноги, то за день може засвоїти з десяток слів одразу. І вони такі красиві, звучні: «квітка», «хмарка», «пісня», «вода», «трава»... І з кожним словом світ для дитини стає ширшим, об'ємнішим, щедро розкриває свої обрії. Він – як мамина казка – чарівний, незвичайний і безмежно цікавий... І пізнає дитина цей світ за допомогою слова (*Зі скільного твору*).

1. Що першим сприймає дитина з довколишнього світу?
2. Як приходить до дитини слово?
3. Які слова засвоює дитина насамперед?
4. Яким чином поповнюєте ви свій словниковий запас?

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм «Цікаві факти про українську мову». Що цікавого ви дізналися?

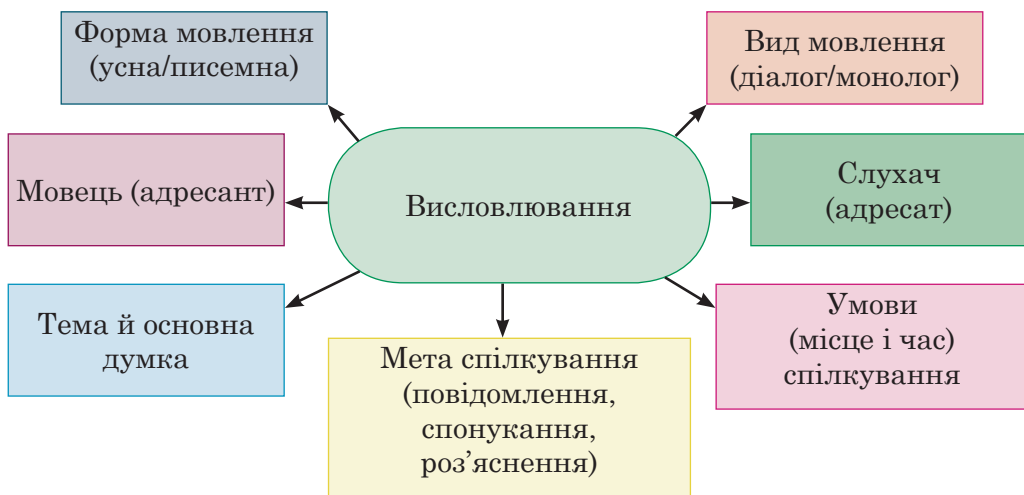

Вправа 3. Спишіть вислів видатного українського поета Максима Рильського. Поясніть, як ви розумієте ці слова.

Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за багатство мови...

Вправа 4. Розгляньте схему. Дайте відповіді на запитання.

1. Які форми мовлення ви знаєте?
2. Назвіть види мовлення, чим вони відрізняються?
3. Що об'єднує мовця та слухача?
4. Які ще чинники важливі для висловлювання?

Мовлення передбачає вміння не лише говорити (усне мовлення) й писати (писемне мовлення), а й слухати (сприймати усне мовлення) і читати (сприймати писемне мовлення).

У характеристиці всіх видів мовленнєвої діяльності – говоріння, слухання, читання, письмо – спільним є зміст висловлювання, який потрібно донести до співрозмовника або зрозуміти з чужого висловлювання.

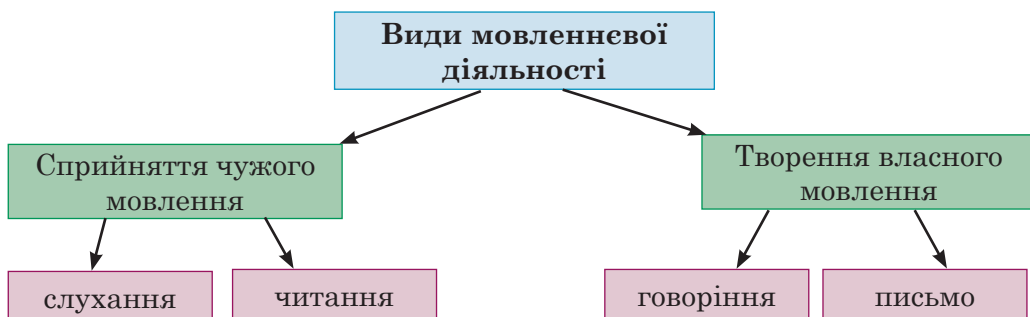
Вправа 5. Скориставшись схемою, укажіть на вид мовленнєвої діяльності (*говоріння, слухання, читання, письмо*) за поданими характеристиками.

Почерк, зв'язно, зміст висловлювання, писемне мовлення, писати зі скороченнями, записувати, рукопис – це

Голос, мовлення, слово, виступ, план мовлення, зміст висловлювання, думка – це

Читати мовчки, читати вголос, підкреслювати, робити виписки, конспект, зміст висловлювання – це

Слухати, зміст висловлювання, запам'ятовувати, співрозмовник, значення, зміст – це

Вправа 6. Прочитайте правила. Якого з цих правил ви дотримуетесь постійно, а яке бажаєте засвоїти і використовувати у спілкуванні з іншими людьми? Перекажіть їх коротко від першої особи.

Основні правила спілкування

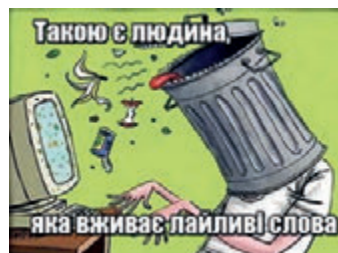
1. Будьте завжди ввічливі, привітні й доброзичливі у спілкуванні, з повагою ставтеся до співрозмовника.
2. Будьте уважні до співрозмовника, до його стану та настрою, до того, що і як він говорить, як реагує на ті чи інші слова.
3. Умійте слухати, не перебивайте співрозмовника.
4. Не бійтеся вступати в контакти (усні чи письмові) з людьми, навіть незнайомими вам, але при цьому уникайте нав'язливості.
5. Говоріть (пишіть) про те, що може бути цікаво й корисно тим, хто вас слухає (читає).
6. Не ображайте людей словом (*не говоріть неприємного, не виявляйте своєї зверхності, не вживайте грубих слів тощо*).
7. Умійте ввічливо просити і чемно відмовляти, не ображаючи людину своєю відмовою. Намагайтеся пояснити причину свого прохання чи відмови.
8. Використовуйте у спілкуванні звертання і ввічливі слова (*будь ласка, вибачте, не ображайтеся, чи не змогли б ви, на жаль, так вийшло* та ін.), дотримуйтеся культури мовлення.
9. Умійте підтримати людину словом і ділом у будь-якій ситуації.

Вправа 7. I. Прочитайте виразно уривок з вірша Максима Рильського. Як пропонує автор збагачувати свій словниковий запас? Які види словників ви знаєте? Якими користуєтеся? З чим порівнює автор словники?

...Не бійтесь заглядати у словник:
це пишний яр, а не сумне провалля;
збирайте, як розумний садівник,
достиглий овоч у Грінченка й Даля,
не майте гніву до моїх порад
і не лінуйтеся доглядати свій сад.

II. Розгляньте мем. На жаль, іноді дехто дозволяє собі образливі – лайливі, «брудні» слова. Чи погоджуєтеся ви з думкою, проілюстрованою малюнком? Чому?

III. Складіть три-п'ять речень на тему «Для чого люди вживають лайливі слова».

Вправа 8. Уявіть ситуацію: ви прийшли до продуктового магазину. Схарактеризуйте умови спілкування: назвіть учасників спілкування, форму мовлення, види мовлення, умови спілкування (офіційна чи неофіційна обстановка).

Словник

доброзичливий – jóakarátú, jóindulatú
довкóлишній – környező
зв'язно – összefüggő
звёрхність – elbizakodottság
конспéкт – jegyzet
нав'язливість – tolakodás

невгамóвний – fáradhatatlan
об'ёмний – itt: terjedelmes
óбрій – láthatár, horizont
провáлля – szakadék
чíнный – tényező
яр – árok, hasadék

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. ЗВУКИ МОВИ І ЗНАКИ ПИСЬМА. СКЛАД І НАГОЛОС. ГОЛОСНІ І ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Перегляньте за QR-кодом мультфільм «Голосні і приголосні звуки» і пригадайте вивчене з теми.

Звуки, при вимові яких повітря виходить без перешкод, називаємо голосними (**а, о, у, и, е, і**).

Звуки, при вимові яких повітря натрапляє на різні перешкоди, називаються приголосними (**б, п, т, в, к, л** та інші).

Звуки мови позначаємо на письмі відповідними знаками, які називаємо буквами.

Отже, звук і буква не одне й те ж. Звуки ми чуємо й вимовляємо, а букви бачимо й пишемо.

Вправа 9. Дайте повні відповіді на запитання й запишіть їх у зошит.

1. Як називається розділ науки про мову, що вивчає її звуковий склад?
2. На які дві групи поділяються звуки?
3. Скільки голосних звуків і букв на їх позначення є в українській мові?
4. Як поділяються приголосні звуки?

Вправа 10. І. Прочитайте уривок із вірша Володимира Сосюри. Поясніть, чому автор закликає любити рідну землю? Чому любов до рідної землі пов'язана з любов'ю до рідної мови? Пригадайте вірші угорських поетів про рідну землю. З чим вони пов'язують любов до батьківщини?

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

II. Спробуйте прочитати рядки, записані смайликами, на зображенні поруч з віршем. Запишіть їх у зошит.

III. Випишіть виділені слова вірша. У якому з них більше букв, у якому – більше звуків? За рахунок чого? Підрахуйте кількість голосних і приголосних звуків у кожному слові. Поділіть їх на склади і для переносу. Поясніть розбіжності.

Голосних звуків в українській мові шість: **а, о, у, и, е, і**.

Голосні звуки **а, у, е** на початку слова, після голосних і після твердих приголосних позначаємо відповідно буквами **а, у, е**: *автор, уряд, едельвейс* (квітка); *приазовський, наука, поезія; стан, дуб, день*.

Після м'яких приголосних голосні **а, у, е** позначаємо буквами **я, ю, є**: *ляш, життя, синє*.

Букви **я** = [й+а], **ю** = [й+у], **є** = [й+е] позначають два звуки (**й + голосний**): 1) коли вони знаходяться на початку слова; 2) після голосного; 3) після апострофа; 4) після знака м'якшення у словах іншомовного походження. Наприклад: *яма, юнак, єдиний, пояс, союз, поєдинок, м'ята, в'юн, браконьєр, читаємо, Ньютон, Мольєр, п'ять, в'юн, в'ється*. В окремих словах після **й**: *Майя, фойє*.

Буква **ї** завжди позначає два звуки [**й+і**], наприклад: *їжак, поїзд, сім'ї*.

Голосні, перед якими вимовляємо **й**, називаємо йотованими.

Йотованим є також звукосполучення **йо**, яке передається в українській мові двома буквами: *його, гайок, серйозно, бульйон*.

Вправа 11. I. Спишіть прислів'я, вставляючи голосні звуки. Прочитайте напівсане, стежачи за вимовою. Вивчіть два-три прислів'я напам'ять. Наведіть декілька прислів'їв – угорських відповідників.

1. Кожн..му мил.. своя ст..рона. 2. Де рідн..й край, там і рай.
3. У ч..жій ст..роні і в..сна негарна. 4. З рідної ст..рони і в..рона мила.
5. Добре т..му, хто у св..єму домі. 6. Удома і стін.. гріють.
7. Кож..н край має свій звич..й.

II. До виділеного слова доберіть перевірене. Випишіть по два одно-, дво- і трискладових слова. Поставте наголоси.

Вправа 12. Спишіть пари речень, уставляючи потрібні за значенням слова. Усно поясніть ваш вибір. Слова в дужках вимовте згідно з нормами української вимови. Назвіть звуки, якими відрізняються пари слів. Схарактеризуйте їх.

1. ..., музико, ..! Закарпаття – мій рідний ... (край, грай). 2. Територією України тече річка Край дороги ріс старезний ... (Буг,

бук). 3. Я люблю печені, де дозрівали кавуни, були розташовані за селом (баштани, каштани). 4. На трави впала ранкова У цієї дівчини дуже гарна ... (коса, роса).

Перейдіть за QR-кодом, перегляньте мультфільм про поділ слів на склади і пригадайте вивчене.

Слова можна розкласти не тільки на окремі звуки, а й на склади.

У складі може бути тільки один голосний звук. Отже, скільки у слові голосних звуків, стільки й складів. До складу можуть входити і приголосні звуки (один або й більше): *я-ма, гір-кий, мо-є-ї*.

Склади бувають закриті та відкриті. Склад, що закінчується на голосний звук, називаємо **відкритим**: *во-да, по-ле, ру-ка, го-ло-ва*.

Склад, що закінчується на приголосний звук, називаємо **закритим**: *пов-ний, міс-ток, ніч, схід, віль-ний*.

Вправа 13. Пригадайте правила поділу слова на склади. У поданих словах усно поставте наголос. Спишіть їх, поділяючи на склади і для переносу. Звірте написане з товаришем чи товаришкою і виправте, якщо є помилки.

Зразок. *У-кра-ї-на. – Укра-їна.*

Батьківщина, Вітчизна, рідна, земля, простори, хата, домівка.

Слова з рядка в рядок переносимо так, як при вимові ділимо їх на склади: *пар-та*, а не «па-рта»; *книж-ка*, а не «кни-жка»; *роз-казати*, а не «ро-казати»; *на-крила*, а не «нак-рила»; *міль-йон* (а не «міл-ьйон» і не «мільй-он»).

Вправа 14. Запишіть у дві колонки слова, які починаються: 1) на м'який (пом'якшений) приголосний; 2) на твердий приголосний.

Рак, коло, ківш, кіт, літо, рів, сон, ліки, край, рис, сік, рана, сир, горб, льон, рука, мир, сіно, голод, какаду.

Вправа 15. Виконайте завдання.

1. Х голосних + У приголосних = 38 звуків.
2. Яким чином вдається за допомогою 32 букв позначити 38 звуків?
3. Порівняйте український та угорський алфавіти. Чим вони відрізняються?
4. Назвіть слово, в якому один зі звуків позначаємо трьома буквами.

5. Які дві букви завжди позначають два звуки: одна – приголосний і голосний, друга – два приголосні?

6. Від слів *ар*, *Уля*, *чільний* утворіть нові слова, додавши на початку один звук так, щоб кількість букв, якими передається слово на письмі, не змінилась.

Вправа 16. Підготуйте діалог на тему «Зустріч двох друзів біля школи».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Букв більше, ніж звуків, у кожному слові рядка

А Юля, мию, м'яч

Б рана, кіно, сир

В сіль, тонна, дзвінок

Г ніч, в'юн, панно

2. Кількість букв відповідає кількості звуків у кожному слові рядка

А лле, синька, рів

Б кіт, джміль, син

В юрба, мию, борщ

Г хліб, рясно, школа

СЛОВНИК

Баштан – поле, на якому вирощують баштанні культури (кавуни, дині, гарбузи та ін.).

бук – bűkkfa

негóда – rossz időjárás

едельвéйс – havasi gyopár

рів – árok

кавúн – görögdinnye

чільний – fő, vezető

§ 3. ВИМОВА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ ТА ЇХ ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ

Вправа 17. І. Прочитайте виразно вірш Богдана-Ігоря Антонича. Який зміст ви вкладаєте у слово **Батьківщина**? Спишіть виділені слова, вставляючи потрібні літери.

«Що це є – Батьківщина?» – раз спитала Оля,
а батько радо відповів на це д..тині:
«Знай: Батьківщина – це ріка, що серед поля,
поза с..лом, ген, попід лісом, тихо плине,
це в саді нашому д..рева, зілля, квіти,
це на ланах ши..ниця золотокоса,
це той, що віє з піль, пахучий теплий віт..р,
це на л..вадах скош..на трава в покосах,
це наші всі пісні і молитви щоденні,
це рідна мова – скарб, якого ти не згуб..ш,
це небо сине вдень, а серед ночі темне,
це, моя Олю, все, що ти так щиро люб..ш».

II. Випишіть по два-три слова, у яких: а) кількість звуків і букв однакова; б) звуків більше, ніж букв; в) букв більше, ніж звуків.

Іноді варто звернутися до орфографічного словника й запам'ятати написання слова.	
У багатьох словах української мови перед наголошеним а(я) вживається на письмі та вимові а	<i>багато, багаття, гарячий, гаразд</i>
Не змінюється о на а в таких словах	<i>гончар, монастир, солдат, лопата, поганий</i>
Ненаголошений о іноді у вимові наближається до у , якщо далі є склад з наголошеними у або і	<i>голубка, вимовляємо як [го^улубка]</i>
Ненаголошені звуки е, и у вимові часто наближаються один до одного	<i>весело [в^ес^ело], черговий [че^грговий]; зима [зи^ема], виразний [ви^еразний]</i>
Щоб розпізнати, що писати в сумнівному випадку (е чи и), треба поставити сумнівний звук під наголос, а для цього необхідно змінити форму слова або утворити від нього нове слово спорідненого значення	<i>селó – сéла, темні́є – тéмно</i>
Якщо сумнівний звук випадний, то пишемо е , а не и	<i>уче́нь, бо учня́, палець, бо пальця́</i>
У суфіксах -еньк-, -есеньк-, -ечк- завжди пишемо е	<i>доленька, малесенький, сонечко</i>
Так само пишемо е у сполученнях -ере-, -еле-	<i>очерет, шелестить</i>
Суфікси -ичк-, -ичок бувають тільки у словах, що походять від слів із суфіксами -иц-, -ик-	<i>вуличка (від вулиця)</i>

Вправа 18. I. Виправте допущені учнем помилки, записавши слова правильно. Поясніть свій вибір, дібравши до кожного слова перевірку.

Сенóк, систра́, висна́, диньóк, лижа́ти, зема́.

II. З виправленими словами складіть і запишіть речення.

Вправа 19. Розгляньте малюнки. Запишіть у зошит слова – назви малюнків, поставивши наголоси. Пригадайте орфограму «Наголошені та ненаголошені голосні».

**Запам'ятайте правопис слів,
що не перевіряються наголосом!**

Апельсин, бензин, бетон, колектив, левада, легенда, математика, медаль, пенал, ремонт, рецепт, тепер, тремтіти, чекати, директор, диригент, кишенья, лимон, минулий, пиріг.

Вправа 20. Перекладіть слова українською мовою й запишіть їх в алфавітному порядку.

Га, narancs, most, szeptember, esti, sütni, citrom, vidám, mérges, elmúlt, igazgató, suttogni, ülök, szél, cseresznye, nagy, széles, zöld, sütemény, magas, várni, tolltartó, zseb, érem.

Вправа 21. Зробіть звуковий запис слів. Пригадайте, у яких випадках букви **я**, **ю**, **є** позначають один звук, у яких – два звуки. Яка буква завжди позначає два звуки? Поясніть значення пар слів.

Зразок. Іду – їду: [іду] – [йїду]

Ар – яр, Уля – Юля, мала – м'яла, Юра – ур'а, буряк – бур'ян, Яна – Аня.

Вправа 22. І. Прочитайте «розсипані» речення, складіть із них тексти. Складаючи тексти, спочатку запишіть порядкові номери речень. Звіртеся з товаришами і товаришками.

БАБИНЕ ЛІТО

1. Саме до цієї дати (14 вересня) селяни поспішали обсіятися озиминою. 2. Для вересня найвизначнішим, очевидно, є день Се-

мена. 3. У кожного місяця є свої іменні дні. 4. З цього дня, власне, починає свій відлік і так зване молоде бабине літо, яке триває аж до 21 вересня. 5. Хто не посіє до Семена, мовить народне прислів'я, у того життя буде злиденне (За В. Скуратівським).

ВЕРЕС

1. Але найпишніше рожево-бузкове суцвіття розцвітає саме у вересні.
2. Назва першого місяця осені пов'язана з вересом – рослиною, достатньо поширеною по всій Україні. 3. Цей вічнозелений кущ квітує з серпня і до кінця жовтня (За В. Скуратівським).

II. На основі інформації, отриманої з першого тексту, складіть з товаришем чи товаришкою діалог. Запишіть другий текст, підкресліть однією рискою букви **я, ю, є**, коли вони позначають один звук, двома – коли два звуки.

Вправа 23. Прочитайте усмішку. Розіграйте її за ролями. Продовжіть діалог.

- Скільки літер в українській абетці? – запитала вчителька.
- Шість, – відповів Янош.
- Це ж які? – збентежилася вчителька.
- А, б, е, т, к, а.

Словник

Левáда – присадибна ділянка землі з сінокосом, городом і плодовим садом або іншими деревами.

Лан – 1. Безліса рівнина, поле. 2. Ділянка оброблюваної землі, яка має певні межі.

бузкóвий – orgonalila

злídенний – nagyon szegény

вéрес – boróka

покóси – kaszáló

ген – ott

суцвítтя – virágzat

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Помилку допущено в рядку

А перо, цемент, цистерна

Б кишенья, сидіти, сивий

В поле, сердитий, серце

Г клетотіти, тривога, апельсин

2. Один звук позначають літери **я, ю, є** в кожному слові рядка

А лле, лляний, Люба

Б маяк, яма, Люся

В сяйво, сузір'я, люк

Г моряк, м'яч, завірюха

§ 4. ВИМОВА Й НАПИСАННЯ СЛІВ З АПОСТРОФОМ

Перегляньте за QR-кодом мультфільм про вимову та написання слів, у яких пишемо апостроф, пригадайте вивчене з теми.

Вправа 24. Прочитайте слова, правильно вимовляючи їх. Поясніть правопис цих слів.

Кам'яний, п'єдестал, духмяний, святкувати, зоря, під'їзд, святий, пам'ятка, полум'яний, довір'я, м'ята, ім'я, сім'я, різдвяний.

Апостроф в українській мові вживається для того, щоб показати, що букви **я, ю, є, ї** позначають, крім голосних звуків [а], [у], [е], [і], ще й приголосний звук [й].

Апостроф ставимо перед я, ю, є, ї після губних м, в, п, б, ф (мавпа Буф), якщо губний стоїть на початку кореня, після голосного або після р	<i>б'ється, в'юн, зв'язок</i> (корінь -в'яз-), <i>розм'яклий</i> (корінь -м'як-), <i>здоров'я, рум'яний, пів'яблука</i> (губний після голосного), <i>черв'як, торф'яний</i> (губний після р)
Після букви к апостроф пишемо у слові Лук'ян і похідних від нього	<i>станція метро Лук'янівська, лук'янівський, Лук'янівка</i>
Якщо губний стоїть не на початку кореня, не після голосного і не після р , то апострофа не ставимо	<i>свято, духмяний, морквяний</i>
Апостроф ставимо перед я, ю, є, ї після р , якщо після нього чується звук [й]	<i>бур'ян</i> [бур'ян], але: <i>буряк</i> [бур'ак]; <i>пір'я, Мар'яна</i>
Апостроф ставимо перед я, ю, є, ї після префіксів, які закінчуються на приголосний	<i>роз'єднати, з'ясувати, під'юдити, від'їхати, між'ярусний, пан'європейський</i>
Апостроф у словах іншомовного походження перед я, ю, є, ї ставимо після приголосних губних б, п, в, м, ф , шиплячих ж, ч, ш, щ і приголосних г, к, х та р	<i>прем'єр, кар'єра, п'єдестал, інтерв'ю, комп'ютер, миш'як, Григор'єв, Х'юстон, Рив'єра, кур'єр</i>
Перед я, ю, є після префіксів на твердий приголосний за роздільної вимови	<i>ін'єкція, кон'юнктивіт, ад'ютант, фельд'єгер, об'єкт, об'єм, суб'єкт</i>

Вправа 25. Перекладіть текст і запишіть українською мовою. Зверніть увагу на правопис слів з апострофом. Використовуйте такі слова та вирази: *визначні місця, собори, монастирі, незабутнє враження.*

КИЇВ

Kijev – hazánk fővárosa. Itt sok nevezetes hely van. Felejthetetlen látványt nyújtanak a székesegyházak és kolostorok aranykupolái, a szép emlékművek, a Dnyeper, a hidak, amelyek összekötik a város jobb és bal partját. «Kijevben sok ház emléktábláin azt a feliratot olvashatjuk: Az építészeti emlék a törvény védelme alatt áll.»

Вправа 26. Знайдіть і перегляньте в інтернеті фільми про Київ. Зі словосполученнями, поданими в довідці, складіть кілька зв'язних речень про це місто; обґрунтуйте написання слів з орфограмою «Уживання апострофа».

Довідка: пам'ятка архітектури, пам'ятник Богдану Хмельницькому, духмяні свічки каштанів, лагідне повітря, нев'яучі спогади, поряд із Софійським собором, п'яний аромат квітів, собор святої Софії, священна земля.

Вправа 27. Спишіть текст, уставляючи, де треба, пропущені букви та апостроф. Поясніть правопис цих слів.

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ

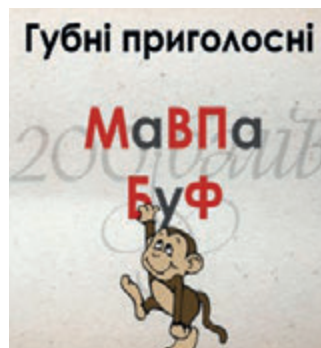
Володимир був кн..зем і воїном. Він з кін..ця в кінец.. пройшов Русь ще раз, як це було при отцях і дідах його, з..єднав її земл..і. Древній Київ знов зас..яв, став твердиною над Дн..пром. Перед матір..ю городів рус..ких знову схилилась Русь.

Володимир бачив і знав, що мусить не тільки з..еднати Русь. Землі її вже жили не так, як ран..іше. У їх жит..я вривались нові, незнані сили (За С. Скляренком).

Вправа 28. Розташуйте слова у дві колонки: у першій – з апострофом, у другій – без апострофа і поясніть свій вибір.

Зім..яв, уз..яв, м..ясо, св..яте, п..едестал, с..іл, зів..яло, дзв..якнути, об..їзд, бур..як, під..їхати, осв..ятити, з..їм, духм..яний, зв..язали, кур..ер.

Ключ: у кожному слові підкресліть останню літеру і прочитайте ім'я київського князя.

Вправа 29. Спишіть текст, уставляючи, де треба, апостроф. Звертайтеся з товаришами і товаришками. При розбіжностях у написанні слів обговоріть і обґрунтуйте правильний варіант написання.

Попід лісом, із-за старого торф..яного болота, в..ється стежечка до самого озера. Медв..яний дух м..яти, зів..ялої осоки приємно лоскоче груди. Розм..якла земля, в..ідливі реп..яхи, що цв..яшками впивалися в одяг, не пускали до озера подорожніх. Озеро, мов дбайлива мати, ховало від людей свої незліченні скарби (За І. Муквичем).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Апостроф не пишемо в усіх слова рядка

- А пам..ятати, в..яже, різдв..яний, р..ясний
- Б духм..яний, бур..як, св..ятковий, Св..ятошин
- В Св..ятослав, м..ята, розм..якнути, реп..ях
- Г р..ядно, в..янути, моркв..яний, Лук..янченко

2. Правило вживання апострофа порушено в рядку

- А мав'ячий, сором'язливий, лижвар, різьбяр
- Б слов'яни, ругвяний, мюзикл, поре
- В об'єкт, виряджати, солов'ї, пам'ять
- Г В'ячеслав, полум'я, Дем'ян, Астаф'єв

Словник

Осока́ – багаторічна болотна трава з довгими гострими листками.

болото – mocsár
осока – sás

реп'ях – bojtorján
торф – tőzeg

§ 5. ПРАВОПИС ІНШОМОВНИХ СЛІВ

Вправа 30. Спишіть текст. Поясніть значення виділених запозичених слів. Які слова мають подібне звучання в угорській мові? Що вони означають? Перевірте себе, знайшовши у словнику тлумачення й переклад цих слів.

Набережна. Точна **геометрія** вулиць. Ртутні ліхтарі, мов розвішані маленькі сонця з чужих **галактик**. Усе знайоме: зелена трава з **газонів**, білі піски островів, далеке золото київських соборів (П. Загребельний).

Пишемо и	
1. У загальних назвах після д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р (Де ти з'їси цю чашу жиру?) перед наступним приголосним	<i>бутик, грисині, диджей, диплом, директор, джинси, чипси, чизбургер, педикюр, цифровий, фестиваль, шифр, гриль, капучино, тактика, інститут, позиція, сигнал, цитрусові, тир, цирк</i>
2. У географічних назвах з кінцевим -ида, -ика	<i>Атлантида, Балтика, Мексика, Флорида, Адріатика, Атлантика</i>
3. У географічних назвах після ж, ч, ш, щ, ц перед приголосним, крім й	<i>Алжир, Вірджинія, Вашингтон, Чикаго, Чилі, Лейпциг, Туреччина</i>
4. У буквосполученні ри перед приголосним, окрім й	<i>Крит, Париж, Мавританія, Мадрид, Тринідад, Пуерто-Рико, але Цюріх, Австрія, Річард, Генріх</i>
5. У деяких географічних назвах згідно з традиційною вимовою	<i>Аддис-Абеба, Аргентина, Бастилія, Братислава, Бразилія, Ватикан, Единбург, Єгипет, Єрусалим, Кордильєри, Палестина, Сардинія, Сирія, Скандинавія, Тибет, Тибр</i>

Винятки

У давно запозичених словах і словах, що прийшли зі східних мов: *лимон, лист, химера, кинджал, бурмістр, вимпел, ехидна, імбир, кипарис, лиман, миля, мирт, нирка, спирт, книга, скипидар, башкир, гиря, калмик, киргиз, кисет, кишлак, бинт, графин, кит, мигдаль*.
У словах церковного вжитку: *єпископ, єпитимія, митра, митрополит, Христос, християнський*.

Вправа 31. I. До іншомовних слів доберіть із довідки українські відповідники.
II. Зверніть увагу на правопис виділених буквосполучень. Після яких букв пишемо **и**? Коли вживаємо **і**? Свої міркування перевірте за таблицями, поданими у параграфі.

Зразок. *Аероплан* – літак, *пріоритет* – першість.

Аплодисменти, **сигнал**, **стимул**, **ліміт**, **симптом**, репродукція, диспут, **фіаско**, **хобі**, **імпульс**, **біографія**, ерудиція.

Довідка: захоплення, життєпис, оплески, ознака, відтворення, обізнаність, поразка, обговорення, обмеження, поштовх, знак, захоочення.

Вправа 32. Уставте пропущені літери **і** або **и** і запишіть слова у дві колонки.

Сп..дометр, бенз..н, реж..м, оф..цер, лог..ка, операц..я, дев..з, нарц..с, к..но, арх..тектор, ярл..к.

Пишемо і	
1. На початку слова	<i>іврит, інтернет, імпичмент, індиго, імбир, Ібсен, Італія, Індія, Індонезія</i>
2. Після приголосних у кінці невідмінюваних слів	<i>журі, таксі, мерсі, поні, попури, колибрі, броколі, хіні, капрі</i>
3. Після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н перед наступним приголосним	<i>архіватор, бізнес, імпичмент, гіпопотам, вікінг, тирамісу, фінанси, гігабайт, лінк, манікюр</i>
4. Після префікса дез-	<i>дезінфікація, дезінтоксикація</i>
5. Після приголосних перед й, я, ю, є, ї	<i>аудієнція, радій, офіційний, піцерія, Греція, Валенсія, Дієго, Гарсія</i>
6. У загальних і власних назвах після букв, що позначають приголосні звуки, перед наступним голосним та [й], а також після голосного у складних словах	<i>аксіома, клієнт, професійний, триумф, соціологія, Оссіан, новоірландський, староіспанський</i>

Вправа 33. Прочитайте текст уголос. До виділених слів іншомовного походження доберіть з довідки українські відповідники.

З **ілюмінатора** було видно прекрасне місто. Ми підлітали до Києва. **Шасі** м'яко торкнулися землі. Ми приземлилися в **аеропорту** «Бориспіль». Через деякий час ми вже мчали по **шосе** до Києва. Повз нас стугоніли велетенські **фурго-ни**, потужні **трейлери**, **каміони**, що вдень і вночі перевозять вантажі. За вікном машини розгортався осінній **пейзаж** – вдягнуті у золоте вбрання дерева, пожовтіла суха трава.

Довідка: кругле вікно літака, летовище, автомобільна дорога, місцевість, колеса літака.

Вправа 34. Спишіть, уставляючи на місці крапок пропущені букви.

Гор..зонт, електр..ка, Ч..лі, бенз..н, ш..фр, лекц..я, жур.., мед..ка-
менти, кал..граф..я, пон.., віз..т, ..сторія, Браз..лія, Ч..каго, Афр..ка.

Вправа 35. I. Розгляньте малюнок-підказку, про-
коментуйте «правило дев'ятки».

II. Запишіть слова в дві колонки: 1) зі вставленою бук-
вою **і**; 2) зі вставленою буквою **и**.

Ск..петр, куз..на, полем..ка, аж..отаж,
кс..лофон, мас..в, амет..ст, анекс..я, диф..-
рамб, доз..метр, ейфор..я, інкогн..то, рубр..ка,
пс..холог, порц..я, асп..рант, поет..ка, дина-
м..ка, об'єкт..в, Атт..ла, Нью-Джерс..

Пишемо і	
1. Після голосних у загальних і власних назвах, окрім складних слів і слів, префікси яких закінчуються на голосний	<i>героїзм, круїз, Каїр, Таїті, Ізмаїл</i> але: <i>проілюструвати, передісторичний, староіндійський</i>
2. У кінці окремих власних назв (після м'яких і голосного)	<i>Гімалаї, Шантійї, Піренеї</i>

Вправа 36. Перепишіть, уставляючи у словах іншомовного походження пропущені літери.

1. Ми вирішили провести у селі м..т..нг. 2. Д..сц..пл..на у нас за-
лізна (*В. Собко*). 3. Тріщало гілля, ніби звук в еф..рі (*Д. Павличко*).
4. Станц..ю електр..чну збудували тут, у селі. 5. Улітку ми вирушимо
у кру..з.

Пишемо е	
1. На початку слова	<i>експеримент, евакуація, егіда, Еквадор</i>
2. Після голосного, крім е та і (у власних і загальних назвах)	<i>дуєт, дуель, фаєтон, Рафаель, проект, аерологія, аерометр (але траєкторія)</i>
3. Після твердих приголосьних	<i>вундеркінд, декада, куплет, метр, те- атр, референт, лекція</i>
4. Після префіксів і споріднених із ними елементів	<i>поліетилен, рееміграція</i>
5. У префіксах де- , ре-	<i>деформація, дефіцит, дестабілізація, репродукція, регенерація</i>

Вправа 37. Випишіть зі словника іншомовних слів по десять слів на орфограму «Буква **е** в словах іншомовного походження».

Вправа 38. Запишіть слова іншомовного походження, вставляючи **и, і** або **е**. Поясніть правопис.

1. Х..мія, астроном..я, г..мнастика, д..када, мат..матика, купл..т, ч..мпіон, д..алект, в..мпел, ол..мп..ада, Браз..лія, Мадр..д.

Вправа 39. Замість крапок вставте потрібні слова з довідки так, щоб утворилися словосполучення, і запишіть. Три словосполучення введіть у речення.

... мод, яскрава ..., молочна ..., професійний ..., гірський ..., учнівський ..., успішна ..., пісенний ...

Довідка: брошура, ательє, тунель, театр, кар'єра, дієта, табель, куплет.

Вправа 40. Запам'ятайте українські відповідники запозичених слів. Уведіть їх у речення.

Олімпіада – огляд; *аромат* – пахощі; *біографія* – життєпис; *інформація* – повідомлення; *порція* – доза; *вундеркінд* – чудо-дитина.

Вправа 41. Замініть іншомовні слова українськими синонімами з довідки. Із двома словами складіть речення.

Журнал, тираж, резонанс, бар'єр, азарт, девіз, п'єдестал, пейзаж, візит, бюст, ін'єкція, експеримент, дефект.

Довідка: розголос, відвідини, погруддя, часопис, краєвид, запал, наклад, перепона, гасло, підніжжя, укол, дослід, хиба.

Пишемо е	
1. На початку слова у давно запозичених словах	<i>Європа, Єрусалим, Євангеліє, єзуїти, ересь, Єва, Євген, Євфрат</i>
2. Після і, е, й , знака м'якшення та апострофа, а також у слові <i>траєкторія</i>	<i>гієна, дієта, феєричний, кар'єр, порт'є, ієрархія, конвеєр, прем'єра, кур'єр, дієз, але: деєскалація</i>
3. У кінці невідмінюваних слів	<i>ательє, круп'є, Лавуаз'є</i>
4. Після ж, ш у словах французького походження пишемо у	<i>журі, брошура, Жюль Верн, Жульєн, а також у словах парфуми, парфумерія</i>

Вправа 42. Запишіть речення під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Поясніть правопис іншомовних слів.

1. То були голландські гвоздики й тюльпани (*О. Львченко*). 2. У сквері палали червоним світлом величезні канти (*В. Собко*). 3. Серед тінистих садків біліли розкішні вілли (*М. Коцюбинський*). 4. Транспорти з гуркотом з'їжджав з шосе на узбіччя (*Олесь Гончар*).

Вправа 43. Прочитайте текст уголос. Підготуйте за допомогою інтернету інформацію про походження деяких іншомовних слів на вибір.

Сьогодні навіть важко уявити собі, що такі знайомі та рідні для нас з дитинства слова *хата*, *школа*, *козак* – іншомовного походження. Вони прийшли до нас з інших мов.

Наприклад, слово *альбом* запозичене з французької мови у XIX столітті. У французькій мові *album* означає «альбом для фотографій», а раніше це слово виражало значення «лист, табличка». Французька назва походить від латинського слова *album* – «біле», що було формою середнього роду прикметника *albus* – «білий». Прикметник *album* перейшов у латинській мові в іменник і позначав білу табличку. На такій табличці стародавні римляни писали різні повідомлення, розпорядження, а потім вивішували їх у багатолюдних місцях. Змінювалися часи – змінювався зміст слова *альбом*. У Середні віки, наприклад, альбом – це вже зошит, який, щоправда, не поривав родинних зв'язків з альбомом-попередником. До альбома середньовічний лицар або інша особа записували історію свого роду, різні висловлювання і подібне. Упродовж свого існування альбом «байдужив» до кольору. Тепер він не обов'язково має бути білим, хоч, як і колись, називається альбомом. Розширилися і його обов'язки (За І. Вихованцем).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Літеру *e* слід писати в усіх словах рядка

- А кол..ктив, д..ректор, д..л..гат, д..путат
- Б ап..льсин, л..мон, л..генда, р..торика
- В гал..рея, б..нзин, ап..ндицит, р..цепт
- Г х..мера, ант..лопа, м..даль, р..лігія

2. Помилки у правописі іншомовних слів допущено в рядку

- А цитрина, реєстрація, Мексика, ідея
- Б Антарктида, Балі, римлянин, рима
- В феєрверк, ілюзія, ілюмінатор, шасі
- Г дизель, симетрія, сілуєт, Чілі

СЛОВНИК

Галактика (грец. *galaktikos* – *молочний*) – гігантська зоряна система, що складається із зірок, зоряних скупчень, пилових і газових туманностей, розсіяного газу та пилу.

Геометрія – наука, що вивчає просторові (і схожі за структурою з просторовими) відношення і форми реального світу.

Грисіні – хрусткі хлібні палички.

§ 6. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ВИЗНАЧЕНОЇ СИТУАЦІЇ

Вправа 44. I. Прочитайте діалог. Якого висновку можна дійти з цієї розмови?

Лежить Петрик під яблунею. Підбігає до нього сестричка Оля:

– Петю, як тобі не соромно?

– Що таке?

– Бабуся так старається швидше перенести яблука, що попадали, бо, кажуть, дощ вночі буде, а ти лежиш і не бачиш.

– Чого це я не бачу? Я вже давно лежу і підраховую, скільки ще їй кошиків яблук занести лишилося (*М. Герасименко*).

II. Як ви думаєте, коли краще користуватися діалогічним, а коли монологічним мовленням? Від чого це залежить?

Розмову двох або більше осіб називаємо **діалогом**.

Слова кожної особи в діалозі пишемо з нового рядка. Перед ними ставимо тире.

Якщо є слова автора, то ставимо ті самі знаки, що й при прямій мові (але без лапок).

Вправа 45. I. Прочитайте вірш-діалог Олега Германа, дотримуючись інтонації. З'ясуйте, хто бере участь у діалозі.

– Чом, татусю, усюди барвисті листки?

– Це їх осінь скупала у райдужнім морі.

– А чого так задумався берег ріки?

– Це він, мабуть, пригадує пісню в мінорі.

– Звідкіля пелена на ранкових лугах?

– То зима вже фату приміряє до шлюбу.

– Хто це пухом засипав подвір'я і дах?

– То збирає мороз білі клапті на шубу...

II. Перегляньте текст. Чи правильно поставлені розділові знаки? Прокоментуйте.

III. Відомо, що діалог відбувається за певної ситуації. Яку ситуацію ви можете собі уявити, прочитавши цей діалог?

Вправа 46. Складіть за зразком сценку-діалог «Зустріч». У діалозі повинні бути такі тематичні групи формул мовного етикету: вітання, знайомство, запрошення, згода, подяка, прощання.

Зразок.

- Доброго ранку!
- Доброго здоров'я!
- Радий Вас бачити!
- Взаємно.
- Як справи?
- Дуже добре, спасибі! А як Ви живете?
- Непогано, дякую!
- Передавайте вітання рідні!
- На все добре!

Вправа 47. Уважно прослухайте легенду, визначте її тему та основну думку. З'ясуйте, між ким ведеться розмова. Чи є в діалозі питальні речення? З якою інтонацією потрібно їх читати? Сформулюйте висновок про тип діалогу. Усно перекажіть текст, запишіть у зошит діалог з пам'яті.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм «Легенда про пісню».

ЛЕГЕНДА ПРО ПІСНЮ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну і порядок, діти Росії – владність, мешканці Польщі – здатність до торгівлі, італійські одержали хист до музики. Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишивану сорочку, руса коса переплетена синьою стрічкою, а на голові багрянів вінок з червоної калини.

– Хто ти? Чого плачеш? – запитав Господь.

– Я – Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові, пожеж. У своїй хаті немає правди й волі.

– Чого ж ти не прийшла до мене скоріш? Я всі таланти роздав... Як зарадити твоєму горю?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог зупинив її.

– Є в мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це – пісня.

Узяла дівчина Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому й з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ (*З журналу*).

Вправа 48. Прочитайте мовчки уривки текстів. Продовжіть їх у формі діалогів. Розіграйте один із діалогів з однокласником чи однокласницею.

1. Скоро настане зима. Але ще так багато треба зробити в саду. Мама покликала своїх дітей:

2. Скоро настане грудень. У лісі випаде сніг, та й у парках стане тихо. Замовкнуть пташки, під білим покривалом шукатимуть собі їжу. І ось зустрілися Горобчик і Синичка:

3. Вийшов якимось кімнатний Песик до дворового Собаки. І стали вони життя-буття обговорювати

Словник

владність – tekintély

здатність – képesség

у мініорі – csendes és szomorú

фата – fátyol

хист – tehetség

шлюб – házasság

§ 7. ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ. ОДНОЗНАЧНІ Й БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА. ВЖИВАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ У ПРЯМОМУ Й ПЕРЕНОСНОМУ ЗНАЧЕННЯХ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про однозначні та багатозначні слова. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 49. Прочитайте. Зверніть увагу на те, що означають слова *яблуня* і *груша* в різних реченнях.

1. Яких ми *яблунь* насадимо! (*О. Донченко*). 2. *Яблуні* ті щовесни рясно цвіли ніжним білим цвітом (*Остап Вишня*). 3. У вікно до мене заглянули від *яблуні* гілки (*Леся Українка*). 4. Знов цвітуть над дорогами *груші* (*М. Стельмах*). 5. Разом з *грушами* зривалося й падало на землю червоне листя (*А. Шиян*). 6. Дід Остап посміхнувся і, як дитина, знову натиснув *грушу* сирени (*Г. Епик*).

Вправа 50. Спишіть речення, доповнюючи їх необхідними термінами.

1. Розділ граматики, що вивчає лексичне значення слів та їх уживання, – 2. Слова можуть мати одне значення – ..., або більше значень – 3. Слова вживаються у прямому або ... значенні. 4. Слова, близькі за значенням – ..., протилежні за значенням – 5. Слова, що звучать і пишуться однаково, але мають різні лексичні значення – 6. Слова, що близькі за звучанням, але відрізняються значенням –

Вправа 51. Пригадайте відомості, вивчені вами про однозначні та багатозначні слова. Розгляньте малюнок. Поясніть, чому слово *калина* багатозначне? Запишіть п'ять багатозначних слів і п'ять однозначних.

Вправа 52. Доберіть з довідки слова, що відповідають наведеним тлумаченням. Одно- чи багатозначними є ці слова? Уведіть їх у речення. Перекладіть угорською мовою.

Зразок. Віддалена від центру частина населеного пункту – околиця, (külváros, külkerület). На околиці села ріс старезний дуб.

1. Найголовніше місто України. 2. Велике незабудоване місце в селі або місті, площа. 3. Великий населений пункт, промисловий, торговельний і культурний центр. 4. Населений пункт, жителі якого займаються переважно сільськогосподарськими роботами. 5. Населений пункт міського типу. 6. Відокремлене селянське господарство разом із садибою власника; невеличке поселення; виселок.

Довідка: село, селище, місто, столиця, хутір, майдан.

Вправа 53. І. Прочитайте текст мовчки. Подумайте над його змістом. Дайте йому назву. Поясніть, чому народна пісня є духовним скарбом України.

Є прадавні **скарби**, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі, ідуть від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких національних скарбів належить і наша лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтесь в прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте *голоси* великих творців, імена яких розгубила історія, та так розгубила, що ми навряд чи знайдемо багато сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує по всій землі українській (*М. Стельмах*).

II. Випишіть із тексту омоніми, багатозначні слова і словосполучення, у яких слова вжиті в переносному значенні.

Міркуйте так:

Пряме значення	Переносне значення
<i>холодне</i> повітря	<i>холодний</i> погляд
<i>крила</i> орла	<i>крила</i> пісні
<i>біжить</i> хлопчик	<i>біжить</i> час

III. До виділених у тексті слів доберіть синоніми, складіть і запишіть з ними речення.

Вправа 54. Користуючись довідкою, доберіть антоніми до багатозначних слів у словосполученнях.

Суха відповідь – ...; сухий хліб – ...; сухий одяг – ...; суха осінь – ...; сухі квіти –

Довідка: мокрий, яскрава, дощова, живі, свіжий.

Словник

рясно – bösesegen
сівий – ősz

скарб – kincs
таємниця – titok

§ 8.

ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ (НЕЙТРАЛЬНІ) Й СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНІ СЛОВА

Вправа 55. Прочитайте речення. Чи використовуються виділені слова у щоденному вжитку? Люди яких професій найчастіше їх уживають? Зверте свої міркування з поданим після вправи теоретичним матеріалом.

1. Задоволений створеним *ефектом*, *ілюзіоніст* перейшов до інших *фокусів*. 2. Ще *сальто*, ще пірует, ще перехресний політ... 3. Я впізнав *парусно-моторну шхуну* «Русалка», вона часто погойдувалася в *бухті* на *якорі* або на *тросах причалу*.

За вживанням усі слова поділяються на загальновживані й вузьковживані.	
1. Загальновживані слова використовують усі, хто володіє українською мовою. Таких слів у мові більшість.	<i>батько, мати, голова, рука, хата, пшениця, вітер, вода, сніданок, сорочка, синій, холодний, ходити, тут, там</i>
2. Вузьковживані слова використовують не всі люди. Це такі види слів:	

терміни – називають певні наукові поняття	<i>фонетика, морфологія, префікс, суфікс, іменник</i>
екзотизми – позначають предмети та явища чужого життя	наприклад, коли йдеться про життя казахів, уживають такі слова: <i>аксакал</i> – стара людина, <i>бай</i> – пан, <i>дехкан</i> – селянин, <i>аул</i> – село, <i>тюбетейка</i> – головний убір
жаргонізм – уживаються лише в мові людей певних груп	у студентському середовищі побутують слова: <i>читалка</i> – читальний зал, <i>зідрати</i> – списати, <i>плавати</i> – погано знати матеріал, <i>гаврик</i> – нічим не примітна людина, <i>дока</i> – добре обізнана в чомусь людина
діалектизм – уживаються лише в мові людей певної місцевості	лише в мові гуцулів є такі слова: <i>маржина</i> – худоба, <i>гачі</i> – штани, <i>габа</i> – хвиля, <i>гоц</i> – водоспад
професіоналізм – вживають лише люди певної професії	у рибальському словнику поряд з назвами <i>сітка</i> , <i>невід</i> є ще: <i>волок</i> , <i>гáлиця</i> , <i>лапташ</i> , <i>матула</i> , <i>накидка</i> , <i>ставнік</i> , <i>трандата</i>

Вправа 56. I. Розгляньте зображення. Які діалектні слова вживаєте ви?

Газда – господар

Чічка – квітка

Маржина – худоба

Файна – гарна

II. До діалектних слів доберіть із довідки літературні відповідники, запишіть.

Дохтор, когут, шетемені, маржинка, креденц.

Довідка: тістечко, стадо худоби, шафа, лікар, півень.

Вправа 57. Доповніть словник професійних слів.

1. Лікар: процедури, 2. Учитель української мови: підмет,
3. Космонавт: ракета, 4. Слюсар: молоток,

Вправа 58. Прочитайте текст уголос, знайдіть у ньому вузьковживані слова.

Закинувши вудочки на плече, Василько почимчикував до річки...
На луках між купинками ще не зійшла роса, і Василькові довелося закотити холоші, щоб не забейкатись. У траві стрибали жабенята, билися холодними рильцями об голі литки.

Василько клав жабенят на купинки й волав щосили:

– Марш по калюжах, самураї!

На річці було багато сонця, вода виблискувала, як нікель, різала в очі і двоїла поплавок. Верболози принишкли, немов зів'яли, листя на них аж посивіло.

Ставало парко. Кльову не було.

Василько повикидав вудочки на берег і поліз у кущі збирати петриків. Вони були теплі, сухі і торохтіли в пазусі, як волоські горіхи (*Григір Тютюнник*).

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Установіть відповідність між словами та їх групами за вживанням

1 жаргонізми	А синус, молекула, фонема
2 загальнозживані слова	Б боцян, городник, парничка
3 слова-терміни	В олівець, сонце, вода
4 діалектизми	Г ватра, вуйко, стрій

Словник

верболіз – fűz
виблискувати – felcsillan
волати – hangosan szólít

волоські горіхи – dió
вудочка – horgászbot
закотити – feltűr

кля́сти – tesz, rak, letesz
 кльов – karás
 купі́нка – dombocska
 лі́тка – lábszár
 лу́ка – mező, rét
 ні́кель – nikkel
 পে́трик – csiga

плече́ – váll
 поплаво́к – úszó
 почи́кува́ти – odaballag
 при́нишкнуті – elhallgat
 торохті́ти – itt: kopog
 холо́ши – nadrágszár
 щосі́ли – teljes erőből

§ 9. ОМОНІМИ. СИНОНІМИ. АНТОНІМИ

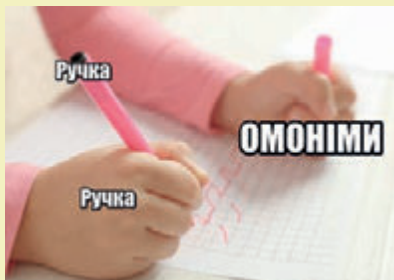
Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про синоніми, антоніми та омоніми. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 59. Користуючись словником, наведіть три приклади слів-синонімів. Випишіть у зошит словникові статті. Уведіть ці слова в речення.

Антоніми	Слова з протилежним значенням	<i>угору – вниз, сумний – веселий, високо – низько</i>
Омоніми	Слова, однакові за звучанням або написанням, але різні за значенням	<i>лава – бойовий порядок; лава – вид меблів для сидіння; лава – плавлена маса, що витікає з вулкана;</i>
Синоніми	Слова, що відрізняються звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в значенні або з різним стилістичним забарвленням	<i>вада – недблік; келих – кубок; поспіхом – квалливо, швидко</i>

Вправа 60. Доведіть, що на малюнку зображено саме омоніми.

Омоніми треба відрізняти від багатозначних слів. Слова-омоніми нічого спільного у значенні не мають. Багатозначні слова пов'язані між собою значеннями, одне з яких є вихідним, прямим, інше ж – вторинним.

Багатозначність слова	Омоніми
<p>Лавр. 1. Південне вічнозелене дерево або кущ з пахучим листям. 2. Вінок, гілка цього дерева як символ нагороди. <i>У вікнах синіло весняне море, квітнув мигдаль, пахнули лавр і кипарис (Ю. Яновський). А вона кладе братові лавр на голову (Леся Українка).</i></p> <p>Бал. 1. Одиниця виміру сили природного явища. 2. Оцінка успішності у школі. 3. Оцінка у спортивних змаганнях.</p> <p>Граната. 1. Розривний снаряд. 2. Спортивний снаряд для кидання.</p>	<p>Міна. 1. Вираз обличчя. 2. Вибуховий снаряд. <i>Міна безмежного щастя поволі сповзла зі Славкового обличчя (М. Стельмах). Фугасні міни розставлені вздовж шляху (В. Владко).</i></p> <p>Бал. 1. Урочистий вечір з танцями. 2. Оцінка успішності у школі.</p> <p>Пара. 1. Два однорідних або однакових предмети, що вживаються разом, утворюючи єдине ціле. 2. Газоподібний стан води.</p>

Вправа 61. Користуючись словником, наведіть три приклади слів-омонімів. Випишіть у зошит словникові статті. Уведіть ці слова в речення.

Вправа 62. Погляньте на малюнок. Чому синоніми можна порівняти з відтінками кольорів?

Вправа 63. Слово *великий* у всіх словосполученнях замініть синонімами з довідки відповідно до його конкретного значення. Запишіть.

Великий вітер, велика гора, велика прірва, велике подвір'я, великий урожай, великий натовп, велика сім'я, великі діти, велика людина, велика ніч.

Довідка: високий, глибокий, сильний, багатий, просторий, численний, багатолюдний, видатний, дорослий, довгий.

Вправа 64. Доберіть і запишіть до кожного з поданих слів пару-синонім із довідки. Три слова (за вибором) уведіть у речення.

Зразок. *Міжнародний – інтернаціональний.*

Алфавіт, перерва, дисципліна, дефект, аргумент, голкіпер, експеримент.

Довідка: дослід, доказ, антракт, недолік, порядок, воротар, азбука.

Вправа 65. I. Розгляньте ілюстрацію. Дайте визначення антонімів.

II. Із поданих прислів'їв запишіть тільки ті, у яких є антоніми. Антоніми підкресліть.

1. Вода м'яка, а камінь пробиває.
2. Вогонь добрий слуга, але поганий хазяїн.
3. Нема ранку без вечора.
4. Рання година – золота варта.
5. Сюди тень, туди тень, та й минув день.
6. Чуже добро не нагріє.
7. Порожній горщик дзвенить, а повний мовчить.

III. Про яких людей йдеться у п'ятому прислів'ї? Свою думку аргументуйте.

Вправа 66. Випишіть пари словосполучень у такому порядку: 1) у яких ужито омоніми; 2) у яких ужито синоніми; 3) з антонімами.

1. Широка площа, широкий майдан.
2. Щира людина, лицемірна людина.
3. Збагнути істину, зрозуміти істину.
4. Літня людина, літня спека.
5. Веселий настрій, сумний настрій.
6. Глибока балка, сталева балка.
7. Знялася хуртовина, знялася завірюха.
8. Водяна пара, пара черевиків.
9. Зазнати щастя, зазнати горя.

СЛОВНИК

ва́да – hiányosság
ке́лих – pohár

на́товп – tömeg
ба́лка – 1. árok. 2. gerenda

§ 10. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Вправа 67. Прочитайте уривки з віршів. Знайдіть у них фразеологізми, розкрийте їх значення.

1. Схопила миску свинка наша
та як почне усе трощить:
і борщ, і галушки, і кашу
їсть – аж за вухами лящить.

Н. Забіла

2. Вовк не дише – врізав дуба,
буде з вовка ловка шуба.

М. Стельмах

3. Як не знаєш добре справи,
свого носа не встромляй.

Г. Бойко

Фразеологізми – стійкі сполучення слів, які сприймаються як єдине ціле.

Фразеологія – це розділ науки про мову, який вивчає фразеологізми, їх значення і вживання.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про історію виникнення фразеологізмів. Пригадайте вивчене в попередніх класах про фразеологізми.

Вправа 68. I. Прочитайте тексти мовчки і виконайте тестові завдання.

Історії створення фразеологізмів

«Плутатися під ногами». З давніх-давен у нашого народу є традиція тримати вдома тварин.

Колись в одному селі жила старенька, але дуже добра бабуся. Вона дуже любила тварин. Одного дня вона почула, як біля її паркану нявчить кошеня. Бабусі стало шкода його, і вона забрала малого додому. Кошеня прижилося у бабусі і стало її улюбленцем.

Завжди, коли бабуся поралась у господарстві, кошеняті хотілося з нею погратися. Одного разу з вуст бабусі вилетіла така фраза: «Малий, не плутайся під ногами!»

З тих самих пір в українській мові «оселився» фразеологізм «плутатися під ногами», що означає «заважати».

«Пастися задніх». Давним-давно жили два брати – Микола та Карпо. Вони були бідні й тому наймалися на роботу до пана. З ранку до вечора брати пасли панську отару. Кожного вечора, повертаючись додому, Карпо підганяв усю отару, а молодший Микола йшов позаду усіх і збирав овець, що відставали, тому він постійно запізнювався. Коли пан запитував Миколу, чому він запізнився, той відповідав, що пас задніх.

З того часу цей вислів став фразеологізмом, і про тих, хто запізнюється, відстає від інших, говорять, що вони пасуть задніх.

«Мовчати як риба». Колись, дуже давно, жив на світі науковець, який досліджував мову тварин. Учений думав, що кожна тварина має вимовляти хоч якийсь звук. Він дослідив птахів, звірів, змій, комашок і мух, навіть жаб, які або квакали, або надували свої зелені щоки. Загадкою лишалися для нього тільки риби. Тисячі ночей провів науковець, спостерігаючи за цими істотами, але так нічого і не з'ясував. Знервований і знесилений учений уже не міг нормально спілкуватися з людьми. Якось у лабораторію зайшов посильний. Побачивши схибленого професора, остовпів і не міг вимовити жодного слова. А психічно виснажений науковець закричав на всю лабораторію: «Ну що ти мовчиш як риба?!» Після цього прикрого випадку і пішов у народ вислів «мовчати як риба» (З довідника).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Що означає фразеологізм «плутатися під ногами»?

- А допомагати
- Б заважати

- В танцювати
- Г співати

2. Що означає фразеологізм «пасти задніх»?

- А запізнюватися
- Б перемагати

- В йти попереду
- Г стояти

3. Що означає фразеологізм «мовчати як риба»?

- А говорити
- Б мовчати

- В зустрічатися
- Г прощатися

Запам'ятайте фразеологізми іншомовного походження!

Авгієві стайні (*щось занедбане*); ахіллесова п'ята (*вразливе місце*); дамоклів меч (*постійна небезпека*); езопівська мова (*мова натяками*); мідасові вуха (*те, чого не можна приховати*); перейти Рубікон (*відважитися на рішучий вчинок*); піррова перемога (*надто дорога перемога*); прокрустове ложе (*штучне мірило, під яке силоміць щось підганяють*).

Вправа 69. Запам'ятайте фразеологізми. З двома з них складіть речення.

Камінь спотикання (*велика перепона, перешкода*); підводне каміння (*прихована перешкода*); наріжний камінь (*основа чого-небудь*); інша музика (*що-небудь відмінне від попереднього*); грати першу скрипку (*бути головним*); кувати залізо, поки гаряче (*не гаючись, користуватися сприятливими обставинами*); як шовком шие (*дуже тонко, вміло*); перти плуга (*наполегливо працювати*).

Вправа 70. Знайдіть у тексті фразеологічні словосполучення, поясніть їх значення, послугуючись матеріалом із довідки.

Недільного ранку Оленка сіла за комп'ютер. Вона була рання пташка, до того ж світла голова. Освоїти комп'ютер їй було як горіхи лущити. Тут на будь-який випадок була підказка. Дівчинка блукала інтернетом, де можна було дізнатися про все на світі. Тож почувалася Оленка на сьомому небі.

Довідка. *Рання птиця (пташка)* – людина, яка рано прибуває куди-небудь або рано розпочинає працювати. *Як горіхи лущити* – робити щось дуже просто, легко, швидко. *Почуватися на сьомому небі* – бути задоволеним, щасливим.

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Утворіть фразеологізми

1 стріляний	А у ступі
2 товкти воду	Б в окропі
3 вертїтися, як муха	В ні в тих
4 ні в сих	Г горобець

СЛОВНИК

плутатися під ногами – lábatlankodik

поратися – itt: rendezkedik

знесїлений – kimerült

посїльний – hírnök

вїснажений – kimerült

прїкрий – kellemetlen

натяк – célzás

лїщити горїхи – diót tör

§ 11. СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ. СЛОВСПЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ ТА ЗАЛЕЖНЕ СЛОВО У СЛОВСПЛУЧЕННІ

Вправа 71. Прочитайте. У якій колонці словосполучення, у якій – сполучення слів? Поясніть відмінність.

Осїнній день

тепла осїнь

милуватися краєвидом

почуватися затишно

настав осїнній

сонячна і тепла

милуватися і радїти

затишно і спокїйно

Словосполучення – це поєднання двох і більше повнозначних слів, одне з яких є **головним**, а інше (інші) **залежним** (залежними) від головного. Від головного слова до залежного можна поставити запитання. Наприклад: *любити* (кого?) *батьків*, *жити* (як?) *дружно*. Залежне слово приєднується до головного за допомогою відповідного закінчення і прийменника. Наприклад: *любій матері*, *жити у злагоді*, *залишатися вдома*.

Слова у реченні пов'язуються між собою за змістом і граматично у словосполучення.

До словосполучень не належать	
поєднання дієслова бути (в особових формах) з неозначеною формою дієслова (інфінітивом)	<i>буду плавати; буду читати, будеш читати, буде читати, будемо читати, будете читати, будуть читати</i>
поєднання слів більш, менш, найбільш, найменш із прикметниками або прислівниками	<i>більш урочисто, менш упевнено, найбільш удалий, найменш успішний</i>
фразеологізми	<i>бабине літо, ахіллесова п'ята, бити байдики</i>
підмет із присудком	<i>Карпати височіють. Ми поїхали.</i>
сполуки слів із сурядним зв'язком	<i>бук і дуб, жовтий і зелений</i>
поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним (іменником, займенником)	<i>навколо озера, для нас, біля лісу, тільки батьки</i>

Вправа 72. Із поданих слів складіть прислів'я. У кожному реченні назвіть словосполучення.

Зразок. *Хліб та вода – козацька їда.*

1. Хліб, козацька, вода, та, їда. 2. Без, нема, верби, України, і, калини. 3. Гарна, як, дівчина, у, калина, лузі. 4. Любуйся, цвіте, калиною, коли, а росте, дитиною, коли.

Вправа 73. Розгляньте малюнки. З'ясуйте, що на них зображено. На місце крапок вставте потрібні слова. Пригадайте, що ми називаємо словосполученням.

будують (що?) ...
(які?) ... стіни
(який?) ... будинок
кран ... (який?)

збирають (що?) ...
збирають (чим?) ...
(яке?) ... поле
пшениця (яка?) ...

Вправа 74. Прочитайте вголос вірш Володимира Ладичця. Випишіть виділені словосполучення. Визначте головне та залежне слова. Вкажіть, якою частиною мови виражене головне слово.

Зразок. *Сріблястий* (який?) **бук** (ім.).

ОСІНЬ У КАРПАТАХ

На сотні струн смереки грають.
Шумить, гуде *сріблястий бук*.
Калини кетяги над плаєм
самі аж *просяться до рук*.
Спустились череди в оселі,
сліди засипав *жовтий лист*.

Прудкий олень на голій скелі
склика табун, як той горніст.
І, наче хвиля в час припливу,
луна *по лісу загула*,
злякала білку полохливу,
що виглядала із дупла.

3. Шолтес. Осінь у Карпатах

Вправа 75. I. З поданих слів утворіть словосполучення, ставлячи слова, що в дужках, у належній формі. Визначте головне та залежне слова. Якою частиною мови виражене головне слово?

II. Користуючись словосполученнями, усно складіть невелике оповідання «Осінь у Карпатах».

(Густий) ліси, позолотіла (берізка), (багряна) листя, опадати на (земля), (золотиста) листопад, вершечки (сосна), (високий) гори, (холодний) повітря, милуватися (краса).

Вправа 76. I. Випишіть сполуки слів, які не утворюють словосполучення. Поясніть свій вибір.

1. Смерекові гаї, гаї шумлять, гуляю гаєм. 2. Опале листя, червоне листя, червоне та жовте. 3. У Карпатах, осінні Карпати, Карпатські гори. 4. Золота осінь, бабине літо, тонкі павутинки. 5. Поїду в гори, буду їхати, буду їхати завтра.

II. Укажіть номер, під яким наведено лише словосполучення. Поясніть свій вибір.

1. На змаганнях, нова школа, просторе подвір'я. 2. Початок уроку, з лісу, п'ятий клас. 3. Поважати старших, широка дорога, березовий гай. 4. Через океан, будемо співати, рушник вишивають.

СЛОВНИК

Кéтяг – пучок ягід або квітів на одній гілці, стеблині; китиця; гроно.

долина – völgy

полохливий – ijedős

кéтяг – fűt

приплив – dagály

луна – visszhang

прудкий – gyors

§ 12. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПРОДОВЖЕННЯ ТЕКСТУ-РОЗПОВІДІ ЗА ПОДАНИМ ПОЧАТКОМ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про те, з яких частин складається текст-розповідь. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 77. I. Прочитайте уважно поетичні рядки Платона Воронька.

...Є багато квіток запашних,
кожна квітка красу свою має,
та гарніші завжди поміж них
ті, що квітнуть у рідному краї...

II. Назвіть ваші найулюбленіші рослини. Які рослини є народними символами України? Які традиції в українців пов'язані з цими рослинами?

Вправа 78. Прочитайте висловлювання, зіставте першу і другу колонки. У якій з них розміщено текст? Свою думку аргументуйте. Визначте тему та ідею тексту, дайте йому заголовок.

Усі ми знаємо нашу співучу і дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів. І якщо народиться вірш із голосом, не будемо перечити, хай зроста, пшениця бринітиме стиглим колосом, литаврами площ загудуть міста. У світі налічується близько трьох тисяч мов. Одні з них перебувають між собою у близькій спорідненості, інші більш віддалені одна від одної.

Мова – духовне багатство народу. «Скільки я знаю мов, стільки разів я людина», – говорить народна мудрість. Та багатство, втілене в скарбниці мов інших народів, лишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси. Що глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, то тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, то більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів (*В. Сухомлинський*).

Текст – це група речень, об'єднаних темою (змістом) і головною думкою. Речення в тексті розташовані в послідовності, потрібній для розкриття теми, пов'язані між собою змістом і граматично.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про текст. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Засоби зв'язку в тексті	
Лексичні	Граматичні
Повтор слова Уживання займенників замість іменних частин мови Синоніми Спільнокореневі слова Родова назва замість видової Загальна назва замість власної Близькі за змістом слова	Вставні слова Сурядні чи підрядні сполучники Неповні речення

Вправа 79. І. Перепишіть, на місці крапок уставляючи слова, які є засобами зв'язку між реченнями в тексті. Назвіть ці засоби (займенники, синоніми, повтори та ін.).

БАРВІНОК

У багатьох піснях нашого народу оспівано барвінок з ... небесно-голубими квітками й вічнозеленим листом.

... супроводжував наших пращурів від коліски до могили. У ... купали немовлят, щоб росли здорові й вродливі. Квітами ... прикрасили коси дівчата. ... ріс біля криниці і був завжди до послуг людині.

Барвінок міцно увійшов у побут нашого народу як декоративна рослина (З журналу).

ІІ. Проаналізуйте текст за планом (усно).

План

1. Тема, основна думка.
2. Стиль і тип мовлення.
3. Види зв'язку.
4. Мовні засоби.

Вправа 80. І. Прочитайте уважно текст.

В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде.

– А як це розуміти? – спитала в бабусі Катруся.

– А ось так, моя внучечко, – одказала бабуся. – Сіє – це значить падає дрібненький-дрібненький дощик – мжичить мжичка. Краплиночок не видно, а погуляєш трохи – і шапочка стане вологою... Віє – ти знаєш що – вітер. Восени йому воля, ганяє полями й дорогами. Щільніш загортайся, бо наскрізь продме. Туманіє: з'являються тумани, висять над землею вранці і ввечері, а то й цілий день. Шумить: листя восени жовкне, стає цупке, неначе з міді викуване. Налетить вітер, пожовкле листя од гілок відривається, котиться по стежках, по алеях; а тоді як війне, ніби мітлою мете і листя, і куряву – тільки свист у повітрі! А то ще й дощ піде. Б'є у шибки – і теж шумить за вікнами. Гуде: восени надворі холодно. Вітер дме у димар, як у велику трубу, і гуде там: гу-гу-гу-у! І зверху йде: часом дуже заходніє, тоді дощ на сніг обернеться, сиплеться зверху. Поки до землі долетить – розтане. І знову сиплеться – зверху йде.

Одне слово – осінь (І. Сенченко).

II. Дайте відповіді на запитання, підкріплюючи їх прикладами з тексту.

1. З чого складається текст? Речення в ньому розташовуються будь-яки чи в певній послідовності? Від чого залежить послідовність розташування речень, зокрема в цьому тексті?
2. Що таке тема? Яка тема цього тексту?
3. Що таке основна думка тексту? Яка основна думка цього тексту?
4. Що таке зачин у тексті? Прочитайте речення, які становлять зачин у наведеному тексті. Чи залежить від зачину подальший виклад змісту?
5. Що таке основна частина тексту? Де основна частина в цьому тексті? На скільки менших частин поділяється його основна частина? Чи можна ці частини поміняти місцями?
6. Чи можна поміняти місцями речення в менших частинах тексту? Чому не можна? Покажіть це на прикладах із тексту.
7. Що таке кінцівка? Яка кінцівка в поданому тексті? З чого вона випливає?

Вправа 81. I. Розгляньте ілюстрацію. Розкажіть, що на ній зображено.

II. Прочитайте мовчки текст. За поданим початком напишіть його продовження.

Золота осінь. Вона тихо й непомітно вступає у свої права, а коли відчуває свою силу, швидко змінює все навкруги. Махне лівою рукою – одягне дерева в різнокольорові шати, махне правою – скільки глянеш оком – золоті килими.

Ось тільки про хвойні дерева забула осінь. Так і зеленіють вони серед пишного різнобарв'я. Радісно і трохи сумно мені у ці дні. Радісно, що бачу таку красу, і

В. Матюшенко. Осінній день

Словник

крутіти – csavar
простягтіся – kinyújt, kihúz

скóчити – felugrik
схопівся – felpattan

§ 13. РЕЧЕННЯ. ГРАМАТИЧНА ОСНОВА РЕЧЕННЯ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про речення та його ознаки. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 82. Прочитайте, з'ясуйте, у якій колонці словосполучення, у якій – речення? Згадайте, чим словосполучення відрізняється від речення. Що входить до граматичної основи речення? Назвіть типи речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

Древній Ужгород
Річка Уж
Рожеві сакури
Найдовша алея

Древній Ужгород розташований
на річці Уж.
Рожеві сакури є окрасою міста.
Тут висаджена найдовша в Європі
липова алея.

Міркуйте так:

Слово	Словосполучення	Речення
називає предмет, явище, дію	називає предмет, явище, дію конкретніше, виразніше, ніж слово. Складається з головного та залежного слова, що пов'язані за змістом і граматично	виражає закінчену думку. Має граматичну основу. Інтонаційно завершене.
<i>зустріч</i>	<i>довгождана зустріч</i>	<i>Довгождана зустріч з другом нарешті відбулася.</i>

Вправа 83. Поділіть текст на речення і запишіть їх. Кожне речення починайте з великої букви, у кінці ставте крапку.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді вони летять нижче розпатланих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів дід говорить, що так співають лебедині крила я придивляюся до їхнього маяння, прислухаюся до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями і радість, і смуток огортають мене (За М. Стельмахом).

Підмет і присудок є головними членами речення.

Поєднуючись між собою, підмет і присудок становлять **граматичну основу речення**. Інші члени речення є **другорядними**.

Речення, яке має одну граматичну основу, називається **простим**.

Вправа 84. I. Відновіть з кожної групи слів речення-прислів'я й запишіть. Доведіть на прикладі одного з речень, що слова в ньому пов'язані за змістом і граматично.

Зразок. *Книга, світі, жить, на, як, вчить. Книга вчить, як на світі жить. Книга (що робить?) вчить, (чого?) як жить (де?) на світі.*

1. Криниці, водиці, схочеш, бо, не, брудни. 2. Вчасно, рясно, पोсієш, хліб, будеш мати.

II. Поясніть значення відновлених прислів'їв. Змодельуйте усно життєві ситуації, у яких ці прислів'я можуть бути використані.

Вправа 85. Поставте слова у такій формі, щоб з них можна було скласти речення. Утворені речення запишіть. Підкресліть головні члени речення.

Зразок. *Тихо журяться верби над річкою.*

1. Річка, над, журитись, верби, тихо. 2. Летіти, вирій, у, гуси, далекий. 3. Журавлі, прохолодний, ранок, поля, над, пролітали. 4. Чистий, бачити, серед, джерело, немало, скелі, я.

Вправа 86. Прочитайте текст уголос. Випишіть словосполучення, визначте головне та залежне слово. Усно визначте граматичну основу кожного речення. З'ясуйте, чим відрізняється словосполучення від речення.

МІСТО НАД УЖЕМ

Ужгород розкинувся на берегах річки Уж. Місто існує вже понад тисячу років. Мешканці Ужгорода дуже люблять своє місто і дбають про нього. Особливо гарний Ужгород восени. Кольорові шати дерев роблять місто неповторним. Милують око багрянолисті алеї, жовтогарячі сквери. Сухе різнокольорове листя дощем спадає під ноги, вкриваючи дороги багряним килимом. Довкола все одяглося в яскравий бурштиновий колір з усіма його відтінками (*З учнівського твору*).

В. Попович.
Осінній Ужгород

бенте́жний – zavart
 бурштино́вий – borostyán, sárga

дрéвній – ősi
 сквер – park

§ 14. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В КІНЦІ РЕЧЕННЯ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про види речень за інтонацією та метою висловлювання. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 87. Прочитайте текст уголос і визначте, які речення розповідні, питальні й спонукальні, а які, крім того, ще й окличні. Поясніть розділові знаки, поставлені в їх кінці. Доберіть заголовок до тексту.

Чи є у вашій оселі вишитий рушник? Адже він – старовинний оберіг дому та родини, атрибут народних свят: весілля, хрещення, зустрічі і проводів гостей тощо. Рушники, які були оберегом, розвішували на по́куті, над вікнами та на образах.

На рушниках часто бачимо рослинний орнамент у вигляді дерев (дерево життя), стилізоване зображення жінки-матері з піднесеними вгору руками у супроводі павичів (Берегиня).

На більшості рушників бачимо орнаменти з трикутників, ромбів, квадратів, а також стилізовані людські постаті, зображення птахів, звірів і дубового листа. Рушники можуть бути ткані або вишивані. Як декоративна оздоба рушник надає хаті святковості, урочистості, національного колориту, вражаючи багатим декором, соковитістю барв, розмаїтістю орнаментів, що мають глибоку символіку.

«Хай стелиться вам доля рушниками!» – кажуть, бажаючи людям щастя, добра, миру, злагоди й любові (*З журналу*).

Розповідним називаємо речення, у якому про щось повідомляється (розповідається) або дається відповідь на запитання.

Питальним називаємо речення, у якому про щось запитується. Питальні речення здебільшого починаються словами **що, хто, хіба, чи, як, який (яка, яке), куди, коли, де** тощо. Наприклад: *Як ваше прізвище? Що ви хотіли мені сказати?*

Спонукальним називаємо речення, у якому виражене спонукування до дії (наказ, погроза, прохання тощо).

Кожне розповідне, питальне чи спонукальне речення може бути **окличним**, якщо його зміст передаватиметься з особливим почуттям (радості, суму, страху, захоплення тощо).

Вправа 88. Прочитайте виразно текст. Визначте й назвіть по черзі, яким за метою висловлювання та емоційним забарвленням є кожне речення. Спишіть текст, ставлячи після кожного речення відповідне позначення: Р – розповідне, П – питальне, С – спонукальне, О – окличне, НО – неокличне.

Ти бував в Ужгороді? Ще ні? То поїдь обов'язково!

Із Замкової гори відкривається панорама міста. Ошатні будинки потопають у зелені дерев. Це – Ужгород сучасний.

Хочеш дізнатися, як жили закарпатці колись? Відвідай музей архітектури і побуту. Сюди перенесені хати, побудовані у XVII–XIX століттях, старовинна дерев'яна церква, школа.

Про Ужгород можна розповідати багато. Це місто полюбиш, навіть не живучи в ньому (З розповіді).

Вправа 89. Прочитайте речення, роблячи наголос на виділених словах. Складіть питальні речення до кожного наголошеного слова і запишіть їх парами (як у першому випадку).

Друг завжди в біді допоможе. – *Хто допоможе?*

Друг завжди в біді допоможе. –

Друг завжди в біді допоможе. –

Друг завжди в біді допоможе. –

Вправа 90. Прочитайте речення. Усно визначте їх вид за метою висловлювання.

1. Линьте, хмари, ой прилиньте, хмари (П. Тичина). 2. Тече вода з-під явора (Т. Шевченко). 3. Щось мріє гай над річкою (П. Тичина).

4. Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літа? (*Леся Українка*).
 5. Тішся, дитино, поки ще маленька (*Леся Українка*). 6. Хто може випити Дніпро, хто властен виплескати море? (*М. Рильський*). 7. Учися, серденько, колись з нас будуть люди (*Т. Шевченко*). 8. Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (*П. Тичина*).

Вправа 91. Прочитайте виразно речення. З'ясуйте, які речення (подані ліворуч чи праворуч) вимовляються з більшим почуттям, більш піднесеним голосом.

1. Ясні й широкі лежать дороги у світ. 2. Настала осінь у лісі. 3. Люди, боріться проти війни.	1. Які ясні, які широкі лежать дороги у світ! (<i>В. Бичко</i>). 2. Ось яка ти, осінь у лісі! (<i>О. Донченко</i>). 3. Люди! Боріться проти війни!

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Тільки словосполучення наведені в рядку

- А рожеві сакури, пишний цвіт, на вулиці, пелюстки квіток
 Б рожеві та запашні, цвітуть навесні, стовбур дерева, перший цвіт
 В веселий танок, вітер кружляє, духмяний аромат, у садочку
 Г замкові сходи, найдовша алея, старовинна фортеця, цвіт липи

2. Яка з поданих характеристик підходить для речення *Ви ще не були на Говерлі?!*

- А спонукальне, поширене, окличне
 Б питальне, непоширене, окличне
 В питальне, поширене, окличне
 Г розповідне, непоширене, окличне

Словник

сакура – japáncseresznye

потопати – bővelkednek

§ 15. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ПІДМЕТ І ПРИСУДОК

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про головні члени речення. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 92. Пригадайте, користуючись таблицею, вивчене з угорської мови про головні члени речення: які члени речення є головними, як вони називаються угорською, що означають. Дайте визначення головних членів речення українською, наведіть приклади.

Головні члени речення	Підмет	Присудок	
Що означає	предмет, про який говориться в реченні	дію предмета чи що говориться про нього	
На які питання відповідає	хто? що?	що робить?	який предмет? що він таке? хто він такий?

Вправа 93. I. Прочитайте текст з потрібними паузами в середині речень і між реченнями. Знайдіть у кожному реченні підмет і присудок і визначте, якими частинами мови вони виражені.

1. Зламана гілка плаче нечутними гіркими сльозами (З журналу). 2. Україна здавна славиться народним мистецтвом (З календаря). 3. Вони вийшли з церкви. Мелашка не могла заснути (І. Нечуй-Левицький). 4. Ніжно шуміла над ним хвоя смерек... (За М. Коцюбинським).

II. У першому реченні назвіть словосполучення.

Підмет – це головний член речення, який означає предмет думки і відповідає на питання *хто? що? (Що?) Сонце зійшло*. Найчастіше підмет виражається іменником або займенником у називному відмінку.

Присудок – це головний член речення, який означає, що говориться про підмет, і відповідає на питання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? Сонце (що зробило?) зійшло*.

Найчастіше присудок виражається дієсловом. У реченні присудком можуть виступати також інші частини мови, зокрема іменник: *Чесна праця – наше багатство (Народна творчість)*; прикметник: *Усякий труд почесний (Народна творчість)*.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про головні і другорядні члени речення. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 94. Прочитайте групи слів. З'ясуйте, чи з кожної групи можна скласти речення. Прокоментуйте свою думку.

1. Сонце, на галявину, промінь, кинуло, яскраве. 2. Маленького, росли, на планеті, завжди, принца. 3. Дітям, мама, казку, цікаву.

Вправа 95. I. Прочитайте. Випишіть із прислів'їв граматичну основу.

1. Без діла слабше сила. 2. Правда суду не боїться. 3. Під лежачий камінь вода не тече. 4. Хвалилася сова своїми дітьми. 5. Кінець діло хвалить. 6. Заглянуло сонце і в наше віконце. 7. Не кидай слова на вітер. 8. Яблуко від яблуні недалеко відкотиться. 9. Удома і стіни гріють.

II. За одним із прислів'їв (на вибір) разом з однокласником чи однокласницею розіграйте діалог.

Вправа 96. Розгляньте ілюстрацію. Складіть оповідання-мініатюру, використовуючи прості та складні речення. Дайте йому назву.

Вправа 97. Перепишіть прислів'я, на місці крапок уставте дібрані з довідки підмет або присудок.

Зразок. Восени і ... багатий. – Восени і горобець багатий.

1. Восени і ... багатий. 2. Осінь на строкатому коні 3. Курчат восени 4. У листопаді ... з осінню бореться. 5. Осінь усьому лік 6. ... жовтень холодними сльозами. 7. З осінньої дороги не витягнеш

Довідка: горобець, рахують, їздить, зима, веде, плаче, ноги.

Вправа 98. I. Прочитайте текст уголос. Про яку пору року пише автор?

II. Перепишіть п'ять речень на вибір. У кожному реченні визначте й підкресліть головні члени речення. З'ясуйте, якою частиною мови вони виражені.

Зразок. Прийшла осінь. – Прийшла (дієсл.) осінь (ім.).

У зелені коси беріз уплелися золотисті стрічки. Різнобарвними вогнями горять осики, дикі груші. Червоніють китиці ягід на горобинах. На лісовій ліщині дозріли горіхи. Важкі коричневі жолуді падають з дубів. Лісовим мешканцям настав час заготовляти на зиму харчі. Лісові миші наповнюють свої нірки насінням кленів, жолудями, горіхами. Моторні білочки ховають під мох у дупла дерев лісові горіхи й жолуді, збирають і сушать на сучках гриби.

Білки, сойки, горіхівки заносять жолуді, горіхи далеко від плононосних дерев. Частину своїх запасів вони потім не знаходять. А наступної весни за сотні метрів виростуть молоденькі дубки чи кедри (За В. Пархоменком).

Словник

Буяти – пишно, розкішно рости; виявляти силу, яскравість (найчастіше про природу).

кедр – cédrus

рілля – szántó föld

смерéка – lucfenyő

строкáтий – színes

§ 16. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про визначення членів речення. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

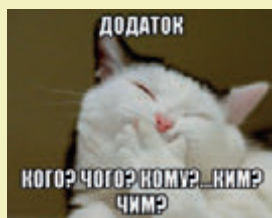
Вправа 99. Прочитайте речення першого абзацу, потім – другого. У реченнях якого абзацу є, крім головних, другорядні члени речення, а в якому – тільки головні? На які запитання відповідає кожен з них? Спишіть другий абзац, підкресліть члени речення.

1. Прийшла осінь. Деревата стали жовтими. Видніються плями. Ялинки не змінилися. Виглядає сонечко. Вітерець не втихомиритьсЯ. Він налітає і зриває.

2. У Карпати прийшла осінь. Зелені влітку дерева стали жовтими. Тільки де-неде видніються зелені плями. Це ялинки не змінили свій одяг. Сумно виглядає з-за хмарки сонечко. Тільки вітерець ніяк не втихомиритьсЯ. Час від часу він налітає на дерева і зриває з них золоті листочки.

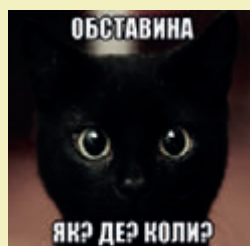
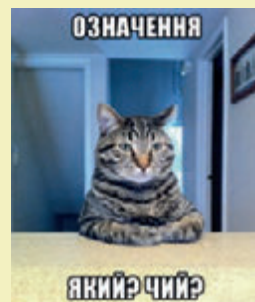

М. Багній. Золота осінь в Карпатах

Додаток – другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямовано дію, і відповідає на питання *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?* Найчастіше додаток виражається іменником або займенником. Наприклад: *Я милуюся каштанами.*

Означення – другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета (його якість, властивість, належність, порядок при лічбі) й відповідає на питання *який? чий? котрий?* Означення виражається здебільшого прикметниками, а також окремими займенниками (*мій зошит, моя книга; той чоловік*) і числівниками (*п'ятий будинок*).

Обставина – другорядний член речення, який указує на місце, час, причину, мету, умову, з якими пов'язана дія чи вияв ознаки. Обставина відповідає на питання *як? яким чином? де? коли? з якою метою? чому? якою мірою?* та ін. Обставина виражається прислівником або іменником у непрямих відмінках. Наприклад:

Шандор приїхав додому опівночі.

Вправа 100. Прочитайте текст мовчки. Спишіть, підкресліть головні та другорядні члени речення.

Зразок. *Невеликий човен м'яко уткнувся в пісок.*

Десна кипіла. Холодні зеленаві хвилі билися об берег. Низько по небу мчали снігові хмари. Холодний вітер зривав останні почорнілі листки з осокара (За Ю. Збанацьким).

Вправа 101. I. Прочитайте мовчки текст. Знайдіть у кожному реченні підмет і присудок.

Щойно я звірився з картою. За усіх умов ми вже досягли рівнини. Я нічим не ризикую. Повільно спускаюся, розвертаюся на північ. Так я з кабіни побачу вогні міста. Я, напевне, уже минув їх. Отже, вони з'являються ліворуч. Тепер я лечу під купчастими хмарами. Але з лівого боку одне пасмо опустилося ще нижче, і я йду вздовж нього. Ця хмара, безперечно, опускається все нижче, геть затуляючи мені обрій. Далі спускатися не наважуюсь... (А. де Сент-Екзюпері).

II. З'ясуйте, які відмінки називаються непрямими. На питання яких відмінків відповідають виділені другорядні члени речення?

Вправа 102. Спишіть, вставляючи на місці крапок потрібні додатки.

Вітерець сколихнув (що?)... . Діти зустріли (кого?)... . Пийтер приніс (що?)... . Моріка дала їсти (кому?)... . Ми пишемо (чим?)... .

Вправа 103. I. Перепишіть текст, підкресліть означення і поставте до них питання.

У Києві, коло будинку кіностудії, якій нині присвоєно ім'я О. П. Довженка, розрісся прекрасний плодоносний сад. *Рожевобокі яблука, янтарні груші тішать око перехожих надосіннього погожого дня.* Цей сад посадив, я б сказав – душу живу в нього вклав, Олександр Довженко. Він закоханий був у садівництво, він хотів, щоб уся земля перетворена була в пишній сад (*М. Рильський*).

II. У виділеному реченні підкресліть головні та другорядні члени речення, ставлячи до кожного запитання.

Вправа 104. Прочитайте мовчки й порівняйте обидва тексти. З'ясуйте, яку роль виконує означення у тексті, розміщеному праворуч.

Вечоріло. Над верховіттям дерев займалася зоря. Дуби, липи, клени змінював сосняк. Ліщина крайкою облямовувала гаї. Здавалося, скільки не йди цим лісом, не буде йому краю. Але дорогу раптом перетинає яр.

Вечоріло. Над верховіттям дерев займалася зоря. Столітні дуби, веле-тенські липи, чудесні крилаті клени змінював густий сосняк. Низькоросла ліщина темною крайкою облямовувала світлі березові гаї. Здавалося, скільки не йди цим густим лісом, не буде йому кінця-краю. Але дорогу раптом перетинає глибокий яр, зарослий дрібним чагарником (*За О. Бойченком*).

Вправа 105. Прочитайте. Додайте другорядні члени речення, які відповідали б на питання, поставлені в дужках. Речення запишіть.

1. Починалася (яка?) осінь. 2. Вітер нагинав (що?). 3. Знявся (який?) вітер. 4. Місяць плив (де?) неба. 5. Сільвіка вийшла (звідки?). 6. (Де?) хиталися дерева. 7. Міклош розповідав (як?).

Вправа 106. Змінюючи форми та порядок слів, складіть речення. Поєднавши слова в речення, ви прочитаєте відомі прислів'я.

1. Оббивати, ранній, пташка, роса. 2. Майстер, діло, величати. 3. Голова, мати, кожний, свій, розум.

Вправа 107. Поширте речення другорядними членами.

I. Надійшла осінь. Пожовкла трава. Листя почало жовтіти. Дме вітер. Він обриває. Листя кружляє.

II. Мене розбудив промінь Він заглядав у ... кімнати. Я встав і виглянув крізь Надворі була ... погода. Чути було цвірінчання Починався ... день.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Правильно виділено підмет у рядку

- А Наше місто невелике. Б Я люблю своє місто.
В Я їду в місто Львів. Г Київ – чудове старовинне місто.

2. З'ясуйте, яким членом речення є кожне з виділених слів (цифра в дужках позначає наступне слово)

(1) Шипшина (2) важко (3) віддає (4) плоди.

- А підметом Б присудком В додатком
Г означенням Д обставиною

Словник

Крислатий – який має розложисте гілля, розкішну крону, гіллястий.

безперестанку – szüntelenül

облямовувати – körbe veszi

верховіття – a fa teteje

соснік – fenyőerdő

крайка – a szélén

чагарник – bozót

крислатий – terebélyes

§ 17. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ВИГОТОВЛЕННЯ РЕКЛАМИ ДЛЯ ВЛАСНОГО НАСЕЛЕННОГО ПУНКТУ

Реклама – це діалог чи інший особливий засіб комунікації між виробником і споживачем, за допомогою якого продавець висловлює свої наміри продати товар, а покупець – зацікавленість у його придбанні.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте рекламу. Чим вас вразило це відео? Що більш важливо в рекламі – зображення чи текст? Чому?

РЕКЛАМНЕ ОГолоШЕННЯ

документ, у якому подається інформація, адресована певному колу зацікавлених осіб

організаційні

(про подію чи захід; адресуються як конкретній групі осіб, так і широким верствам населення)

рекламні

(про навчання, роботу, послуги; розраховані на широкий загал)

Вправа 108. Напишіть рекламне оголошення для туристів про красу вашого населеного пункту, скориставшись порадами і словами з довідки. Запросіть їх відвідати ваше місто, село.

Довідка: гірська місцевість, краса природи, неймовірні краєвиди, чисте повітря, стрімка річка, привабливе місто/село, гостинні люди, вражаючі місця, пам'ятки давньої архітектури.

Як працювати над рекламою

1. Доберіть найкращі світлини чи відео про ваше місто чи село, цікаві місця в ньому, відомих людей.

2. Напишіть текст реклами (п'ять-сім речень). Будуйте речення чіткі, переважно прості. Використовуйте речення різних видів (з прилюдками *хочете, завітайте, побачите, відчуєте, вразить*).

3. Придумайте гасло реклами – речення з кількох слів, як, наприклад, на ілюстрації (*село, що вражає; село-загадка; місто-легенда* тощо). Гасло запишіть великими літерами.

Словник

виробник – gyártó, termelő
зацікавленість – érdekeltség

намір – szándék
споживач – fogyasztó

§ 18. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про однорідні члени речення та розділові знаки при них. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Однорідними можуть бути і головні, і другорядні члени речення. Однорідні члени речення вимовляємо з інтонацією перелічування: кожний наступний член речення вимовляємо з підвищенням голосу, у кінці речення – зі зниженням.

Між однорідними членами речення ставимо кому: *На широких горбах шуміли під вітром віковічні дуби, липи, клени, ясени (А. Шиян).*

Кому не ставимо тільки тоді, коли між двома однорідними членами стоїть сполучник **і (й), та (у значенні і), або, чи**, який не повторюється: *По снігу прокладає слід ведмідь або лисиця (Н. Забіла).*

Перед сполучниками **а, але, та (у значенні але)** завжди ставимо кому: *Не вітер, а буря завіяла (Панас Мирний). Хоч ганьба очі не вийсть, але не дасть між людьми показатись (Народна творчість).*

Вправа 109. Спишіть речення, поставте між однорідними членами пропущені коми. Визначте, які саме члени речення є однорідними (підмети, присудки, додатки, означення, обставини), і підкресліть їх відповідно.

Віяв пронизливий дошкульний вітер. За селом крутилися смерчі й здіймали із землі колючий сухий сніг (Н. Забіла). Спускалася ніч на землю утихомирювала людські клопоти руки й думки (Панас Мирний).

У реченнях з однорідними членами можуть бути узагальнювальні слова. Узагальнювальне слово своїм значенням охоплює всі однорідні члени в реченні й завжди є таким самим членом речення: *Між людьми видніються вози з усяким селянським добром: діжечками, скринями, плугами й деякими іншими домашніми речами.*

Узагальнювальне слово може стояти перед однорідними членами речення або після них: *І все поволі зникає: море, стелі, земля.*

На вершечку стрілецької гори, на горах і долинах – скрізь уже запанувала тиша.

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то у вимові робимо паузу, а після узагальнювального слова ставимо двокрапку: *Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі.*

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то перед ним у вимові робимо паузу, а на письмі ставимо тире: *Кожен куцик, горбок, долина, стежечка – все це йому знайоме.*

Якщо однорідні члени речення йдуть за узагальнювальним словом і не закінчують речення, то перед ними ставимо двокрапку, а після них – тире: *І все: і море, і небо, і далекі, ледь окреслені хмари – пройняте легеньким серпанком рухливого туману.*

Вправа 110. До кожної групи слів доберіть узагальнювальне. Запишіть ці слова за зразком.

Зразок. Дуб, клен, ясен, береза – дерева.

1. Батько, мати, донька, син – 2. Тарілка, склянка, виделка – 3. Осінь, зима, літо, весна –

Вправа 111. Запишіть відповіді на запитання, уживаючи однорідні члени речення.

1. Які риби водяться в річці? 2. Які дерева ростуть у лісах? 3. Які птахи залишаються в нас на зиму?

Вправа 112. I. Поширте речення однорідними членами, поєднаними сполучниками, і запишіть. Укажіть, яку синтаксичну функцію вони виконують.

1. Хлопчик *зранку* прокинувся, 2. На *сніданок* він з'їв 3. Дорога до школи вела через широку вулицю, 4. У школі хлопчик багато читав, 5. Йому було *весело* й

II. Слово *хлопчик* розберіть за будовою. До виділених слів доберіть антоніми.

Вправа 113. I. Перекладіть речення. Переклад запишіть. Підкресліть однорідні члени речення.

Sok kárt okozott a rágógumi szerte a világon. Tudod-e, hogy évente több mint százezer tonna rágógumi-maradék csúfitja el a járműveket, a járdákat és az iskolapadokat? New Yorkban táblákat tettek ki a szemétyűjtőkhöz, hogy csökkentsék a gumiáradatot: Ide tedd a rágó-

gumit! Azóta a feliratra ragasztják a kirándulók, akik megfogadják a tanácsot. Most meg hasonlítsd össze a rágógumit és a legyet! Mindkettő bosszantja az embereket, szennyezi a környezetet. Magyarázd meg, melyik miért! (З інтернету).

II. Чи доводилося вам виплутувати жуйку з волосся або відліплювати зі штанів? Розкажіть про цей випадок. Як можна запобігти таким неприємностям?

Вправа 114. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Поясніть свій вибір. Два з поданих речень переробіть так, щоб у них були узагальнювальні слова при однорідних членах речення.

1. Міста Ужгород Мукачево Виноградів Хуст Рахів – закарпатські міста. 2. Дзюркотить видзвонює гірський струмочок. 3. З вікна поїзда було видно і гори і ліси і поля. 4. Я була в Ужгородському і Мукачівському Середнянському і Хустському замках. 5. Я мрію поїхати в Рахів та Ясіня.

Вправа 115. Доповніть речення після узагальнювальних слів однорідними членами речення і запишіть.

1. У похід поїхали мої однокласники: ..., ... та 2. У рюкзак ми поклали такі речі: ..., ..., ..., 3. У лісі ми назбирали гриби: ..., ..., 4. У кошику знайшлося місце і для ягід: ...,

Вправа 116. Прочитайте речення. Назвіть у них узагальнювальні слова та однорідні члени речення. Переробіть речення так, щоб узагальнювальні слова стояли після однорідних членів речення.

Зразок. *Ми вчора посадили такі дерева: липу, берізку, ялину. Липу, берізку, ялину – такі дерева ми посадили вчора.*

1. Учора ми наловили багато риби: коропів, карасів і навіть щуку. 2. Мама посадила городину: помідори, огірки, капусту, цибулю. 3. На подвір'ї ростуть такі кущі: золотий дощик, бузок, калина. 4. Букет складався з таких польових квітів: ромашок, волошок і маків.

Вправа 117. Прочитайте текст уголос. Про які хатні обереги йдеться в ньому? Усно поясніть розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

Сорочка, намисто, вінок, писанка, калина, вишитий рушник для українців є оберегами. Ці символи супроводжують людей від народження та до самої смерті.

Обереги – рушники мали висіти не тільки над вікнами, а й біля дверей. Вишиті на кінцях рушників візерунки – добрі охоронці нашого житла, оселі, бережуть її, аби до хати не заходили домовики та нечиста сила.

áradat – повінь

csökkent – зменшувати, зніжувати, скорочувати, згортати

csúfít – спотворювати; нівечити, калічити, псувати

környezet – середовище, оточення; навколишнє середовище

szemétküjtő – контейнери для сміття

§ 19. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ І ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННЯХ І ВСТАВНИХ СЛОВАХ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про звертання. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 118. Прочитайте виразно вірш Дмитра Білоуса, з'ясуйте, про що у ньому йдеться. Пригадайте, що називається звертанням. Зверніть увагу на розділові знаки у тексті.

Чи всі ми вмієм спілкуватись,
по-українськи привітатись?
Чи всі вітання наші іречні,
теплом зігріті та сердечні?
А є ж такі чудесні форми:
шановні і вельмишановні!

А побажання – теплі й щирі:
здорові будьте, як вода,
багаті будьте, як земля,
веселі будьте, як весна!
І ви, добродію і пане,
і ви, добродійко і панно,
і господарко, й господине!
Й звертання кожне не єдине
звучить яскраво і ласкаво!

Звертання – це слово або словосполучення, яке називає того, до кого звертаємося з мовленням.

В усному мовленні звертання виділяється паузою, а на письмі – комою.

Звертання не відповідає на жодне питання і не є членом речення. Порівняйте: 1. *Котику-братуку, звільни мене!* 2. *Пообіцяв Півник Котику-братуку не слухати Лисичку.*

Міркуйте так: у першому реченні до слова *Котику-братуку* ми не можемо поставити питання, а отже, й визначити, який це член речення; у другому *Котику-братуку* відповідає на питання *кому?*, є залежним від присудка *пообіцяв*, виконує роль додатка у реченні. Отже, звертання є лише у першому реченні.

Вправа 119. Попрацюйте з таблицею, з'ясуйте, які розділові знаки ставимо у реченнях із звертанням.

Зв!	<i>Школярі! Оберегайте зелені насадження.</i>
Зв,	<i>Доню, допоможи мені прибрати кімнату.</i>
..., Зв, ...	<i>Лети, пташко, у теплі краї, але повертайся знову.</i>
..., Зв?!	<i>Чому тебе завжди так довго треба кликати, Шандоре?!</i>

Вправа 120. Спишіть, уживаючи іменник, що в дужках, у кличному відмінку. Поставте пропущені розділові знаки.

1. Ти прекрасна вечірня (зоря)! Урочисто й лагідно ти сяєш.
2. Гей, ви грізні, чорні (хмари)! Я на вас збираю чари. 3. (Мама) іде вже зима, снігом травицю вкриває. 4. Скажи мені (фантазія дивна), як допомогти в безмірній людській горі? (*Леся Українка*).

Вставні слова – це слова або словосполучення, за допомогою яких виражається ставлення того, хто говорить, до повідомлення.

Вставні слова не відповідають на питання і не є членами речення. В усному мовленні вставні слова виділяємо паузою, на письмі – комами.

Розділові знаки в реченнях зі вставними словами

..., ВС,	<i>Сади, напевно, вже відцвіли.</i>
ВС,	<i>Кажуть, сніг на полі – хліб у коморі (Народна творчість).</i>
..., ВС.	<i>Ця вистава заслуговує найвищої оцінки, на мою думку.</i>

Вправа 121. Прочитайте речення. Яким чином на їх зміст впливають виділені слова? Що вони означають? Чи є ці слова членами речення? Розкажіть про вживання розділових знаків при вставних словах.

1. Завтра буде злива. 2. **Можливо**, завтра буде злива. 3. **Без сумніву**, завтра буде злива. 4. **Як на мене**, завтра буде злива.

Вправа 122. I. Виразно прочитайте вголос речення без вставних слів і зі вставними словами. Чи містять вони нову інформацію? Що виражають? Яких відтінків значення набуває висловлена думка? Зверніть увагу на місце вставних слів у реченні та на розділові знаки.

1. Листя на берізіці вже пожовтіло. 2. Листя на берізіці, *може*, вже пожовтіло. 3. Листя на берізіці вже пожовтіло, *звичайно*. 4. *Бачиш*, листя на берізіці вже пожовтіло. 5. Листя на берізіці вже пожовтіло, *на жаль*. 6. *По-моєму*, листя на берізіці вже пожовтіло. 7. *До речі*, листя на берізіці вже пожовтіло.

II. Проти кожної цифри, що позначає номер речення, поставте букву, що позначає значення вставного слова.

- А упевненість чи невпевненість
- Б емоційна оцінка (задоволення чи незадоволення мовця)
- В вказівка на джерело інформації
- Г активізація уваги співрозмовника
- Д зв'язок між думками

Вставні слова, словосполучення й речення виражають особисте ставлення мовця до свого висловлювання й не містять нової інформації: *до речі, на щастя, по-перше*.

Ні звертання, ні вставні слова **не є членами речення**.

Вправа 123. I. Складіть із сусідом чи сусідкою по парті речення зі словами *звичайно, видно, може, зрозуміло*: а) щоб вони були вставними, б) щоб вони були членами речення. Виділіть вставні слова комами, як це показано на схемах.

II. Порівняйте написане. Складіть та озвучте спільний висновок, чому у другому випадку подані слова не є членами речення, а в першому – відповідають на питання й виступають членом речення.

СХЕМА РЕЧЕННЯ

Зразок. *Звичайно, ти знову забув за мною зайти. Вона виглядала звичайно, як завжди.*

Вправа 124. I. Прочитайте діалог. Поясніть уживання розділових знаків.

- Мамочко, як гарно! – скрикнув Павлусь.
- Що тобі, синку? – заклопотано вбігла мама з другої кімнати.
- Мамо, ах який дощик теплесенький, сонечко, весна!

- Еге-ге, це ти, синку, бачу, заснув? Де там та весна, де сонечко! Дощ, грязюка – нема ще весни, синку!
- Буде, мамо, буде, мені крапельки сказали.
- Крапельки? Де ж це ти був, синку, що вони тобі казали?
- Скрізь: під землею був, під водою, у хмарках був.
- Еге-ге, та то ти, бачу, синку, заснув під дощик! (*Дніпрова Чайка*).

II. Запишіть свою розмову з мамою або з кимось із близьких людей. У діалозі вживайте звертання й вставні слова.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Ряд однорідних членів утвориться, якщо серед варіантів продовження речення *Поволі сідало сонце...* вибрати

- А і ховалося за ліс.
- Б посилаючи нам прощальний привіт.
- В і спускався на землю тихий вечір.
- Г а вітер усе не затихав

2. Прочитайте речення (розділові знаки пропущено).

Як мати любила робити (1) і в городі (2) і в полі (3) і в лузі (4) і в лісі.

Кому треба поставити на місці всіх цифр, **ОКРІМ**

- А 1 Б 2 В 3 Г 4

3. НЕ ПОТРЕБУЄ редагування звертання у реченні

- А Ей, з морозивом, не замастіть мене.
- Б З кошиком, не штовхайтесь.
- В Шановні покупці, просимо Вас не заходити до крамниці з морозивом.
- Г У синьому піджаку, оплатіть проїзд.

Словник

звичайно – természetesen

кажуть – azt beszélk

може – lehetséges, meglehet

на жаль – sajnos, sajnálatomra

напевно – talán

по-моєму – szerintem

ґречний – illedelmes

§ 20. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ З УГОРСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

При перекладі важливо передати зміст тексту, який перекладаємо, а не окремі слова чи граматичні конструкції. Тому треба спочатку уважно прочитати текст, вдуматися в його зміст, а потім перекладати за правилами іншої мови.

Треба пам'ятати, що в угорській мові підмет часто пропускаємо (*gondoltam* – я подумав), деякі угорські слова передаються

українською мовою цілим словосполученням (*ásványvíz* – мінеральна вода), не завжди перекладаємо дієслова *бути, перебувати* і немає, не перебуває: *itt van a toll* – ручка тут (є), *szép szeme van, itt nincs hideg* – в нього гарні очі, тут не холодно та ін.

Вправа 125. Перекладіть текст. Перекажіть українською мовою.

KÁRPÁTALJA

Sokan keresik fel Kárpátalját, hogy gyönyörködhesse nek magas hegyekben, sűrű erdeiben, rohanó patakjaiban. Szépek a sűrű erdők kora reggel. A hegyek déli lejtőin gyümölcsösök és szőlőültetvények vannak.

Kárpátalja nagyobb részét hegyek borítják. Az Ukrán-Kárpátok legmagasabb csúcsa a Hoverla.

Kárpátalja gazdag különféle ásványi kincsekben. Itt tárták fel Európa leggazdagabb sólelőhelyeit (*З журналу*).

СЛОВНИК

переклад – fordítás, tolmácsolás
ásványi kincsek – корисні копалини
csúcs – вершина

felkeresik – відвідують
lejtő – схил
sólelőhelyek – соляні шахти

§ 21. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про складне речення. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 126. I. Порівняйте речення. Що становить граматичну основу речення в першій колонці? Чому це речення називаємо простим?

За крутим зеленим схилом голубів Дніпро (*М. Шеремет*). На заході ще жевріло небо, а в степу вже заходила ніч (*Петро Панч*).

Міркуйте так: на відміну від першого, друге речення складається з двох частин, що мають будову простих речень, бо в кожній частині є своя граматична основа. **Перша частина:** *на заході ще жевріло небо* (граматична основа *небо жевріло*). **Друга частина:** *у степу вже заходила ніч* (граматична основа *ніч заходила*).

Обидві частини, які мають будову простих речень, пов'язані між собою смислом та інтонацією в єдине ціле – складне речення.

Складним називаємо речення, що має дві чи більше граматичних основ, тобто складається з двох або кількох простих речень: *Верба схилилась над водою, їй сонце коси золотить* (Ю. Кравченко).

В усному мовленні між частинами складного речення робимо паузу, в кінці кожної частини голос підвищуємо: *Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє* (Т. Шевченко).

На письмі частини складного речення, що мають будову простих речень, відділяємо одну від одної комами.

Вправа 127. Запишіть прислів'я, додавши другу частину складного речення з довідки. Поставте потрібні розділові знаки.

1. Хто людей питає 2. Той не солдат 3. Добре і вперед дивитися 4. У кого дітки 5. Хто рано підводиться

Довідка: той розум має; у того і ягідки; а ще краще назад; за тим діло водиться; що генералом не думає бути.

Вправа 128. Прочитайте, порівняйте інтонацію подібних за змістом речень у лівій і правій колонках. Знайдіть граматичні основи (підмети і присудки). Чим подібні і чим різняться речення в обох колонках?

1. Сміється сонце з небозводу.
Кудись хмарки на конях мчать.

2. Той ліс гуде й шумить на кам'янім узгір'ї. Його я дитиною садив.

1. Сміється сонце з небозводу,
кудись хмарки на конях мчать
(П. Тичина).

2. Той ліс, що я дитиною садив,
гуде й шумить на кам'янім узгір'ї
(Д. Павличко).

Вправа 129. Запам'ятайте сполучники, зображені на малюнку. З кожної пари простих речень утворіть складне речення, використовуючи сполучники **і, що, щоб, тому що** та слова **коли і який**. Запишіть їх і поставте розділові знаки.

1. Землю закутав білий сніг. На ньому виразно чорніють тіні дерев.
2. Усюди всміхаються мені соняхи далекого дитинства. Їх садила мама при вікні.
3. Перехожі кутаються в теплі пальта. Холодний вітер змушує їх прискорювати ходу.
4. У найдавніших звичаях українців збереглося повір'я. Можна викликати дощ, виконавши магичні дії з криничною водою.

Частини складного речення можуть з'єднуватися одна з одною сполучниками. Якщо частини складного речення рівноправні, тобто не залежать одна від одної, то вони з'єднуються сполучниками **і (й), та, але, проте**: *Скоро казка мовиться, **та** не скоро діло робиться (Народна творчість).*

Якщо одна частина складного речення залежить від іншої, пояснює її, то для зв'язку між ними вживаємо сполучники (**щоб, тому що**) та сполучні слова (**що, коли, який**): *Умій дякувати старшим за те, **що** вони повчають тебе.*

У складному реченні частини можуть поєднуватися і без сполучників. Такі речення називаємо безсполучниковими. У безсполучникових складних реченнях значення має інтонація. Вона виражає зв'язок між частинами складного речення без допомоги сполучників: *Тече вода з-під явора ярмом на долину, пишається над водою червона калина (Т. Шевченко).*

Вправа 130. Пригадайте, які частини складного речення – рівноправні чи нерівноправні – з'єднуються сполучником **і**. В одному з речень сполучником **і** з'єднано не частини складного речення, а однорідні члени речення. Запишіть це речення, підкресліть у ньому члени речення.

1. Сонно ворухнули крильми маленькі лебеді і задзвеніли кришталевими дзвониками. 2. Відшуміла дощами травнева прохолода, і вже в обличчя дихає спекою червень.

Вправа 131. З кожної пари простих речень утворіть складне речення. Запишіть складні речення, підкресліть у кожному граматичну основу. З'ясуйте уживання розділових знаків.

1. Рвучко налетів осінній вітер. Деревата тремтіли під його хижим подихом. 2. Дрібно задрижали брязкальця осикового листячка. Судомно стрепенулося гілля беріз. 3. Лише дуб закляк у непорушній гідності. Його листя міцно й непорушно тримається на міцних і чорних гілках.

Вправа 132. Прочитайте виразно вірш Дмитра Павличка. Простими чи складними є виділені речення? Усно визначте у них члени речення.

ЗАМОК НАД ХУСТОМ

*Той замок – подвиг давньої людини.
Там кості будівник поклав свої,
який на гору, наче кінь у шлєї
каміння тяг з Тисянської долини.*

*На тім камінні сірі лишай,
уламки стін у зарослях ожини.
В колишніх залах княжої дружини –
нора лисяча, кублице змії.*

Вправа 133. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

ЖОВТЕНЬ

Полисіли дерева в дібровах замовкло птаство тихі ставки та озерця вкрилися жовтим листом. Ранками зелена ще трава все частіше сизіє густою памороззю а дошкульний вітер нагадує: настала пора витягати зі схованки рукавиці...

Непомітно, але впевнено вступила у свої права осінь котру ознаменував один з найшанованіших у слов'ян місяців – жовтень (За В. Скуратівським).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Простим є речення

- А Перед весною зачудовано стоять дерева, затих вечір, спинилася весна.
- Б Без прабатьківської мови народна душа виснажується.
- В Увечері стало хмаритись, тому смеркало швидше.
- Г Життя гортає сторінки, годинник свариться роками на стіні.

2. Складним є речення

- А Ніч тиха і темна.
- Б Українці – стародавня нація.
- В На узліссі тонко й ніжно пахне грибами.
- Г Тече вода з-під явора яром на долину, пишається над водою червона калина.

брязкальце – csörgő
 дошкўльний – zaklató
 дружина – itt: a fejedelem hadserege
 жєврїти – izzik
 заклїякнути – megdermed
 кўблице (кублó) – odú, fészekodú
 лишай – zuzmó
 ожїна – szeder

пáморозь – zúzmara
 передосїнний – nyár végi
 руїна – rom
 сизїти – szürkéskékké válik
 шлея – hámszїj
 ядрó – ágyúgolyó
 якщó – ha, hacsak

§ 22. ПРЯМА МОВА І ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ ТА ПРИ ДІАЛОЗІ

Вправа 134. I. Прочитайте вірш Грицька Бойка спочатку самостійно, потім – за ролями. Що нового сказали один одному хлопці? Як думаєте, розмова з Ромою і Гнатом буде такою ж «діловою»? Чи часто ви ведете такі розмови?

ДІЛОВІ РОЗМОВИ

Щоденно після школи у Петрика і Вови усе по телефону йдуть «ділові» розмови:
 – Здоров!
 – Здоров!
 – Як справи?
 Що робиш? – я питаю.
 – Та ось по телефону

з тобою розмовляю...
 – А як у тебе справи?
 – Та справи – те, що треба!
 – А що ти зараз робиш?
 – Та ось дзвоню до тебе...
 – Ну, що ж, бувай здоровий, бо вже пора кінчати: ще ж треба подзвонити до Роми і до Гната.

II. Уявіть, що зателефонували до когось зі своїх однокласників. Поговоріть про враження від поїздки Закарпаттям.

Телефонуючи комусь, ви повинні привітатися, назвати своє ім'я і тільки потім чемно повідомити, що вас цікавить.

Вправа 135. Запишіть схематично речення з прямою мовою та словами автора, використовуючи умовні позначення:

A: «П». (?)! – пряма мова стоїть після слів автора;
 «П» (?!), – а. – пряма мова стоїть перед словами автора.

1. Ой співав я, віщував я: «За малу годину оживить живеє слово рідну Україну» (II. Куліш). 2. «Не кидайся хлібом, він святий!» – в суворості

ласкавий, бувало, каже дід старий малечі кучерявій (М. Рильський). 3. «Боріться – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда. За вас слава і воля святая!» – закликав Т. Шевченко. 4. Світить нам у віки прощтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Розмова двох осіб називається **діалогом**. Слова кожної особи називаємо **реплікою**. Кожну репліку беремо в лапки, перед нею ставимо тире.

Пряма мова /**П, п**/ – чужа мова, передана дослівно, без змін від імені того, кому вона належить.

Слова автора /**А, а**/ – слова, що вказують, кому належить пряма мова і як вона висловлена.

«Чи не час нам у дорогу?» – спитала Соломія.

1. Пряму мову беремо з обох боків у лапки.
2. У лапки беремо також знак питання, знак оклику, три крапки.
3. Крапку і кому виносимо за лапки.
4. Якщо після прямої мови ставимо знак питання, знак оклику, то ні крапку, ні кому після них не ставимо.

Речення, у якому передано лише зміст сказаного, називаємо **непрямою мовою**.

Вправа 136. Продовжіть речення, додавши пряму мову з довідки. Розставте розділові знаки.

1. Ходить гарбуз по городу, питається свого роду: ... 2. Обізвалася жовта диня, гарбузова господиня: ... 3. Їхав козак за Дунай, сказав: ... 4. Раз на віку трапилось черв'яку залізти на моркву, він і каже: ... (*Народна творчість*).

Довідка. «Ой чи живі чи здорові всі родичі Гарбузові!»; «Ще живі та здорові всі родичі Гарбузові!»; «Дівчино, прощай!»; «Я вищий за всіх!».

Вправа 137. Які українські традиції ви знаєте? Складіть речення про їх роль у житті людини, користуючись запропонованими схемами. Якщо можливо, утворіть із цих речень текст.

Зразок. «Українські традиції, – наголошувала вчителька літератури, – мають багатотисялітню історію».

«**П, – а, – п**».

1. А: «П?»
2. А: «П.»
3. «П», – а.
4. «П?» – а.
5. «П, – а, – П».
6. «П? – а. – П.»

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

До речень з прямою мовою належить (розділові знаки випущено)

- А Давньогрецький філософ Платон казав що думки керують світом.
- Б У народі говорять що життя прожити не поле перейти.
- В Сковорода навчав нащадків Будьте обачливими у виборі друзів.
- Г За Сухомлинським любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова.

СЛОВНИК

господіяна – gazdasszony, háziasszony
заклика́ти – felhív, felszólít

знадво́ру – kívülről, kintről
черв'я́к – féreg, giliszta

§ 23. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ, ІНТЕРВ'Ю

Вправа 138. Пригадайте відомості про діалог, відповідаючи на подані запитання по черзі.

1. Із чого складається діалог? 2. Що таке репліка? 3. Чи можуть бути елементом діалогу слова автора? 4. Як зазвичай оформляють діалог на письмі? 5. Чи записують репліки діалогу в лапках?

Вправа 139. Перепишіть діалог. Поставте потрібні розділові знаки.

Зустріла черепаха орла та й каже
Навчи мене літати
Навчу погодився орел
Узяв черепаху вилетів з нею високо й питає
Уже привчилася
Уже відповідає черепаха
То пускаю мовив орел
Упала черепаха на землю
Орел підлетів до неї й запитує
То як було летіти
А черепаха каже
Летіти легко але сідати важко (*Народна творчість*).

Вправа 140. Виконайте завдання за кодом.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте інтерв'ю з письменницею Мариною Павленко. Спробуйте самі скласти уявне інтерв'ю з улюбленим письменником.

Вправа 141. Поспілкуйтеся на тему «Яка професія мене найбільше приваблює? Чому?» При цьому дотримуйтеся таких правил:

1. Виступаючи, висловлюйтеся чітко й коротко. Не повторюйте того самого по кілька разів.

2. Терпляче вислуховуйте співрозмовника, не перебивайте його.

3. Запитання для уточнення змісту окремих висловлювань, ставлення співрозмовника до певних явищ, проблем тощо ставте чітко, коротко й за суттю. Уважно вислуховуйте відповідь.

РОДИННІ ОБЕРЕГИ – ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 24. ПОНЯТТЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про поділ слів на частини мови. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 142. Прочитайте виразно вірш Дмитра Білоуса. Яку роль у мові виконують виділені частини мови?

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?

Як намистинки, диво калинове –
частини мови!

Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав – іменник?

Іменник! Він узяв собі на плечі
велику справу – називати речі...

Ну а візьмімо назву – **дієслово**,
само підказує, що діє слово!..

Прикметник дасть іменнику – предмету –
якусь його ознаку чи прикмету.

Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.

А поспитай звичайного **займенника**,
за кого він у мові? Замість іменника...

Частини мови! Назви наче звичні,
полюбиш їх – красиві, поетичні!

Усі слова української мови відповідно до їх значення й ролі в реченні поділяємо на групи, які називаємо **частинами мови**.

Частин мови десять, з них шість самостійні, три службові, десятою частиною мови є вигук.

Вправа 143. I. Запишіть слова, об'єднавши їх у групи; серед них усно визначте спільнокореневі:

1) слова, які виражають кількість предметів або абстрактне число і відповідають на питання *скільки?*;

- 2) слова, які позначають дію (процес) і відповідають на питання *що робити? що зробити?*;
- 3) слова, які виражають ознаку дії за місцем, часом, метою, причиною, способом її виконання і відповідають на питання *де? коли? чому? як? (відбувається дія)*;
- 4) слова, що означають предмети, явища, узагальнені ознаки або дії і відповідають на питання *хто? що?*;
- 5) слова, які виражають ознаки або властивості предметів і відповідають на питання *який? чий?*

Зразок:

<i>хто? що?</i>	<i>який? чий?</i>	<i>скільки?</i>	<i>що робити?</i>	<i>де? коли? чому? як?</i>
<i>трийка літо</i>	<i>потрійний літній</i>	<i>трое –</i>	<i>троїтися літувати</i>	<i>натрое влітку</i>

Вівчар, зима, сердитися, двійка, зимовий, вівчарський, зимувати, сердитий, двоє, взимку, по-вівчарському, надвое, зимівля, вівчарка, подвійний, спересердя, вівчарювати, двоїтися.

II. За спільним значенням слів кожної колонки визначте, до якої частини мови вони належать.

Самостійні частини мови	Що означає	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль
Іменник	предмет (<i>хто? що?</i>)	рід, число, відмінок	підмет, додаток, інші члени речення
Прикметник	ознаку предмета (<i>який? чий?</i>)	рід, число, відмінок, ступінь порівняння (у якісних)	означення, присудок
Числівник	число, кількість, порядок при лічбі (<i>скільки? котрий?</i>)	відмінок, число і рід (у порядкових)	будь-який член речення
Займенник	вказує на особу, предмет	відмінок, число, рід (у займенників, що вказують на ознаку)	будь-який член речення
Дієслово (дієприкметник, дієприслівник)	дію, стан предмета (<i>що робить? що зробить? що робив?</i>)	вид, перехідність (неперехідність), спосіб, час, число, особа або рід	присудок, інші члени речення
Прислівник	ознаку дії (<i>як? де? куди? звідки? коли?</i>)	не змінюється	обставина

Вправа 144. Прочитайте текст мовчки. Відредагуйте його, замінивши виділені слова словами з довідки. Запишіть відредагований текст.

Українська мова багата й милозвучна. **Мовою** передаються найтонші відтінки думок і почуттів. Слухаючи мову щодня – у школі, вдома, на вулиці, – ми не звертаємо увагу на **мовні** особливості, сприймаємо слова як щось звичне, зрозуміле.

Мова – одне з див, створених людьми. **Мова** віддзеркалює душу народу, історію **народу**. В українській мові є чимало захопливого. Вслухаймося в **мову**.

Довідка: нею, її, вона, його, неї.

II. До якої частини мови належать слова, наведені в довідці?

III. Визначте в реченнях службові частини мови. У чому полягає відмінність між службовими і самостійними частинами мови? За потреби скористайтеся таблицею.

Службові частини мови	Що означає	Синтаксична роль	Приклади
Сполучник	служить для зв'язку слів і речень	членами речення не бувають	<i>і, й, та, або, як, проте, що</i>
Частка	вносить додаткові смислові відтінки у речення		<i>не, ні, хай, аж, навіть, невже</i>
Прийменник	виражає залежність слів		<i>на, од, в, до, з, через, перед</i>

Вправа 145. **I.** Утворіть від слів *радість, друг, біда, поміч, утіха* різні частини мови, позначте їх.

Зразок.

ім. прикм. дієсл. присл.

Веселка – веселий, веселити, весело.

II. Складіть і запишіть висловлювання «Я і українська мова»

Вправа 146. **I.** Прочитайте текст уголос.

КОРОЛЕВА МОРФОЛОГІЯ

За синіми морями, за темними лісами, за високими горами простяглися межі незвичайної країни. Тут правила могутня королева Морфологія. У цій країні було багато князівств: Іменник, Прикметник, Займенник, Дієслово, Числівник, Прислівник, Сполучник, Прийменник, Частка і Вигук.

Кожне князівство займалося своїми справами. Іменник об'єднав усі живі й неживі предмети і називав їх. Прикметник вказував на

ознаки цих предметів. Числівник швидко рахував усе населення країни. Особливу роль у житті королівства виконувало князівство

Дієслово. Дієслова захоплювали всіх своєю працелюбністю, бо вони весь час щось робили. Якщо хтось втомлювався, Займенник замінював його, а через те, що він був дуже тактовний, то не називав того, хто потребував допомоги. Прислівник же завжди контролював, хто як працює: гарно чи погано, хто вийшов працювати ввечері, а

хто – вранці. Це були самостійні князівства, і королева ними пишалася.

А такі князівства, як Сполучник, Прийменник і Частка були ледарями, працювати самостійно ніяк не хотіли. Королева Морфологія розгнівалася, бо не любила ледарів, і зробила їх слугами, примусила допомагати жителям самостійних князівств. Вигук був особливим, дуже збентеженим і весь час вигукував: «О-о-ох! А-а-ах!».

Отже, країна королеви Морфології мала самостійні князівства – Іменник, Прикметник, Займенник, Дієслово, Числівник, Прислівник і службові – Сполучник, Прийменник, Частка. А Вигук мав допомагати усім виражати їхні почуття та емоції (За матеріалами інтернету).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Скільки князівств було в незвичайній країні?

- А 9 Б 10 В 8 Г 12

2. Яке князівство відіграло особливу роль у житті королівства?

- А Іменник Б Числівник
В Дієслово Г Прикметник

3. Скільки самостійних князівств мала країна Морфологія?

- А 5 Б 6 В 4 Г 7

4. Правильно названо самостійні частини мови в рядку

- А іменник, сполучник, дієслово, займенник
Б прикметник, займенник, числівник, прислівник
В частка, дієслово, прийменник, вигук
Г сполучник, дієприслівник, частка, займенник

5. Усі слова – самостійні частини мови в рядку

- А пригода, жовтий, краса, у
- Б виразно, тихо, овва!, загадка
- В переходити, місяць, веселий
- Г з-під, зоря, прекрасно, ку-ку

Словник

зліток – öntvény
намистінка – gyöngy

працелюбність – munkaszeretet
спересердя – hirtelen felindulásból

§ 25. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЯ, ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про іменник як частину мови. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 147. I. Прочитайте й вивчіть вірш напам'ять. Визначте головну думку, використавши слова з вірша.

ІМЕННИК

Ми вчимо частини мови.
Всі їх треба добре знати,
щоб здобути знань основи
і щоб грамотно писати.
Перша з них – **іменник**, друже,
всі його в нас люблять дуже,
бо все-все він називає –
від землі до корова.
*Мама, мир і Україна,
сонце, небо, світ, людина.
Звуки, букви, слово, мова –
все – частина ця чудова!*
*Хто? Сестричка, ненька, батько,
пташка, білочка, зайчатко.
Що? Земля, ріка, діброва,
книжка, зошит, ручка, школа...*
Вивчи цю частину мови.

Л. Швед

II. Зачитайте, на які питання відповідають виділені іменники. Визначте лексичне значення кількох із них. Яке загальне значення є спільним для усіх іменників?

Іменник – це самостійна частина мови, що означає **назву предмета** й відповідає на питання **хто? що?** Наприклад: хто? – *учень, хлопець, дитина*; що? – *береза, гора, сніг, парта, море, літо, день, дощ*.

У граматиці предмет – це не тільки речі, до яких можна доторкнутися, які можна побачити (*дерево, комаха, квітка*). Це і назви стану людини, її почуттів (*радість, смуток, хвилювання*), назви явищ природи (*туман, зима, роса*), назви дій (*читання, переказування, сівба, ходіння*).

До кожного іменника можна додати прикметник, наприклад: *біла береза, високий будинок*.

Вправа 148. I. Випишіть в одну колонку іменники, а в другу – інші частини мови. Як ви їх розрізняєте?

Блакитний – блакить, чемний – чемність, дихає – дихання, мріяли – мрія, п'ять – п'ятірка.

II. Чи змінюється іменник за числами, відмінками, родами?

Міркуйте так: слово *праця* вказує на дію, але позначає її як предмет (*що?*), належить до жіночого роду, змінюється за відмінками (*праці, працею* тощо). Отже, це слово є іменником.

Слово *працювали* вказує на дію (*що робили?*), яка відбулася, і вживається у формі множини минулого часу. Це – дієслово.

III. Розгляньте таблицю. Пригадайте відомості про іменник із початкових класів.

Іменник як частина мови

Що означає	На які питання відповідає	Морфологічні ознаки		
		постійні		непостійні
предмети, особи, явища	хто? що?	загальні та власні; абстрактні та конкретні; істоти й неістоти; рід (чоловічий, жіночий, середній, спільний), відміна		число (однина і множина); відмінок (сім відмінків)
Синтаксична роль				
Підмет	Додаток	Присудок	Обставина	Означення
<i>Дівчинка тримає в руках кульку.</i>	<i>Дівчинка тримає в руках кульку.</i>	<i>Воля – сила.</i>	<i>Навколишнє життя має увійти в душу дитини.</i>	<i>У небі пролітає ключ журавлів.</i>

Вправа 149. Прочитайте текст уголос, дотримуючись інтонації. Замисліться над тим, чим є для українців барвінок.

СВІТ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНОПОЕТИЧНИХ СИМВОЛІВ

Благословенним і чарівним вважається той край, де барвінок росте. А росте він у Карпатах, лісостепу, Західному Поліссі, переважно в дубово-грабових лісах. Та якщо до уваги взяти те, що майже на усіх наших сільських, та й не тільки сільських, квітниках стелиться цей вічнозелений чагарник, то й цілу Україну можна назвати барвінковим краєм.

Не обходяться без барвінку на жодному весіллі. Вінки з вічнозеленого лискучого листя символізують подружню вірність, міцність шлюбу. Барвінок також є символом краси (З журналу).

Вправа 150. Перепишіть виділені речення із попередньої вправи. Визначте іменники, з'ясуйте рід, число й відмінок кожного і запишіть у дужках після слова. У кожному реченні підкресліть члени речення. Якими членами речення є іменники?

Зразок. *Калину* (ж. р., одн., Зн. в.) називають королевою (ж. р., одн., О. в.) народних пісень (ж. р., мн., Р. в.).

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Усі слова є іменниками в рядку

- А десятник, десятка, двійка, десятиріччя
- Б сирота, осиротілий, осиротіти, сирітка
- В п'ятий, п'ятиріччя, п'ятеро, п'ятірка
- Г сімка, сьомий, семиліток, семиповерховий

Словник

блакить – kék ég
відміна – ragozás
відмінок – eset
власна назва – tulajdonnév
загальна назва – köznév
лискучий – fényes

ліцостép – erdős sztyepp
морфологічні ознаки – morfológiai tulajdonságok
рід – nem
чагарник – cserje
число – szám

§ 26. ІМЕННИКИ, ЩО ОЗНАЧАЮТЬ НАЗВИ ІСТОТ І НЕІСТОТ. ЗАГАЛЬНІ І ВЛАСНІ НАЗВИ

Вправа 151. I. Прочитайте виразно вірш Надії Красоткіної. Яка основна думка цієї поезії? Які почуття вона викликає?

МОЯ БАТЬКІВЩИНА

Моя Батьківщина – це вишеньки цвіт,
і верби над ставом, й калина.
Моя Батьківщина – це мрії політ,
це рідна моя Україна!
Моя Батьківщина – це наша сім'я,
затишний куточок і хата.
Це мама, татусь, бабця, дід і я,
всі рідні і друзів багато.
Моя Батьківщина – це злагода й мир
та небо бездонне й чудове.
Це пісня чарівна, що лине до зір,
й дитинство моє світанкове.
Моя Батьківщина – ліси і поля.
Від них у нас і радість, і сила.
Це та найсвятіша і рідна земля,
що кожного з нас народила.

II. Знайдіть у вірші іменники. Визначте, які з них відповідають на питання *хто?*, а які – на питання *що?*

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про поняття **істоти** та **неістоти**. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Міркуйте так: граматично поняття *істот/неістот* розрізняються запитаннями *хто?* (*істоти*) і *що?* (*неістоти*) та формами знахідного відмінка (З. в.). У назвах істот знахідний відмінок (З. в.) збігається з родовим відмінком (Р. в.), а в назвах неістот – з називним відмінком (Н. в.).

Ця граматична відмінність істот і неістот виявляється у множині іменників усіх трьох родів.

Істоти: бачу *товаришів, птахів, жінок, матерів* (З. в.); немає *товаришів, птахів, жінок, матерів* (Р. в.).

Неістоти: бачу *столи, печі, села* (З. в.); стоять *столи, печі, села* (Н. в.). Деякі іменники, що називають тварин, можуть ужи-

ватися в знахідному відмінку множини паралельно у формах родового й називного відмінків: *бачу ягнят і ягнята, коней і коні, корів і корови*.

У назвах осіб чоловічого роду збігаються форми родового і знахідного відмінка: *немає (кого?) чоловіка, людей; бачу (кого?) чоловіка, людей*. А в назвах неістот збігаються форми називного і знахідного відмінка: *є (що?) зошит, ручки; бачу (що?) зошит, ручки*.

В однині іменників жіночого та середнього роду граматичної відмінності між істотами та неістотами немає. У назвах істот і неістот жіночого роду знахідний відмінок не збігається ні з називним, ні з родовим: *бачу жінку, площу*. У назвах середнього роду знахідний відмінок і істот, і неістот збігається з називним: *бачу теля, ягня, сонце, село*.

Вправа 152. Розділіть слова на дві групи: а) назви істот; б) назви неістот. Запишіть їх.

Курка, рак, настрій, адмірал, інжир, щука, егоїст, жакет, сорока, музикант, поезія, імператор, лимон, авіаполк, чай, хірург.

Ключ: з перших букв виписаних слів має скластися закінчення народного прислів'я «У ріднім краї ...».

І С Т О Т И	
Назви людей	<i>дівчина, хлопець, Оля, Іштван</i>
Міфологічні істоти	<i>домовик, русалка, мавка, відьма</i>
Назви страв	<i>рак (варений), індик (смажений), оселедець (маринований)</i>
Померлі	<i>небіжчик, покійник (але не труп)</i>
Назви тварин (зокрема птахів)	<i>кішка, собака, олень, сова</i>
Карти, шахові фігури	<i>валет, ферзь, туз, пішак</i>

НЕІСТОТИ	
Назви неживих предметів, явища природи, опредмечені дії чи ознаки, абстрактні поняття	<i>трактор, злива, бурячиння, молоко, знання, біологія, магазин, зірка, хустка, книжка, лампа, вікно</i>
Назви сукупності людей, тварин чи птахів	<i>клас, народ, молодь, гурт, родина, студентство, сотня, армія, рій, табун, зграя</i>
Назви рослин, дерев	<i>калина, верба, ялина</i>
Назви фруктів, овочів	<i>яблуко, груша, картопля</i>
Назви мікроорганізмів	<i>бактерія, вірус, баціла</i>

Вправа 153. Прочитайте виразно текст, дотримуючись інтонації. До якого стилю він належить? Впишіть іменники у дві колонки: у першу – ті, що означають назви істот; у другу – ті, що означають назви неістот.

Дівчина йде завітчанним рідним краєм. Тихо шепочуть з вітром тополі. Он пишається своєю красою калина. А над річкою витьохкують невгамовні солов'ї. «Це – моя Україна, – радіє дівчина. – Тут я народилася, виросла. Тут вимовила найперші святі слова: мама, родина, Україна» (З газети).

Вправа 154. Складіть і запишіть твір-мініатюру в художньому стилі «Це – наша рідна земля», використовуючи іменники – назви істот і неістот, загальні та власні назви.

Вправа 155. I. Прочитайте словосполучення. Дослідіть, яке слово є загальним для кожного словосполучення. Назвами кого або чого є іменники, що сполучаються із загальними словами?

Письменник Михайло Стельмах, пес Бровко, місто Київ, річка Дніпро, гори Карпати, Чорне море, орден Ярослава Мудрого, газета «Наша земля».

II. Запишіть у зошит п'ять-шість своїх прикладів сполучень власної і загальної назв.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про власні та загальні назви. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Іменники можуть позначати **загальні і власні назви**.

Загальні означають назви, що стосуються багатьох однорідних однакових предметів: *місто, гора, вулиця, ліс, поле, тварина, гора, долина, море*.

Власні назви стосуються окремих предметів і відрізняють їх від інших подібних, однорідних: *Україна, Київ, Дніпро, Дунай, Норберт, Іштван, Європа*.

Власними назвами є прізвища, імена, по батькові людей, клички тварин, назви книжок, газет, населених пунктів, географічні назви тощо.

Міркуйте так: слово *місто* стосується будь-якого населеного пункту, отже, є загальною назвою, а слово *Ужгород* – тільки певного міста під цією назвою, тому є власною.

Вправа 156. Перепишіть речення, добираючи з дужок велику чи малу літеру. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Ти живеш в (У,у)країні. Тут співають солов'ї і виграють на сонці пшеничні лани. Тут веселими хвилями котиться (Д,д)ніпро. Це – земля (Т,т)араса (Ш,ш)евченка, (І,і)вана (Ф,ф)ранка, (Л,л)есі (У,у)країнки. Це і твоя земля. Тут твій рід. Бережи свій рід, свою (У,у)країну! (З підручника).

Вправа 157. Перекладіть текст українською мовою. Підкресліть іменники – власні та загальні назви, позначаючи їх відповідно літерами **З** або **В**.

A Duna Magyarország legnagyobb s Európa második legnagyobb folyója – Németországban, a Fekete-erdőben ered, s Romániában ömlik a Fekete-tengerbe. Útja során az Alpok, a Kárpátok, a Balkán-hegység egyes részeinek vizeit gyűjti össze (За Ж. Еффне Надь, М. Сегфю).

Власні назви	Приклади
Імена, імена по батькові, прізвища, псевдоніми людей	<i>Тарас Григорович Шевченко, Леся Українка</i>
Клички тварин	<i>Бровко (пес), Муся (кішка)</i>
Імена персонажів казок, байок, легенд, міфів	<i>Баба Яга, Вовк та Ягня, Зевс, Нептун</i>
Географічні та астрономічні назви	<i>Україна, сузір'я Велика Ведмедиця</i>
Назви релігійних понять, церковних книг	<i>Бог, Діва Марія, Євангеліє, Біблія</i>
Назви установ, організацій	<i>Верховна Рада України, Академія наук України</i>
Назви пам'яток історії, храмів, замків	<i>Золоті ворота, Софійський собор</i>
Назви історичних подій, свят	<i>Коліївщина, День матері</i>
Назви вулиць, площ, бульварів, парків	<i>вулиця Хрещатик, Боздоський парк</i>
Назви газет, журналів, художніх і музичних творів	<i>газета «Освіта України», журнал «Соняшник»</i>

Вправа 158. Доберіть власні назви до загальних за зразком. Орфограму «Велика літера» підкресліть.

Зразок. Замок – Ужгородський замок.

Гора, річка, ворота, міст, фортеця, університет, школа, організація.

Вправа 159. I. Позмагайтеся, хто добере найбільше власних назв до загальних назв *місто, вулиця, озеро*. Складіть по одному реченню зі словом із кожної групи.

II. Запишіть усі власні назви, пов'язані з вами (місце народження, місце проживання, власне ім'я, імена родичів тощо).

Словник

жакет – kabát

злагода – megértés

інжір – füge

орден – kitüntetés

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про рід іменників. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 160. Прочитайте текст, випишіть із нього іменники. Пригадайте, що ви знаєте про рід іменників в українській мові. Визначте рід виписаних іменників.

Учора Мар'янка з Андрієм відвідали зоопарк. На цю екскурсію вони чекали з нетерпінням.

У зоопарку діти побачили могутнього слона, безтурботних мавпочок. Із захопленням спостерігали за купанням бегемота. Помилувалися надзвичайною красою павичевого хвоста, різнобарв'ям папуг.

Дітям у зоопарку дуже сподобалося (За О. Лобчук).

В українській мові, на відміну від угорської, існує **категорія роду**.

Кожному іменникові властивий граматичний рід.

Якщо іменники поєднуються зі словами **він, мій** і мають нульове закінчення або закінчення **-а, -о**, то вони належать до **чоловічого роду**: *син, батько, дідусь, Микола*.

Якщо іменники поєднуються зі словами **вона, моя** і мають нульове закінчення або закінчення **-а, -я**, вони належать до **жіночого роду**: *сіль, дорога, доля, пісня*.

Якщо іменники поєднуються зі словами **воно, мое** і мають закінчення **-о(-е), -а(-я)**, то вони належать до **середнього роду**: *село, поле, дівча, орля*.

У назвах людей і тварин за допомогою роду розрізняємо стать і вік істот: *хлопець – дівчина, голуб – голубка – голубеня*. Проте є багато назв тварин, які не мають родових іменникових форм: *оса, синиця, білка, жайворонок, короп*. Це пов'язано з тим, що людина не має потреби розрізняти стать таких істот.

У назвах неістот рід не має реального значення, бо ми не можемо пояснити, чому одні іменники належать до того чи іншого роду: *вівторок, береза, радість*.

Рід іменників, ужитих у множині, визначають за початковою формою: *ліси (ліс) – чоловічий рід*.

Іменники, що вживаються тільки у множині, за родами не розрізняються: *двері, канікули, Суми*.

Вправа 161. Перекладіть іменники українською мовою, визначте їх рід.

Város, növény, falu, mező, hársfa, tölgyfa, faluvég, tanya, rózsa, dália, árnyék, anya, Péter, apa, ing.

Вправа 162. I. Доберіть до іменників потрібні за змістом прикметники, узгоджуючи їх у роді з іменниками. Виграє той, хто не припустився помилок.

Зразок. Довга *путь*, гіркий *полин*.

Біль, магістраль, Сибір, опис, степ, дріб, рояль, тюль, кітель, шинель, емаль, туш, собака, доповідь.

II. Дайте усні відповіді на запитання, вміщені на малюнку.

Чоловічий рід

Аерозоль, бандероль, біль, бридж, висип, дріль, дріб, живопис, кір, накуп, насип, нежить, перекус, пил, підпис, полин, поступ, продаж, пропис, Псалтир, розсип, рояль, рукопис, Сибір, сип, степ, степінь і ступінь, тунель, туш, тюль, шампунь, ярмарок

Жіночий рід

Антресоль, бязь, ваніль, верф, вуаль, гуаш, емаль, жовч, заплоч, каніфоль, Керч, консоль, мігрень, нехворощ, папороть, путь, ретуш, розкіш, скрижаль, суміш, туш, фланель

Крім жіночого, чоловічого, середнього роду, в іменників може бути спільний рід. До спільного роду належать, наприклад, іменники *бідолаха, нероба, сирота, базика, лівша*. У реченні вони виступають то як іменники чоловічого роду, то як іменники жіночого роду.

Деякі іменники належать лише до чоловічого роду, але можуть позначати осіб чоловічої і жіночої статі: *Марія Михайлівна – досвідчений суддя*. З такими іменниками прикметники і займенники узгоджуються в чоловічому роді. *Молодий лікар Лісова пішла у відпустку. – Молодий лікар Лісовий пішов у відпустку.*

Вправа 163. I. Прочитайте, замініть словосполучення й речення іменниками спільного роду з довідки.

Зразок. Людина, яка говорить багато і беззмістовно, – *пустомеля*.

1. Роботяща, працююча людина. 2. Той, хто цурається фізичної роботи. 3. Той, хто мешкає поруч, поблизу кого-небудь. 4. Неуважна людина.

Довідка: роззява, білоручка, роботяга, сусіда.

II. Складіть по два речення з кожним із поданих іменників спільного роду так, щоб в одному реченні іменник називав особу чоловічої статі, а в другому – жіночої.

Вправа 164. I. Прочитайте речення. Усно визначте рід виділених іменників.

1. Малий Василько – великий **базіка**. Мала Оленка – велика **базіка**. 2. Дмитрик – умілий **лівша**. Галинка – уміла **лівша**. 3. Валентина Іванівна – досвідчений **лікар**. Ігор Петрович – досвідчений **лікар**. 4. Молодий **токар** А. Василенко виточив деталь. Молодий **токар** А. Загребельна прийшла на зустріч зі школярами.

II. Поясніть, чи відрізняються іменники *базіка, лівша* від іменників *лікар, токар* за граматичними ознаками.

Увага! Рід іменників визначаємо за формою **називного відмінка однини**. У цій формі іменники подаються в усіх словниках. Це **початкова форма** іменника.

Вправа 165. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте іменники, з'ясуйте їх рід. Укажіть іменники, у яких за допомогою роду розрізняємо стать або вік. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

1. Забув бик, як т..лятком був. 2. Кожна корова свое т..ля лиже. 3. Дарованому кон..ві в зуби не дивляться. 4. Коб..ла за ділом, а лоша без діла. 5. Погане п..р..сятко і у жнива мерзне. 6. Дружній ч..р..ді вовк не страшний (*Народна творчість*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі іменники жіночого роду в рядку

А людина, путь, сова, дівчина

Б біль, Сибір, жінка, совеня

В листоноша, роззява, учень, село

Г листя, шульга, місто, хлоп'я

2. Усі іменники спільного роду в рядку

А соня, ябеда, роззява, староста

Б вовчище, котище, зоря, водій

В чоло, листоноша, ябеда, жінка

Г мама, насип, вечір, плакса

Біль – відчуття фізичного страждання; але у значенні «білі нитки, пряжа» – іменник ж. р.

Бридж – гра.

Бязь – тканина.

Верф – сукупність споруд на березі водойми, де будують і ремонтують судна.

Дриль – інструмент.

Дріб – десятковий, барабанний.

Нéхворощ – різновид полину.

Рéтуш – виправлення, підмальовування картин, фотознімків; обробка каменя сколюванням.

Туш – музична п'еса; ненавмисне торкання у більярді.

Туш – фарба.

Фланéль – тканина.

Цура́тися – не бажати зустрітися з ким-небудь; триматися осторонь.

базі́ка – szószatyár

паві́ч – páva

лівша́ – balkezes

§ 28. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про однину та множину іменників. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 166. І. Прочитайте вірш Ганни Черинь. Визначте головну думку.

КВІТИ УКРАЇНИ

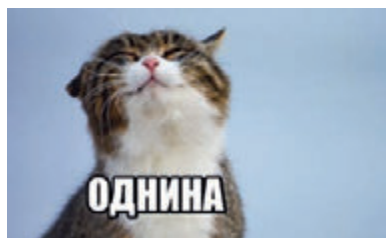
Соняхи, жоржини,
айстри і шипшини,
васильки, ромашки,
лілії, волошки,
мальви, чорнобривці,
півники, брусниці,

грицики, космеї,
рожі, калатеї.
Це усе рослини
й квіти України.
Всі різні, та що говорити –
уміють душу вони зігріти.

II. Випишіть у колонку назви квітів. У якому числі вжиті ці іменники? Поставте їх у формі однини.

Більшість іменників мають обидві форми числа: однину і множину	
Однина	Множина
служить для позначення одного предмета. Наприклад: <i>рослина, квітка</i> .	служить для позначення будь-якої кількості предметів (більше одного) та парності. Наприклад: <i>рослини, квіти</i> .

Вправа 167. Спишіть текст. Дайте йому заголовок. Визначте число виділених іменників. Дослідіть, чи можна від кожного з них утворити форми однини або множини? Зверте свої висновки з наведеними після вправи відомостями.

На **Карпати** спустилися **сутінки**. Величезні брили **каміння** здаються аж чорними. **Птаство** замовкло. Навіть **листя** не шелесне. У гори прийшла ніч.

Деякі іменники вживаються тільки у формі однини або тільки у формі множини.	
Іменники, що вживаються лише	
в однині	у множині
1. Збірні: <i>насіння, коріння, колосся</i> .	1. Назви предметів одягу та взуття: <i>штани, капці</i> .
2. Назви абстрактних понять: <i>добро, людяність, любов</i> .	2. Назви парних предметів: <i>окуляри, ножиці, сани</i> .
3. Власні назви: <i>Україна, Шевченко</i> .	3. Власні назви: <i>Карпати, Альпи</i> .
4. Назви речовин: <i>молоко, цукор, бензин</i> .	4. Назви речовин (товарів): <i>вершки, дріжджі, парфуми</i> .
	5. Назви часових понять, ігор, обрядів: <i>збори, канікули, христини</i> .

Вправа 168. Випишіть іменники у три колонки: 1) ті, що вживаються в однині й множині; 2) ті, що вживаються тільки в однині; 3) ті, що вживаються тільки в множині.

Гроші, чуйність, горобина, Прилуки, сіни, традиції, колодязь, свята, жнива, людство, дрова, іменини.

Вправа 169. Прочитайте текст уголос. Зверніть увагу на число іменників. Продовжте письмово текст, використовуючи іменники у тій же формі числа.

У тропічній зоні Африки є травоїдні тварини – слон, антилопа, жирафа, зебра – і хижаки – лев, тигр, гієна. А в Україні можна зустріти

Вправа 170. I. Замініть словосполучення й речення іменниками з довідки, що мають форму тільки однини.

Зразок. Молоде, підрастаюче покоління – *юнацтво*.

1. Різновид декоративно-прикладного мистецтва та дизайну.
2. Чийсь родичі, близькі або далекі. 3. Чутливе, дружнє ставлення до людей. 4. Почуття радості, задоволення, викликане кимось або чимось.

Довідка: утіха, рідня, доброта, флористика.

II. Замініть словосполучення й речення іменниками з довідки, що мають форму тільки множини.

Зразок. Назва гір – *Карпати*.

1. Пора збирання хлібних рослин. 2. Обговорення якого-небудь питання, обмін думками. 3. Старовинний народний музичний інструмент. 4. Широкі штани, які є частиною традиційного одягу козаків.

Довідка: шаровари, дебати, жнива, цимбали.

Вправа 171. Перекладіть текст українською мовою. У перекладеному тексті визначте число всіх іменників.

A hosszú téli estén az emberek beszorultak a szobába. Plynkor fosztották a tollat, morzsolták a kukoricát. Régen a lányok, asszonyok főnőházba jártak. Közösen jobban haladt a munka, vidámabban telt az idő.

Іменники, які позначають сукупність однакових або подібних предметів, що сприймаються як ціле, називаємо **збірними** і вживаємо тільки в однині. Найчастіше таку сукупність створюють назви істот, рослин та ін.: *молодь, дитвора, березняк, листя, коріння*. Вони **не мають форми множини** через те, що виражають об'єднання багатьох предметів, які не підлягають лічбі.

Вправа 172. Спишіть слова й розберіть за будовою. Визначте, які суфікси використано для творення цих слів.

Студентство, вороння, ластовиння, мушва, голота, озимина, чагарник, стареча, братія, символіка, розарій.

Збірні іменники легко розрізнати за суфіксами	
Суфікси	Приклади
-ств(о)/-цтв(о)/	<i>парубоцтво</i>
-н(я)	<i>коріння</i>
-инн(я)/-овинн(я)/	<i>кукурудзиння</i>
-в(а)	<i>братва</i>
-от(а)	<i>кіннота</i>
-ин(а)/-овин(а)/	<i>городина</i>
-ник/-няк/	<i>чагарник, сосняк</i>
-еч(а)	<i>малеча</i>
-ик(а)/-ік(а)/	<i>проблематика</i>
-арій	<i>гербарій</i>

Деякі збірні іменники утворені без суфіксів: *хмиз, юнь, молодь*.

Вправа 173. Запишіть текст, уставляючи з довідки потрібні за змістом іменники. Прочитайте текст уголос. Підкресліть збірні іменники.

Біля бабусиної хатки був невеликий город, де росли ..., ..., ..., ..., з десяток ..., а серед ... цвіли червоногарячі І ще росли там дві ... : одна антонівка, а друга путівка. Яблуні ті щовесни цвіли ніжним білим цвітом. Яблук на них родило дуже мало, бо ... об'їдала

Довідка: картопля, цибуля, морква, петрушка, соняшник, городина, айстра, яблуня, листя, гусінь.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі іменники мають лише форму однини в рядку

- А природа, вікно, час, дівчина
- Б подруга, вечерея, сім'я, батько
- В чорнило, доброта, Дніпро, людство
- Г добро, любов, відро

2. Усі іменники вживаються лише у формі множини в рядку

- А оглядини, заручини, піжмурки, Гімалаї
- Б проліски, соняшники, волошки, маки
- В оцінки, журнали, кобзарі, пісні
- Г хлопці, квіти, окуляри

СЛОВНИК

айстра – őszirózsa
волошка – búzavirág
ластовиння – szepők
мушва – legyek

озимина – őszibúza
півонія – pünkösdi rózsa
розарій – rózsakeret
хмиз – tüzelőfa, rózse

§ 29. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ

Вправа 174. І. Прочитайте уривок із оповідання Михайла Коцюбинського «Ялинка». Пригадайте, які типи мовлення та види описів ви знаєте. З'ясуйте, для чого письменники вводять у розповідь описи.

Повівав холодний вітерець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Швидко бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки кинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари й оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до

лісу, що чорною стіною стояв перед ними. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Василько в'їхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налазив за комір... Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукава, насунув на очі шапку й схилив голову, щоб хоч трохи захиститись од холодного вітру та снігу. Він і не постеріг, що коні звернули з дороги і побігли праворуч. Ураз – сани пішли в затоки і вдарились у горбик. Трісь!

II. Розгляньте робочі матеріали до переказу. Незрозумілі слова та вирази перевірте за словником.

1. Початок Василькового шляху.	Холодний вітрець, хмари насувались, сани йшли в затоки, слизька, повівав, з краю неба.
2. Поле.	Скільки скинеш оком, розстелилось, грав самоцвітами, чорне вороння, здіймалося з місця, дужчав, насунули, оповили, сховалось за хмари.
3. Дорога до лісу.	Вйокнув, чорною стіною стояв, половина дороги, півгодини.
4. У лісі.	Здорові, кострубаті, грізно стояли, снігові замети, байдуже, бурхав, бив у лице, заліплював очі, залазив за комір.
5. Василько збився з дороги.	Не постеріг, звернули з дороги, пішли в затоки, горбик, дав сторчака. Трісь!

III. Словникова робота

- бурхати** (про вітер) – дути з поривами
вйокати – гукати «вйо» (окрик, яким підганяють коней)
кострубатий – який має нерівну поверхню; покручений
разно – тут: дружно, разом
сани йшли в затоки – скочувалися вбік
синявий – трохи синій, з синім відтінком
скільки скинеш оком – скільки видно

Вправа 175. Користуючись планом і робочими матеріалами, усно перекажіть текст вправи 174. Деякі слова та вирази можна замінювати синонімічними, поданими у словнику.

План

1. Василько вирушає в дорогу.
2. Поле взимку.
3. Зимовий ліс.
4. Василько збився з дороги.

збітися з дороги – letér az útról, eltéved
 кострубáтий, покpучений – itt: göcsörtös
 самоцвіти – drágakövek
 цупкий – kemény, tömör

§ 30. ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ. КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про відмінювання іменників. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 176. Дайте відповіді на запитання у формі гри, послуговуючись інформацією в дужках.

1. **Що** лежить у вас на парті? (*Зошит, книжка. Такі слова вжиті у називному відмінку, бо називають щось і відповідають на питання хто? що?*).

2. **Кого** кожен із вас є дитиною? (*Своїх мамі й тата. Це родовий відмінок, бо вказує, до якої родини хтось належить і відповідає на питання кого? чого?*).

3. **Кому** ви даруєте (даєте) подарунок у день народження? (*Мамі, татові. Тому цей відмінок так і називається – давальний і відповідає на питання кому? чому?*).

4. **Що** ви знаходите під подушкою в День святого Миколая? (*Книжку, сорочку, цукерки, ляльку. Так і називається цей відмінок – знахідний і відповідає на питання (знайшов) кого? що?*).

5. **Чим** ви орудуєте, коли пишете? (*Ручкою. Оце і є орудний відмінок, який відповідає на питання (орудую) ким? чим?*).

6. **У чому**, у якому ви приміщенні? (*У школі, у класі. Цей відмінок – місцевий і відповідає на питання у кому? чому? або на кому? чому?*).

7. А як ви кличете когось із батьків? (*Мамо! Тату! У такому разі ви вживаєте кличний відмінок*).

Отже, іменник може стояти в називному, родовому, давальному, знахідному, орудному, місцевому або кличному відмінках.

Форма іменника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні й реченні, називається **відмінком**. Відмінювання в українській та угорській мовах істотно відрізняється.

В українській мові **сім відмінків**: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний. За шістьма з них закріпилися типові форми запитань.

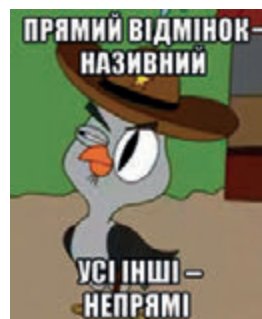
Називний відмінок однини – це **початкова форма іменника**.

Називний і кличний відмінки – **прямі**. Решта відмінків – **непрямі**. У формі місцевого відмінка іменники вживаються тільки з прийменниками, а в інших відмінках – і з прийменниками, і без них.

Кличний відмінок не передбачає ні постановки запитання, ні відповіді на нього, оскільки він служить формою прямого звертання до співрозмовника. Якщо в українській мові іменник у кличному відмінку, як правило, змінює свою форму, то в угорській мові при звертанні власні назви вживаються у формі називного відмінка, а змінювати свою форму можуть тільки загальні: *István, gyere ide. Gyere ide, gyermekem.*

Вправа 177. Прочитайте речення. Поставте запитання до виділеного слова. З'ясуйте, чим відрізняється виділений іменник у кожному з речень. Ідеться про те саме слово чи про різні?

1. На полі росла **волошка**. 2. До **волошки** прилетіла бджілка. 3. **Волощі** було сумно. 4. **Волошку** полив дощик. 5. Поряд з **волошкою** ріс мак. 6. На **волощі** сидів метелик. 7. **Волошко**, стань схожою на небо.

Вправа 178. Прочитайте речення. Поставте запитання до виділених слів. До якого роду належить слово *тюльпан*? У якій групі речень це слово вжито в однині, у якій – у множині? Запишіть ці слова поряд із відповідною назвою відмінка.

Зразок.

Н. в. хто? що?

Р. в. кого? чого?

Д. в. кому? чому?

З. в. кого? що?

О. в. ким? чим?

М. в. на (в) кому? на (в) чому?

К. в.

Однина

нарцис

нарциса

нарцису

нарцис

нарцисом

в нарцисі

нарцисе!

Множина

нарциси

нарцисів

нарцисам

нарциси

нарцисами

в нарцисах

нарциси

- I. 1. Тюльпан** – у перекладі з перської означає «турецька чалма». 2. Пелюстки **тюльпана** мають оригінальну форму. 3. У ботанічному саду виростили чорний **тюльпан**. 4. Мама дуже зраділа подарованому **тюльпану**. 5. Моріка прикрасила зачіску **тюльпаном**. 6. Квітка розкрилася, і ми побачили в **тюльпані** тичинки та маточки. 7. Окрасо мого саду, **тюльпане!**

- II. 1. Тюльпани** були улюбленцями турків. 2. Щороку турки влаштовували на честь **тюльпанів** свято. 3. Люди співали гімни **тюльпанам**. 4. Композитор Сандлер назвав одну зі своїх оперет «Даруйте коханим **тюльпани**». 5. Перський поет Гафіз стверджував, що з **тюльпанами** не можуть зрівнятися навіть троянди. 6. Цей працівник ботанічного саду добре знається на **тюльпанах**. 7. Милуйте око, **тюльпани!** (З журналу).

Вправа 179. I. Запишіть під диктовку текст. Перевірте написане, виправте помилки.

Долиною повилася річка. За річкою, понад лісом, вся гора вкрилася розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь. Далі широко стелиться килим ясно-зеленого вівса. За зеленими килимами біліє гречка. У долині висить синя мла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо. А в повітрі лунає весела пісня жайворонка (М. Коцюбинський).

II. Випишіть іменники. Поставте до них запитання та визначте відмінки.

Запам'ятайте!

Щоб не помилятися при визначенні відмінка іменника, потрібно ставити обидва питання: **для істот і неістот**. Наприклад: (Н. в. хто? що?) **Блискавка освітила весь** (З. в. кого? що?) **дім**.

Вправа 180. Утворіть словосполучення, поставивши іменники в потрібному відмінку. Словосполучення уведіть у речення.

Зразок. *Захоплюватися (краса) квітів – захоплюватися красою (О. в.) квітів.*

Букет з (гвоздика), сплести вінок з польових (квіти), знати (мова) (квіти), доглядати за (троянди), намалювати (волошка), полити (нарциси).

Не відмінюються	
іншомовні слова з кінцевим голосним	<i>кіно, радіо, таксі, колібрі, меню, ательє, кашне; але: пальто, пальта, в пальті</i>
жіночі прізвища на приголосний та о	<i>про Зою Гайдай, із Зоєю Гайдай, від Оксани Петрусенко, перед Оксаною Петрусенко; але чоловічі прізвища відмінюються: про Івана Гайдая, з Іваном Гайдаєм, від Миколи Петрусенка, перед Миколою Петрусенком</i>
більшість складно-скорочених слів-абrevіатур	<i>у БМУ (будівельно-монтажному управлінні), будинок ГЕС (гідроелектростанції), але: на ЛАЗі (на автобусі Львівського автобусного заводу)</i>

Вправа 181. Щоб ваше усне мовлення не було суржилом, відредагуйте запропоновані «покалічені» фрази із розмов ровесників.

1. Петенька, іди сюди! 2. Мішечка, відкрий очі – вже ранок.
3. Анічка, не плач. 4. Надічка, візьми вилку. 5. Мамочка, йди сюди.

Вправа 182. I. Запишіть іменники на позначення членів сім'ї у кличному відмінку.

Мама, матуся, мамуня, ненька, неня, тато, татко, татусь, бабуся, бабця, бабуня, дідусь, дідуньо, дід, сестра, сестриця, сестричка, брат, братик, тітонька, дядько.

II. Розгляньте ілюстрацію. Складіть невеликий діалог «У родинному колі», уживаючи звертання.

Вправа 183. Випишіть по порядку словосполучення за тим, у якому відмінку вжито в них перший іменник: 1) у називному; 2) у родовому; 3) у давальному; 4) у знахідному; 5) в орудному; 6) у місцевому; 7) у кличному.

На схилі віку; як сніг на голову; зарадити лихові; топтати ряст; ні, Степане, на твоє не стане; клубком стоїть у горлі; співати осанну; з дорогою душею; на повних вітрилах; перша ластівка; і ти, Химо, з ними; не змикаючи очей.

Вправа 184. Перепишіть словосполучення. Поставте слова, що в дужках, в потрібній формі.

1. Поїдемо в (метро). 2. У зимовому (пальто). 3. Домовлюся з Петром (Охріменко). 4. Зустрілися з Танею (Карпенко). 6. Передам Миколі (Руденко). 6. Зошит Міклоша (Береш). 7. Книжка Нотіки (Вереш).

Словник

кашнє – sál
мáточка – bibe
меню – menü, étlap
мла – köd
співáти осáнну – dicsér

тичінки – porzó
топтáти ряст – él
яринá – tavaszi búza
ячмінь – árpa

§ 31. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ НА ВІДМІНИ. ТИПИ ВІДМІН ІМЕННИКІВ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про відмінювання слів. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 185. I. Прочитайте текст. Випишіть іменники, поставте їх у початковій формі, визначте їх рід, позначте закінчення й основу.

Герої творів Василя Сухомлинського – мурашка на землі, журавлиний ключ у небі, білокора береза, горобці, калюжка... Це навколишнє життя має увійти в душу дитини, залишитися в ній назавжди, щоб потім прорости чуйністю, добротою, дбайливістю, людяністю й відповідальністю (За О. Сухомлинською).

За відмінковими закінченнями іменники в українській мові поділяються на **чотири відміни**.

Щоб визначити, до якої відміни належить іменник, його потрібно поставити у початковій формі, тобто в називному відмінку однини, й визначити в ньому закінчення й основу.

Поділ іменників на відміни			
Відміна	Рід	Закінчення в початковій формі	Приклади
I (перша) відміна	чоловічий, жіночий, спільний	-а(-я)	<i>Олекса, Ілля, хмара, надія, сирота</i>
II (друга) відміна	чоловічий, середній	нульове або -о, -е, -а (на письмі -я)	<i>біг, батько, жито, плече, подвір'я</i>
III (третья) відміна	жіночий	нульове	<i>сіль, подорож, а також іменник мати</i>
IV (четверта) відміна	середній	-а(-я) – у словах, що за відмінювання мають суфікси -ат-, -ят-, -ен-	<i>лоша (лошати), дівча (дівчати), ім'я (імені)</i>

Вправа 186. Згрупуйте іменники за відмінами й запишіть у чотири колонки.

Бібліотекар, дошка, гвинт, ягня, дім, вишня, честь, Ярина, ювілей, Десна, мураха, немовля, плющ, ніс, слово, курча, мати, честь, огірок, тривога, собака, тюль, невдаха, соня, добро, злість, яма.

Вправа 187. Перекладіть іменники українською мовою, визначте їх відміну.

Hiúz, jávorszarvas, nyest, szajkó, elem, szűrő, összhang, harmónia, gyertyánfa, kórisfa, lucfenyő, legyőzhetetlenség, tál, pontos, hajógyár.

Вправа 188. I варіант. Доберіть до іменників синоніми II відміни з довідки.

Вдача, земля, криниця, курява, нива, тиша.

Довідка: пил, ґрунт, характер, спокій, лан, колодязь.

II варіант. Доберіть до іменників іменники-синоніми III відміни з довідки.

Дружба, вигода, завірюха, сила, відвага.

Довідка: сміливість, заметіль, користь, приязнь, міць.

Вправа 189. Прочитайте текст мовчки. Перекажіть його. Випишіть іменники, визначте відмінок, рід і відміну кожного. Виділене речення спишіть, підкресліть члени речення.

Зразок. *Небом – поч. ф. небо, О. в., сер. р., II відм.*

Сонечко зайшло, і надворі почало вже темніти. **На заході небо червоніло жаром.** На сході понад зеленим лісом небо було синє-синє, аж чорнувате, а на ньому подекуди плавали невеличкі червоні хмарочки, тліли й жевріли, неначе жар у темних челюстях вечірньої добою. Гасло полум'я на заході, дотлівали червоні хмарки, займались подекуди серед неба ясні зорі (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 190. Випишіть підряд іменники в чотири колонки: 1) I відміни; 2) III відміни; 3) II відміни; 4) IV відміни.

Оповідач, оповідь, свічка, опора, дерево, краєвид, звіря, лелека, кров, крапля, селянин, уміння, ося, лошатко, теля, стерня, галузь, оціпенілість, ожеред, незнайко, базіка, тямовитість.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. Із цих букв прочитаєте прислів'я.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі іменники I відміни в рядку

- А суддя, пожежа, доба, межа
- Б комора, колесо, добро, весна
- В знання, подвір'я, телятко, розкіш
- Г мати, сестра, солдат, вітер

2. Усі іменники II відміни в рядку

- А доля, радість, ім'я, тісто
- Б календар, плече, здоров'я, дуб
- В любов, мати, село, камінець
- Г Микола, сестра, зірка, слон

Словник

граб – gyertyánfa
дбайливість – gondoskodás
кунія – nyest
кúрява – porfelhő
оціпенілість – megdermedtség

плющ – borostyán
сóйка – szajkó
стерня – tarló
чúйність – érzékenység, megértés

§ 32. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І І ІІ ВІДМІН

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про закінчення іменників у різних відмінках. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 191. I. Прочитайте виразно вірш Марії Познанської. Що ви знаєте про конвалії?

КОНВАЛІЇ

Із зеленої сорочки,
що зіткнув весною гай,
білі дивляться дзвіночки,
як зовуть їх – угадай?
Це конвалії у тиші
на галявині цвітуть.
І ніде, ніде немає
кращих квіточок, мабуть.

II. Випишіть із вірша іменники I відміни. Поставте їх у формі родового й орудного відмінків однини. Чи однакові їх закінчення?

Залежно від відмінкових закінчень іменники I відміни поділяються на групи: **тверду, м'яку і мішану**.

Іменники кожної групи відмінюються по-різному.

Щоб визначити групу, іменник потрібно поставити в *початковій формі* (називному відмінку однини).

Іменники I відміни		
Група	Приголосний, на який закінчується основа слова в початковій формі	Приклади
Тверда	твердий нешиплячий	<i>нероба, фабрика</i>
М'яка	м'який	<i>Ілля, суддя, мрія</i>
Мішана	твердий шиплячий [ж], [ч], [ш]	<i>стужа, свіча, тиша</i>

Вправа 192. Запишіть іменники в три колонки: перша колонка – іменники твердої групи, друга – іменники м'якої групи, третя – мішаної.

Калюжа, алея, площа, круча, земля, лелека, люстра, лялька, талія, злива, межа, скриня.

Вправа 193. I. Уважно розгляньте зразки відмінювання іменників I відміни в однині. Усно визначте, чому саме до цих груп належать іменники.

Однина			
Відмінок	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>книг-а, ваз-а</i>	<i>пісн-я, сім'-я</i>	<i>меж-а, площ-а</i>
Р.	<i>книг-и, ваз-и</i>	<i>пісн-і, сім'-ї</i>	<i>меж-і, площ-і</i>
Д.	<i>книз-і, ваз-і</i>	<i>пісн-і, сім'-ї</i>	<i>меж-і, площ-і</i>
З.	<i>книг-у, ваз-у</i>	<i>пісн-ю, сім'-ю</i>	<i>меж-у, площ-у</i>
О.	<i>книг-ою, ваз-ою</i>	<i>пісн-ею, сім'-ею</i>	<i>меж-ею, площ-ею</i>
М.	<i>у книз-і, у ваз-і</i>	<i>у пісн-і, у сім'-ї</i>	<i>на меж-і, на площ-і</i>
Кл.	<i>книг-о, ваз-о</i>	<i>пісн-е, сім'-е</i>	<i>меж-е, площ-е</i>

II. З'ясуйте, яка різниця у відмінюванні цих слів.

III. Розгляньте та проаналізуйте зразки відмінювання іменників I відміни у множині.

Множина			
Відмінок	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>книг-и, ваз-и</i>	<i>пісн-і, сім'-ї</i>	<i>меж-і, площ-і</i>
Р.	<i>книг, ваз</i>	<i>пісень, сім-ей</i>	<i>меж, площ</i>
Д.	<i>книг-ам, ваз-ам</i>	<i>пісн-ям, сім'-ям</i>	<i>меж-ам, площ-ам</i>
З.	<i>книг-и, ваз-и</i>	<i>пісн-і, сім'-ї</i>	<i>меж-і, площ-і</i>
О.	<i>книг-ами, ваз-ами</i>	<i>пісн-ями, сім'-ями</i>	<i>меж-ами, площ-ами</i>
М.	<i>у книг-ах, у ваз-ах</i>	<i>у пісн-ях, у сім'-ях</i>	<i>на меж-ах, площ-ах</i>
Кл.	<i>книг-и, ваз-и</i>	<i>пісн-і, сім'-ї</i>	<i>меж-і, площ-і</i>

IV. Які закінчення мають іменники I відміни в родовому та місцевому відмінках множини? Складіть речення з іменниками у формі родового та місцевого відмінків множини і запишіть їх.

Вправа 194. I. Письмово провідмініайте в однині іменники *гора, мрія, тиша*. Перевірте себе за поданими у попередній вправі зразками.

II. Які закінчення мають іменники I відміни в орудному відмінку однини? Як пояснити їх правопис?

В орудному відмінку однини іменників I відміни закінчення **-ою** пишемо в словах з основою на твердий приголосний (*мам-ою, річк-ою*).

Закінчення **-ею** – в словах з основою на м'який і шиплячий приголосний (*рілл-ею, тиш-ею*), **-ею** (варіант закінчення **-ею**) – в іменниках після голосного й апострофа (*ши-ею, мрі-ею, сім'-ею*).

Вправа 195. Прочитайте речення. Перепишіть, ставлячи поданий у дужках іменник у потрібній формі. Визначте його відміну, групу та відмінок.

1. Байрак під (круча) шумить (М. Чернявський).
2. Усе небо було вкрите густими хмарами, неначе чорною (рілля). (І. Нечуй-Левицький).
3. Жито з (пшениця) родить нам поле не для одних нас, на всякого долю! (А. Метлинський).
4. Як мак, (душа) рожевійте, серця піснями вщент налейте! (П. Тичина).
5. Ніч нерухомо (тиша) блищить (Є. Маланюк).
6. Під (груша) у дикій моркві до ранку ходять їжаки (Л. Костенко).

У давальному й місцевому відмінках однини перед закінченням **-і** кінцеві приголосні основи іменників I відміни [г], [к], [х] чергуються із [з'], [ц'], [с']: *нога – нозі; рука – руці; муха – мусі.*

Вправа 196. I. Простежте, яких змін зазнають кінцеві приголосні основи **г, к, х** у давальному й місцевому відмінках однини. Свої спостереження звірте з попереднім правилом.

1. Дорога – дорозі – у дорозі. Спрага – спразі – у спразі.
2. Стежка – стежці – на стежці.
3. Осика – осиці – на осиці.
4. Черепаха – черепасі – на черепасі.
5. Панчоха – панчосі – у панчосі.

II. Простежте, як змінюються голосні основи **о, е** в родовому відмінку множини, і сформулюйте відповідні висновки.

1. Гора – гір, робота – робіт, панчоха – панчіх. Комора – комор, істота – істот, долоня – долонь. Береза – беріз, череда – черід. Мережа – мереж, печера – печер, лелека – лелек.
2. Казка – казок, книжка – книжок, копійка – копійок. Пісня – пісень, земля – земель, сім'я – сімей, сестра – сестер. Фарба – фарб, мавпа – мавп, назва – назв.

Винятки у відмінюванні іменників I відміни трапляються лише в родовому відмінку множини:

суддя – суддів, гайдамака – гайдамаків, тесля – теслів, ніздря – ніздрів, мама – мамів (і мам), баба – бабів (і баб), губа – губів (і губ), легеня – легенів (і легень), свиня – свиней, миша – мишей, стаття – статей (без подвоєння т).

Зверніть увагу на особливі форми двох іменників у цьому відмінку: *гра – ігор (ігри), вівця – овець.*

Міркуйте так: у родовому відмінку множини іменники І відміни мають, як правило, нульове закінчення і зрідка – закінчення **-ів** (*судд-ів*), **-ей** (*сім-ей*). Приголосні перед закінченням **-ей** не подвоюються: *стат-ей* (*стаття*).

У місцевому відмінку множини іменники І відміни мають закінчення:

– твердої та мішаної груп **-ах**: *у книжк-ах*, *на круч-ах*, *у меж-ах*;

– м'якої групи **-ах** (на письмі **-ях**): *на вулиц-ях*, *на полиц-ях*, *у сім'-ях*.

Вправа 197. I. Прочитайте групи слів. Складіть із них словосполучення. Запишіть їх, ставлячи іменники в потрібній формі.

Купатися, в, річка; спати, в, барліг; ховатися, в, стріха; лежати, на, дорога; давати, тітка; розповідати, сестричка.

II. Сформулюйте правило чергування кінцевих приголосних основи іменників І відміни. Підкресліть літери, які позначають звуки, що чергуються.

Вправа 198. Від іменників утворіть форму кличного відмінка. За потреби скористайтеся відомостями таблиці.

Зразок. *Людина – людино.*

Країна, мрія, матуся, Тетяна Василівна, річенька, сестричка, земля.

У формі кличного відмінка іменники І відміни мають закінчення:		
Тверда група	М'яка і мішана групи	
-о	після приголосного: -е	після голосного та апострофа: -е (на письмі -е)
Деякі іменники з пестливим значенням мають закінчення -ю : <i>матус-ю, Ол-ю, Гал-ю.</i>		

Вправа 199. Розгляньте фотоілюстрацію. Опишіть її усно. Напишіть твір-опис на тему «Весняні квіти», використовуючи подані словосполучення.

Тендітна квітка, лісова галявина, величальна пісня, казкова тиша, буденна краса, провісниця весни, чарівна природа.

Вправа 200. Запишіть іменники в три колонки: перша колонка – іменники твердої групи, друга – іменники м'якої групи, третя – мішаної.

Нора, екзотика, каша, м'ята, будівля, азбука, ехидна, ерудиція, одяг, думка, епоха, раджа, заготівля, ракета, естрада, іржа, ваза, невдача, ноша, ангіна, Яша.

Ключ: у кожному слові підкресліть першу букву. З цих букв прочитаєте прислів'я. Запишіть і поясніть його.

Увага! *Гривня* – це назва української грошової одиниці. *Гривна* – старовинна нашійна прикраса у формі обруча, здебільшого із золота.

Запам'ятайте відмінювання іменника І відміни м'якої групи *гривня*.

Однина

Н. *гривн-я*

Р. *гривн-і*

Д. *гривн-і*

З. *гривн-ю*

О. *гривн-ею*

М. *на гривн-і*

Множина

Н. *гривн-і*

Р. *гривень*

Д. *гривн-ям*

З. *гривн-і*

О. *гривн-ями*

М. *на гривн-ях*

Вправа 201. I. Прочитайте вірш Марії Познанської. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

ВОЛОШКИ

Ми квіти – ніжно-сині,
в полі нас гойдає вітер,
і беруть медок з нас бджоли,
і мохнатий джміль сердитий
кличе дощ до нас у гості.
Нас не люблять хлібороби,
бур'янами нас зовуть,
а діткам ми до вподоби –
з нас вінки вони плетуть.

II. Випишіть з вірша іменники II відміни, усно визначте їх групу (тверду, м'яку, мішану). Поясніть, як ви міркували.

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники II відміни поділяються на три групи: **тверду, м'яку, мішану**. До твердої групи належать іменники:

– чоловічого роду з основою на твердий приголосний, крім шиплячих: *барвінок, світ, степ*;

– чоловічого і середнього роду із закінченням **-о**: *дядько, озеро, Дніпро*.

До **м'якої групи** належать іменники:

– чоловічого роду з м'яким приголосним у кінці основи: *учитель, учень, край*;

– середнього роду із закінченнями **-е** та **-а(-я)**: *море, місце, життя, здоров'я*.

До **мішаної групи** належать іменники:

– чоловічого роду, основа яких закінчується на шиплячий приголосний: *товариш, ткач, вуж*;

– середнього роду з основою на шиплячий із закінченням **-е**: *плече, ложе*.

Вправа 202. Запишіть іменники II відміни в три колонки: перша колонка – іменники твердої групи, друга – іменники м'якої групи, третя – мішаної.

Стрибок, зілля, князь, вантаж, морозиво, ліцей, збіжжя, берег, узгір'я, сценарій, обличчя, стиль, хист, квадрат, Париж.

Вправа 203. З'ясуйте, до якої групи належать іменники *комар, кобзар, школяр*. Чому при однаковому кінцевому приголосному основи **-р** іменники в родовому відмінку мають різні закінчення? До якої групи належать ці іменники? Перевірте свої висновки за таблицею.

Н. комар, кобзар, школяр

Р. комара, кобзаря, школяра.

Іменники чоловічого роду з основою на -р		
Тверда група	М'яка група	Мішана група
Односкладові іменники з основою на -ір, -ор, -ур, -ер та на -ар, -яр, -ир із постійним наголосом	Дво- або багатоскладові іменники з суфіксами -ар, -ир і з наголосом, що переходить на закінчення	Назви людей за професією або діяльністю з наголосом на суфіксі -яр
<i>директор, звір, абазур, інженер, базар, бригадир</i>	<i>воротар, багатир, кобзар, лицар, аптекар, пухир, бібліотекар</i>	<i>каменярь, газетяр, школяр</i>

Примітка:

1. Іменники твердої групи *комар, снігур, звір* у формі називного відмінка множини мають закінчення **-і**: *комарі, снігурі, звірі*.

2. До м'якої групи належать іменники: *Ігор, Лазар, якір*.

Вправа 204. Запишіть іменники II відміни чоловічого роду з основою на **-р** у три колонки: перша колонка – іменники твердої групи, друга колонка – іменники м'якої, третя – мішаної.

Глухар, ковзаняр, скляр, базар, поштар, післяр, командир, лікар, папір, байкар, повістяр, декламатор, авіатор, тягар, бджоляр, тхір, жар, футляр, косар, тесляр.

Вправа 205. Ознайомтеся з таблицею відмінювання іменників II відміни чоловічого роду в однині та множині. Зверніть увагу на паралельні закінчення.

Відмінювання іменників чоловічого роду II відміни

Однина				
Відмінок	Тверда група	М'яка група		Мішана група
Н.	<i>берег</i>	<i>гість</i>	<i>край</i>	<i>плащ</i>
Р.	<i>берег-а</i>	<i>гост-я</i>	<i>кра-ю</i>	<i>плащ-а</i>
Д.	<i>берег-у (-ові)</i>	<i>гост-ю (-еві)</i>	<i>кра-ю (-еві)</i>	<i>плащ-у (-еві)</i>
З.	<i>берег</i>	<i>гост-я</i>	<i>край</i>	<i>плащ</i>
О.	<i>берег-ом</i>	<i>гост-ем</i>	<i>кра-ем</i>	<i>плащ-ем</i>
М.	<i>(на) берез-і/</i> <i>берег-ові</i>	<i>(на) гост-ю</i> <i>(-еві)</i>	<i>(у) кра-ї/</i> <i>кра-ю</i>	<i>(на) плащ-і</i> <i>(-еві)</i>
Кл.	<i>берег</i>	<i>гост-ю</i>	<i>кра-ю</i>	<i>плащ-е</i>

Множина				
Відмінки	Тверда група	М'яка група		Мішана група
Н.	<i>берег-и</i>	<i>гост-і</i>	<i>кра-ї</i>	<i>плащ-і</i>
Р.	<i>берег-ів</i>	<i>гост-ей</i>	<i>кра-їв</i>	<i>плащ-ів</i>
Д.	<i>берег-ам</i>	<i>гост-ям</i>	<i>кра-ям</i>	<i>плащ-ам</i>
З.	<i>берег-и</i>	<i>гост-ей</i>	<i>кра-ї</i>	<i>плащ-ів</i>
О.	<i>берег-ами</i>	<i>гост-ями</i>	<i>кра-ями</i>	<i>плащ-ами</i>
М.	<i>(на) берегах</i>	<i>(на) гост-ях</i>	<i>(у) кра-ях</i>	<i>(на) плащ-ах</i>
Кл.	<i>берег-и</i>	<i>гост-і</i>	<i>кра-ї</i>	<i>плащ-і</i>

Вправа 206. Письмово провідмінійте іменники *батько, гай, доч, село, море, плече*. Перевірте себе за поданими перед вправою зразками.

Іменники II відміни у давальному відмінку однини мають паралельні закінчення **-ові, -еві (єві)** та **-у(-ю)**.

Назви істот мають переважно закінчення **-ові** (тверда група), **-еві (-єві)** (м'яка й мішана групи): *батьк-ові, гост-єві, товариш-єві*.

Назви неістот мають переважно закінчення **-у (-ю)**: *озер-у, га-ю*, (але може бути: *озерові, гаєві*).

Якщо особу називають кількома іменниками, то, щоб уникнути повторення, закінчення чергують: *пану Романові* або *панові Роману*.

Вправа 207. Перепишіть прислів'я. Іменники, що в дужках, поставте в потрібному відмінку.

1. За (море) тепліше, та вдома миліше. 2. За рідною землею і в (небо) скучно. 3. Усі ріки до (море) ведуть. 4. Дай (серце) волю, заведе в неволю. 5. На своєму (подвір'я) і собака пан. 6. Швидкий (місце) не зігріє, а сидячий і на (місце) задубіє. 7. І від солодких (слово) буває гірко.

Відмінювання іменників середнього роду II відміни

Однина			
Відмінок	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>ядр-о</i>	<i>пол-е</i>	<i>прізвищ-е</i>
Р.	<i>ядр-а</i>	<i>пол-я</i>	<i>прізвищ-а</i>
Д.	<i>ядр-у</i>	<i>пол-ю</i>	<i>прізвищ-у</i>
З.	<i>ядр-о</i>	<i>пол-е</i>	<i>прізвищ-е</i>
О.	<i>ядр-ом</i>	<i>пол-ем</i>	<i>прізвищ-ем</i>
М.	<i>(на) ядр-і</i>	<i>(на) пол-і</i>	<i>(на) прізвищ-і</i>
Кл.	<i>ядр-о</i>	<i>пол-е</i>	<i>прізвищ-е</i>

Множина			
Відмінок	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Н.	<i>ядр-а</i>	<i>пол-я</i>	<i>прізвищ-а</i>
Р.	<i>ядер</i>	<i>пол-ів</i>	<i>прізвищ</i>
Д.	<i>ядр-ам</i>	<i>пол-ям</i>	<i>прізвищ-ам</i>
З.	<i>ядр-а</i>	<i>пол-я</i>	<i>прізвищ-а</i>
О.	<i>ядр-ами</i>	<i>пол-ями</i>	<i>прізвищ-ами</i>
М.	<i>(на) ядр-ах</i>	<i>(на) пол-ях</i>	<i>(на) прізвищ-ах</i>
Кл.	<i>ядр-а</i>	<i>пол-я</i>	<i>прізвищ-а</i>

Вправа 208. Прочитайте текст уголос. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі. Визначте їх відміну, групу та відмінок. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

ВОЛОШКА

Легенда розповідає, звідки взялася ця квітка. Жив в одному селі хлопець Василь – ставний високий парубок з блакитними очима. **Якось він ішов (поле) і побачив у (жито) гарну (дівчина).** Сподобалася красуня (*Василь*) і погодився він піти з нею (*жита*) до далекого її (*село*), не знаючи, що то була русалка. День ідуть вони полем, два, а села ще не видно. Нарешті Василь здогадався, хто ця дівчина, і кинувся тікати. Тікав, заплутався в житі, упав знесиле-

ний. А тут і русалка підбігла. «Не пуцу, – кричить, – залишайся зі мною!» І стала замість Василя блакитна квітка волошка, яку ще й васильок називають (За Г. Бондаренко).

У формі кличного відмінка іменники II відміни мають закінчення	
тверда та мішана групи -е, -у	м'яка група -у (на письмі -ю)
<i>брате, Петре, товаришу, голубе, стороже, Довбуше, Фрідріху, Жаку, Людвігу, сіячу, батьку</i>	<i>Андрію, Сергію, краю, гаю, лікарю, місяцю</i>

Приголосні основи [г], [к], [х] у формі кличного відмінка чергуються з [ж], [ч], [ш]: *друже, козаче, пташе, кравче, хлопче.*

Форма кличного відмінка множини збігається з називним відмінком множини: *Любіться, брати мої, Україну любіте* (Т. Шевченко).

Вправа 209. Іменники поставте в орудному відмінку однини й запишіть у дві колонки: 1) із закінченням **-ом**; 2) із закінченням **-ем (-єм)**.

Яр, комар, книш, перукар, спокій, узвар, ковзаняр, муляр, дзвонар, читач, омар, учитель, тираж, зубр, ошуканець.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. Із цих букв прочитаєте закінчення прислів'я: «*У когось...*»

Вправа 210. Провідмінійте за зразком усно в однині й множині іменники *сад, ключ, день, рій*.

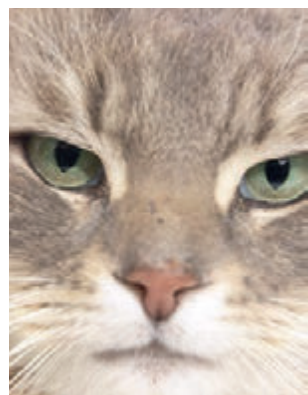
Вправа 211. Перекладіть текст українською мовою. Підкресліть у ньому іменники II відміни. Визначте їх рід, число, відмінок.

LÁTÁS

A szem a látószerv. Az az érzékszerv, amivel a fényt érzékelik az emberek és az állatok.

A természetben a Napból, a csillagokból a tűzből, vagy villámokból érkező fénysugár, amit a szem érzékelni tud. Mesterséges fényforrásokat is gyártunk, mint például a lámpák izzóit.

A látás a legfontosabb érzékelése az embernek. Az a folyamat, amikor a fényt érzékeli a látószerv, és az agy megérti mi az, amiről a fény érkezik, vagyis mit lát a szem (3 *caŷmy tudasbazis.sulinet.hu*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі іменники I відміни твердої групи в рядку

- А спроба, наречена, ворота, внуча
- Б дорога, книжка, рука, голова
- В колесо, майстерня, ноша, різьба
- Г сонце, книга, поле, місто

2. Усі іменники II відміни м'якої групи в рядку

- А бур'ян, сонце, болото, лютий (місяць)
- Б танець, тюль, календар, інвентар
- В село, маяк, золото, янтар
- Г картина, портрет, небо, зірка

Словник

ангіна – torokgyulladás

ехідна – hangyaszsűn

заплутався – itt: belebotlott

зіткати – összeszõni

знесілений – legyengült, elerõtlenedett

книш – kalács

панчоха – harisnya

русálка – sellõ

скляр – üveges

ста́вний – daliás

сту́жа – hideg

та́лія – derék

тесля́р – ács

тхір – görény

узв́ар – kompót aszalt gyümölcsből

хист – tehetség

§ 33. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ III І IV ВІДМІН

Вправа 212. I. Прочитайте вірш Ігоря Муратова. Визначте головну думку, використовуючи слова вірша.

ОДА МАТЕРІ ЛЮДСЬКІЙ

Я славлю спільність матерів і славлю їх одмінність,
основу всіх основ – правічну їх родинність:
це ж зоряний вінок, це їхня непоборність,
і в кожній з мам – зірок чарівна неповторність.

II. Випишіть з вірша іменники III відміни. Поясніть, як ви міркували.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про іменники жіночого роду з нульовим закінченням. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 213. Ознайомтеся з відмінюванням іменників III відміни, звертаючи увагу на відмінкові закінчення. У яких відмінках іменники мають закінчення *-і*? Письмово провідмінійте іменники *повість*, *зустріч*.

Відмінювання іменників III відміни

Однина			
Н.	<i>піч</i>	<i>радість</i>	<i>мат-и</i> (<i>матір</i>)
Р.	<i>печ-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-і</i>
Д.	<i>печ-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-і</i>
З.	<i>піч</i>	<i>радість</i>	<i>матір</i>
О.	<i>пічч-ю</i>	<i>радіст-ю</i>	<i>матір'-ю</i>
М.	(<i>на</i>) <i>печ-і</i>	(<i>у</i>) <i>радост-і</i>	(<i>у</i>) <i>матер-і</i>
Кл.	<i>печ-е</i>	<i>радост-е</i>	<i>мат-и</i>

Множина			
Н.	<i>печ-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-і</i>
Р.	<i>печ-ей</i>	<i>радост-ей</i>	<i>матер-ів</i>
Д.	<i>печ-ам</i>	<i>радост-ям</i>	<i>матер-ям</i>
З.	<i>печ-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-ів</i>
О.	<i>печ-ами</i>	<i>радост-ями</i>	<i>матер-ями</i>
М.	(<i>на</i>) <i>печ-ах</i>	(<i>у</i>) <i>радост-ях</i>	(<i>у</i>) <i>матер-ів</i>
Кл.	<i>печ-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-і</i>

Запам'ятайте! Ключний відмінок іменників III відміни вживається зрідка, переважно в поетичному мовленні: *радосте*, *юносте*.

Вправа 214. Прочитайте речення. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі. Визначте їх відмінки.

Зразок. *Усякій (мати) свої діти милі. – Усякій матері (Д. в.) свої діти милі.*

1. Пильнуй, мій сину, заповіді батька свого, не відкидай навчання (мати) твоєї (*З Біблії*). 2. Маю я святе синівське право з (мати) побуть на самоті (*В. Симоненко*). 3. На сонці тепло, а біля (мати) добре. 4. (Мати) кожної дитини жаль (*Народна творчість*). 5. У (мати) немає вихідних, шершавіють, немов коріння, руки (*М. Малахута*).

Вправа 215. Від основ прикметників утворіть і запишіть іменники III відміни. З трьома словами (на вибір) складіть речення про маму і запишіть.

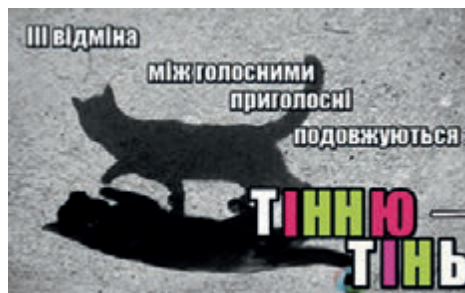
Зразок. *Гідний – гідність.*

Сміливий, гордий, чесний, порядний, гостинний, родинний, неповторний, надійний, відданий.

Вправа 216. I. Розгляньте малюнок-підказку. Проаналізуйте написання іменників III відміни в орудному відмінку.

II. З'ясуйте, у яких випадках відбувається подвоєння приголосних. Свої міркування звірте з правилом.

1. Подорож – подорож**ж**ю, повінь – пові**н**ню, зустріч – зустріч**ч**ю.
2. Свіжість – свіжі**ст**ю, скатерть – скатерт**т**ю, жовч – жовч**ч**ю.
3. Любов – любов'ю, верф – верф'ю, мати – матір'ю.

У формі орудного відмінка іменників, основа яких закінчується одним приголосним, крім [б], [п], [в], [м], [ф], [р], відбувається подовження кінцевих приголосних основи, які на письмі позначаються двома буквами: *сіль – сіллю, мить – миттю*.

Подовження в орудному відмінку не відбувається, якщо основа іменника закінчується:

двома приголосними: *радість – радістю, повість – повістю, шерсть – шерстю, нехворощ – нехворощю*;

губними приголосними та [р] (тоді після букв, якими ці приголосні позначені, перед **ю** ставимо апостроф): *любов'ю, матір'ю, кров'ю*.

Вправа 217. I. Прочитайте скоромовки. Навчіться чітко і швидко їх промовляти. Одну з них запишіть по пам'яті.

1. Їхали крамарі,
стали на горі
та й забалакались про Прокопа,
про Прокопиху
і про маленьких Прокопенят.
2. Чапленья ціпом молотило,
воду цеберком
в сіни носило,
куліш жабенятам
на вечерю варило.

II. Доведіть, що іменники *Прокопенята, чапленья, жабенята* належать до IV відміни. За якими ознаками ви розпізнаєте ці іменники?

Вправа 218. I. Запишіть під диктовку речення. Перевірте написане, виправте помилки. Визначте іменники IV відміни, з'ясуйте число і відмінки цих іменників. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Нестримно цікаві й довірливі, зворушливо несмілі пташенята й звірята усім лізуть під ноги і часто потрапляють у біду. **Жовтороті короткокрилі сороченята вилазять постійно з гнізда.**

У співочих птахів пташенята народжуються зовсім безпомічними: сліпими, голенькими. І немало турбот мають батьки, поки їх жайвонорнята, чиженята, щиглята, зябленята, омелюшата, солов'ята підростуть, навчаться як слід літати і відшукувати собі їжу (*З журналу*).

II. Розгляньте таблицю. Які особливості відмінювання іменників IV відміни ви помітили?

Відмінювання іменників IV відміни

Від-мінок	Число					
	однина			множина		
Н.	<i>ім'я</i>	<i>олен-я</i>	<i>дівч-а</i>	<i>імен-а</i>	<i>оленят-а</i>	<i>дівчат-а</i>
Р.	<i>імен-і</i> (<i>ім'я</i>)	<i>оленят-и</i>	<i>дівчат-и</i>	<i>імен</i>	<i>оленят</i>	<i>дівчат</i>
Д.	<i>імен-і</i>	<i>оленят-і</i>	<i>дівчат-і</i>	<i>імен-ам</i>	<i>оленят-ам</i>	<i>дівчат-ам</i>
З.	<i>ім'я</i>	<i>олен-я</i>	<i>дівч-а</i>	<i>імен-а</i>	<i>оленят</i> (<i>оленят-а</i>)	<i>дівчат</i>
О.	<i>імен-ем</i> (<i>ім'ям</i>)	<i>олен-ям</i>	<i>дівч-ам</i>	<i>імен-ами</i>	<i>оленят-ами</i>	<i>дівчат-ами</i>
М.	<i>по (на, в)</i> <i>імен-і</i>	<i>на (в)</i> <i>оленят-і</i>	<i>на (у)</i> <i>дівчат-і</i>	<i>на (в)</i> <i>імен-ах</i>	<i>на (в)</i> <i>оленят-ах</i>	<i>на (у)</i> <i>дівчат-ах</i>
Кл.	<i>ім'я</i>	<i>олен-я</i>	<i>дівч-а</i>	<i>імен-а</i>	<i>оленят-а</i>	<i>дівчат-а</i>

Примітка: більшість іменників IV відміни відмінюються як *оленя, дівча*. Як *ім'я* відмінюються тільки *тім'я, вим'я, плем'я* і лише в однині – *сім'я* (у значенні *насінина*).

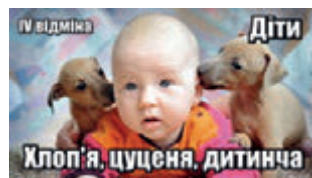
Вправа 219. Провідмінійте за зразком в однині та множині іменники *пташеня, ягня, кача, плем'я*.

Іменники IV відміни – назви неістот – у знахідному відмінку множини мають закінчення **-а**: бачу (кого?, що?) *імена, племена, коліщата*. Назви істот мають нульове закінчення, як у родовому відмінку: *хлоп'ят, дівчат, лошат*. Деякі назви тварин можуть мати паралельні форми: *знати гусей (гусята), пасти телят (телята)*.

Вправа 220. I. Запишіть іменники у дві колонки: перша колонка – іменники IV відміни, друга колонка – іменники II відміни.

Щастя, порося, поросятко, плем'я, орлятко, орля, немовля, вороня, ведмежа, ведмежатко, вороненя, зайча, зайчатко, тім'я, голуб'я, чаєня, зілля, ягнятко, коліща.

II. Запишіть іменники IV відміни в родовому й давальному відмінках однини, знахідному відмінку множини. Позначте закінчення.

Вправа 221. Перепишіть, поставивши іменники, що в дужках, у потрібному відмінку однини.

Підходжу до (курча). Спостерігаю за (курча). Даю їсти (курча). Граюся (коліща). Возик без одного (коліща). На (коліща) намальовано спиці. Нікого нема без (ім'я). Прізвище пиши разом з (ім'я).

Вправа 222. Перекладіть словосполучення угорською мовою і запишіть. Чи можна визначити рід і відміну в угорській мові? Свою думку аргументуйте.

Пухнасте кошеня, біле каченя, довгоноге телятко, верескливе поросятко.

Вправа 223. I. Розгляньте малюнок. Пригадайте й назвіть якомога більше казок, літературних творів, мультфільмів, у назвах яких використано іменники IV відміни.

II. Складіть казкову розповідь про пригоди тварин, використовуючи слова та словосполучення з довідки. Запишіть твір, дайте йому назву.

Довідка: квочка, курчата, тривожне цокотання, зерно, захватись, дзьобати, бігати, цвірінькати, качка, каченята, жовті клубочки, кошеня, зелена трава, веселе сонце, чисте небо.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі іменники IV відміни в рядку

- А каченя, лоша, бездоріжжя, дівчатко
- Б хлоп'ятко, гілля, волокно, наречена
- В дівча, ягня, ім'я, кошеня
- Г телятко, малятко, плем'я

2. Подвоєння приголосних в орудному відмінку відбувається в рядку

А подорож	В радість
Б нехворощ	Г любов

Щіголь – невелика співоча пташка з яскравим строкатим оперенням і загнутим дзьобом.

зяблик – erdei pinty
 коліщά – fogaskerek
 омеліох – csontollú
 тім'я – fejtető

цокотання – itt: kotkodácsolás
 чérствість – érzéketlenség
 чиж – csíz
 щіголь – tengelice

§ 34. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ ТІЛЬКИ У МНОЖИНІ

Вправа 224. I. Прочитайте вірш Андрія Олешківа. Визначте його головну думку, використавши слова вірша.

УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ

Гірські нескорені вершини,
 які занурились у хмари.
 Ліси дрімучі, полонини,
 старі колиби і кошари.

Вітри ласкаві та сердиті,
 духмяні трави запашні.
 Громи ревуть несамовиті,
 струмок дає води душі.

Стрімкі потоки, водоспади,
 могутні скелі, радощі трембіт.
 Я йду до вас, мої Карпати,
 одні такі на цілім світі.

О. Манюк. Під Говерлою

II. Спробуйте визначити відміну іменників *Карпати, радощі*. Якого висновку можна дійти?

Вправа 225. I. Запишіть під диктовку іменники, що вживаються тільки у множині. Перевірте написане, виправте помилки.

Афіни, Альпи, Карпати, Лубни, Суми, Черкаси, будні, ворота, вила, в'язи, граблі, гроші, заздрощі, пахощі, окуляри.

II. Які закінчення вони мають у називному відмінку? Розгляньте приклади відмінювання груп іменників і встановіть, до яких відмін вони подібні.

Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині

	1-й тип	2-й тип	3-й тип	4-й тип
Н.	<i>Сум-и</i>	<i>гордоц-і</i>	<i>сан-и</i>	<i>вил-а</i>
Р.	<i>Сум</i>	<i>гордоц-ів</i>	<i>сан-ей</i>	<i>вил</i>
Д.	<i>Сум-ам</i>	<i>гордоц-ам</i>	<i>сан-ям</i>	<i>вил-ам</i>
З.	<i>Сум-и</i>	<i>гордоц-і</i>	<i>сан-и</i>	<i>вил-а</i>
О.	<i>Сум-ами</i>	<i>гордоц-ами</i>	<i>сань-ми</i>	<i>вил-ами</i>
М.	<i>(у) Сум-ах</i>	<i>на (у) гордоц-ах</i>	<i>сан-ях</i>	<i>вил-ах</i>
Кл.	<i>Сум-и</i>	<i>гордоц-і</i>	<i>сан-и</i>	<i>вил-а</i>

Множинні іменники *1-го типу* відмінюються як іменники *I відміни*. Іменники *2-го типу* – як іменники *II відміни*. Іменники *3-го типу* – як іменники *III відміни*, але з відмінностями в називному (закінчення *-и*) й орудному (закінчення *-ьми*) відмінках. Іменники *4-го типу* – як іменники *середнього роду*.

Вправа 226. Прочитайте речення. Спишіть, підкресліть іменники, що вживаються лише у множині. Визначте початкову форму та відмінок. У виділеному реченні підкресліть члени речення.

Зразок. *Переборювання труднощів (труднощі – поч. ф., Р. в.) загартовує людину.*

1. Народна пісня – то ж вона усій землі окраса, вона, як сонце, вирина у творчості Тараса, вона, як пахощі суцвіть, Лисенка музику живить (*М. Рильський*). 2. **Тимко вийшов за ворота власного будинку** (*З журналу*). 3. Щось святкове, благодатне, до болю знайоме й тепле спадає разом з піснею, з тихими сутінками на задумливу весну (*Ю. Збанацький*). 4. Хитрощами недовго проживеш (*Народна творчість*).

Тим іменникам, які в родовому мають закінчення *-ей*, в орудному здебільшого властива форма на *-ми*: *людьми, гусьми, грудьми*.

Деякі іменники в орудному відмінку мають **паралельні форми**: *грішми – грошима, дверми – дверима, штаньми – штанями, ворітьми – воротами*.

Вправа 227. Чи бували ви в Карпатах? Складіть оповідання за поданим початком, використовуючи слова та словосполучення з довідки.

Яремче – це мальовниче містечко в Карпатах. Я давно мрію побувати в Яремчі, тому що читав(ла) про цей чудовий куточок України...

Довідка: розлогі віти смерек; пахощі різних трав і квітів; велетенські буки; гірське повітря; радощі, заздощі.

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Іменниками, що вживаються тільки в множині, є усі слова в рядках

- А вили, сани, Карпати, грубощі
- Б подорожі, педалі, плющі, хвилі
- В миші, тиші, свині, ходи
- Г вишні, статті, сотні, річці
- Д канікули, окуляри, штани, граблі
- Е хащі, площі, дощі, радощі

Словник

Коли́ба – сезонне житло пастухів і лісорубів, поширене в гірських районах Карпат.

Трембі́та – український народний духовий мундштуковий музичний інструмент. Має вигляд дерев'яної труби без вентилів і клапанів, інколи обгорнутої березовою корою.

§ 35. НЕЗМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ

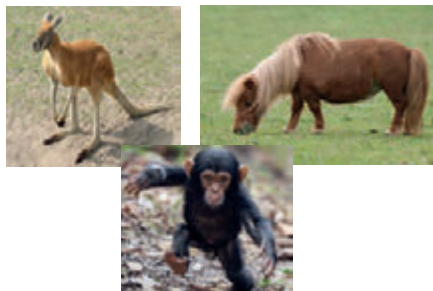
Вправа 228. I. Прочитайте речення. Усно визначте рід, число й відмінок виділених слів. Які труднощі у вас при цьому виникли?

1. У зоопарку нас зацікавили маленький **кенгуру** та веселий **шимпанзе**. 2. Дітей катав симпатичний **поні**. 3. Марічка їла смачне **манго**. 4. За столиком сиділа поважна **леді**.

II. Провідмініяйте словосполучення *маленький кенгуру, веселий шимпанзе*.

Зразок.

- Н. *маленький (хто?) поні*
- Р. *маленького (кого?) поні*
- Д. *маленькому (кому?) поні*
- З. *маленького (кого?) поні*
- О. *маленьким (ким?) поні*
- М. *на маленькому (кому?) поні*
- Кл. *маленький поні!*

III. Проаналізуйте відмінювання наведеного словосполучення. Які слова змінюються, які – ні? Як визначаємо відмінок цих іменників?

Вправа 229. Прочитайте речення. Спишіть, вставивши замість крапок потрібні незмінювані іменники. За якими ознаками можна визначити рід цих іменників?

- 1. Захар поїхав шукати адресне 2. Ідуть гуртом дівчата по
- 3. Ці маленькі коні мають назву

Рід незмінюваних іменників	
Правило	Приклади
1. Назви осіб мають рід відповідно до статі	<i>поважна фрау, молода леді</i>
2. Назви тварин мають чоловічий рід (але можливе розрізнення за статтю)	<i>швидкий поні, рожевий фламінго</i>
3. Назви неістот належать до іменників середнього роду	<i>смачне какао, тепле кашне</i>
4. Рід власних назв визначається за загальною назвою (місто, озеро, ріка, острів)	<i>вечірне Тбілісі (місто – середній рід), мальовниче Тахо (озеро – середній рід), гірська Тахо (ріка – жіночий рід), Токіо (місто – середній рід), Ай-Петрі (гора – жіночий рід)</i>
5. У складноскорочених іменниках рід визначається за родом головного слова	<i>ЧАЕС (станція – жіночого роду), НБУ (банк – чоловічого роду), МОН (міністерство – середнього роду)</i>

Вправа 230. Замініть словосполучення незмінюваними іменниками з довідки. Усно визначте рід іменників.

Зразок. *Кольорові нитки для вишивання – муліне.*

Частина вагона, гра, жіночий голос, мавпа, музичний інструмент, тропічний маленький птах, громадський транспорт.

Довідка: метро, доміно, сопрано, піаніно, колібрі, купе, шимпанзе.

Вправа 231. I. Визначте рід незмінюваних іменників, доберіть до них прикметники. Запишіть утворені словосполучення.

Зразок. *Гарний колібрі.*

Батумі, шимпанзе, шосе, бюро, Чикаго, Капрі, лото, метро, Міссурі.

II. Складіть два-три речення з утвореними словосполученнями. Запишіть їх, указавши в дужках рід, число, відмінок незмінюваних іменників.

Вправа 232. Прочитайте текст уголос. Визначте його головну думку. Перепишіть виділений уривок, підкресліть іменники, визначте їх рід.

Кенгуру грав на залишеній дітьми сопілці. Було вже пізно – усі відвідувачі із зоопарку пішли. На небі блищали зірки.

Біля Кенгуру сидів його давній другяка – Павич.

*Поряд у вольєрі Слона хтось грав на трубі, теж забутій дітьми.
А з іншого кінця парку відлунював дріб барабана. Під цю музику
на гладіні ставка танцювали Лебеді та Качки.*

Старий мудрий Ведмідь, який уважно слухав музику, раптом подумав: «Як добре, що серед забутих іграшок тепер є не тільки рушниці та пістолети!» (В. Хмельницький).

Вправа 233. I. Розгляньте приклади і сформулюйте висновок про те, як встановлюється рід складноскорочених слів.

Ця СБУ (Служба безпеки України), цей НБУ (Національний банк України), це МЗС (Міністерство закордонних справ), ця ГЕС (гідроелектростанція), цей АПК (аграрно-промисловий комплекс), ці ЗМІ (засоби масової інформації), ці США (Сполучені Штати Америки).

II. Простежте, як від значення залежить рід незмінюваних іменників. Свій висновок звірте з правилом.

1. Цей кабальєро, цей аташе, ця мадам, ця леді, ця міс. 2. Цей кенгуру, цей поні, цей шимпанзе, цей колібрі; **виняток:** ця цеце (муха). 3. Це кашне, це меню, це рагу, це шосе, це журі. 4. Ця Міссісіпі (річка), цей Міссісіпі (штат), це Міссісіпі (нагір'я), ця Чилі (країна), ця Юнгфрау (гора), це Баку (місто), це Тайху (озеро), цей Кюсю (острів), цей Таккано (водоспад).

Вправа 234. Допишіть закінчення в прикметниках, ужитих при іншомовних незмінюваних іменниках.

1. До Києва прибув військов.. аташе. 2. Нарешті ми виїхали на рівн.. широк.. шосе. 3. Прудко біжить маленьк.. поні. 4. На узліссі пасеться незграбн.. кенгуру. 5. Рожев.. какаду дрімав на жердці. 6. Звивист.. По несе свої води через Італію в Адріатичне море. 7. Сонячн.. Баку лежить на березі Каспійського моря.

Вправа 235. Випишіть з газети, матеріалів інтернету, підручників тощо речення з географічними назвами, визначте відмінок цих слів. Чи всі ці географічні назви є незмінюваними?

Вправа 236. Прочитайте усмішку. Поясніть її зміст.

Учителька:

– Яку граматичну форму категорії числа має іменник «штани»?

Учень:

– Зверху форму однини, а знизу – форму множини.

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Усі іменники незмінювані в рядку

- А мадам, розкіш, вуаль, шосе
- Б міледі, шампунь, ампула, туш
- В депо, фортепіано, соло, кафе
- Г пальто, кіно, поні, піца

СЛОВНИК

ампула – szerep
гладінь – vízűkőr

дріб барабана – dobpergés
ситро – üdítő

§ 36. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 237. Прочитайте текст мовчки й виконайте тестові завдання.

ІМЕННИК «СОНЕЧКО»

Прокинулося Сонечко рано-вранці. Умилося росою і простягло свої промені далеко-далеко.

– Треба працювати! – подумало Сонечко.

Пробудило всіх на землі, а потім стало з цікавістю заглядати у віконця.

Заглянуло Сонечко у вікно школи. Був урок мови, й діти вивчали назви предметів. Вони називали всі предмети, які їх оточували.

– Які ще назви ви знаєте? – спитала вчителька.

– Сонечко! – вигукнула дівчинка, дивлячись на яскраве сонце у вікні.

– На яке питання відповідає це слово? – почула вона.

– Що? А якби сонечко було живе, тоді б воно відповідало на питання хто? – відповіла Оленка.

– Молодець! Правильно! Діти, такі слова, які називають предмети і відповідають на питання *хто?* *що?* називаються іменниками, – пояснила Ольга Петрівна.

– Так я – іменник?! Як цікаво! – здивувалося Сонечко і весело засміялось.

Ще яскравіше засяяло воно на небі та своїми променями ще дужче зігріло землю.

– Я – іменник! – весело посміхнулося Сонечко.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що подумало Сонечко, коли прокинулося?

- А треба працювати В треба малювати
Б треба відпочивати Г треба гріти

2. Куди заглянуло Сонечко?

- А у сад В у ліс
Б у вікно школи Г у хатинку

3. Як звали вчительку?

- А Ольга Михайлівна В Ольга Степанівна
Б Ольга Петрівна Г Ольга Миколаївна

4. Якою частиною мови є Сонечко?

- А прикметник В числівник
Б іменник Г дієслово

§ 37. ВЕЛИКА БУКВА Й ЛАПКИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про правопис власних і загальних назв. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 238. Прочитайте словосполучення. Яке слово є загальним для кожної групи?

1. Місто Київ, місто Харків, місто Львів, місто Будапешт, місто Одеса, місто Відень, місто Париж.
2. Річка Дніпро, річка Дністер, річка Південний Буг, річка Сіверський Донець, річка Дунай, річка Тиса.
3. Гори Карпати, гори Альпи, гора Говерла, гора Еверест.
4. Чорне море, Азовське море, Середземне море, Балтійське море.

Загальні іменники називають усі предмети певного роду: *місто, річка, дівчина*.

Власні іменники використовуються для того, щоб з ряду предметів певного роду виокремити якийсь один предмет: *Україна, Ужгород, Моріка*. До власних іменників належать імена, прізвища, клички тварин, географічні назви, назви книжок, газет, журналів, кінофільмів, кораблів, різних організацій, історичних подій тощо.

Вправа 239. Прочитайте вголос текст. Знайдіть іменники – власні назви. Зверніть увагу на їх правопис. Спишіть перший і останній абзаци.

Здавна батьківщиною чаю були Китай, Індія, Цейлон. Його вирощують і в Грузії, Азербайджані. Нині географія цілющого напою поширилася в Україні.

І не дивно, адже дари лісів і смарагдових лук, зокрема запашну м'яту, цвіт липи, материнку, чебрець, ромашку, звіробій, калину, інші рослини тут завжди додавали у чай, щоб поліпшити його смакові якості.

Запашні чаї з промовистими назвами «Яремче», «Ідеал», «Лісовий аромат», «Золоті Карпати», «Сюрприз» та інші можна придбати у фірмових магазинах. Попит на них величезний (З газети).

Загальні назви звичайно пишемо з малої букви, власні – з великої: місто *Кривий Ріг*, село *Андріївка*, сузір'я *Мала Ведмедиця*, країна *Угорщина*, свято *Новий рік*.

Назви книжок, газет, журналів, кораблів, магазинів, умовні назви продуктів, інших предметів беремо в лапки: *оповідання «Федько-халамидник»*, журнал *«Соняшник»*, пилосмок *«Вихор»*.

Пишемо з великої букви	Приклади
імена, прізвища, імена по батькові, псевдоніми, прізвиська	<i>Петро, Тарас Григорович Шевченко, Леся Українка, Кобзар</i>
клички тварин	<i>Куций, Бровко, Сірко, Гнідко</i>
дійові особи казок, байок, міфологічні особи й божества	<i>Котигорошко, Попелюшка, Червона Шапочка, Вовчик-братик, Перун, Геракл</i>
географічні та астрономічні назви, назви держав	<i>Карпати, сузір'я Чумацький Шлях, Земля, Сатурн, Оріон, Угорщина</i>
назви найвищих державних установ, організацій, посад	<i>Верховна Рада України, Президент України</i>
назви вулиць, майданів, парків, шляхів	<i>вулиця Капушанська, майдан Незалежності</i>
назви релігійних понять, свят	<i>Біблія, Син Божий, Різдво, Великдень</i>
назви державних свят, історичних подій	<i>День Незалежності України, Коліївщина</i>
назви художніх творів, журналів, газет, навчальних закладів	<i>балада «Тополя», газета «Літературна Україна», Ужгородський національний університет</i>
назва орденів, відзнак	<i>Орден Ярослава Мудрого, медаль «За мужність»</i>

Вправа 240. Запишіть власні назви, розкривши дужки й поставивши, де треба, лапки. Поясніть вживання великої літери.

(М,м)істо (Д,д)ебрецен, (С,с)ередня (А,а)зія, (І,і)вано-(Ф,ф)ранківська область, (Ф,ф)утбольний (К,к)луб (З,з)акарпаття, вірш (З,з)аповіт, ансамбль (Ю,ю)ність, (З,з)акарпаття, яхта (Ч,ч)орноморець, аеропорт (Б,б)ориспіль, універмаг (У,у)країна, (Д, д)ень матері.

Вправа 241. I. Запишіть речення. Підкресліть у них власні назви.

Астрономи споглядають далеко-далеко поза наш маленький світ, вивчають зорі та планети, намагаються визначити місце Землі у Всесвіті. Сьогодні ми знаємо, що Сонце – це зоря, яка у 330000 разів більша за Землю, а Земля й сім інших планет обертаються навколо Сонця. Більшість планет мають свої «сім'ї». Наприклад, навколо Землі обертається Місяць, а навколо Марса – Фобос і Деймос (*Д. Біда*).

II. Які з поданих власних назв можуть вживатися і як загальні назви? Усно складіть з ними речення так, щоб ці слова виступали загальними назвами.

Вправа 242. Уявіть собі, що до вас звернувся турист із проханням пояснити, як дістатися до музею (замку, вокзалу, автобусної станції тощо). Запишіть уявну розмову про те, як пройти чи проїхати до певного місця, використовуючи власні назви.

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Помилку в написанні власної назви допущено в рядку

А сузір'я Великого Пса

В фірма «Технотронік»

Б цукерки Червоний мак

Г санаторій «Сонячне Закарпаття»

Словник

Матерінка – пахуча трав'яниста лікарська рослина з дрібними бузково-рожевими квітами.

Чебрéць – трав'яниста медоносна лікарська рослина, що має пряме стебло з рожевими та білуватими квітами.

запашний – illatos

звіробій – orbáncfű

попит – kereslet

промóвистий – szókimondó

смарáгдовий – smaragd

цілющий – gyógyító

§ 38. НЕ З ІМЕННИКАМИ

Вправа 243. Прочитайте групи слів. Чи можна вжити слова першої групи без **не**? А слова інших груп? Виділіть у словах префікси. У якій групі слів префікс інший?

1. Неук, ненависть, нероба, незабудка, негода, невід. 2. Недооцінка, недолік, недоробка. 3. Неправда – брехня, нещастя – біда, недруг – ворог, неволя – рабство.

Не – префікс, і його пишемо з іменниками **разом**:

1. Якщо іменник без **не** не вживається: *ненависть, недуга*.
2. У складі префікса **недо-**: *недолік, недоплата, недоробка, недооцінка*.
3. Якщо до іменника можна дібрати синонім без **не**: *нещастя – лихо, неправда – брехня*.

Вправа 244. Прочитайте речення. Зверніть увагу на правопис **не** з іменниками.

1. Він не *ворог*, а *друг*. 2. Результатом його вчинку стала не *слава*, а *ганьба*. 3. Це вже не *воля*, а *якесь рабство*.

Не – частка, і її пишемо з іменниками **окремо**, якщо **не** заперечує лексичне значення слова: *не згоди він шукає* (він не шукає згоди).

Вправа 245. I. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Поясніть правопис **не** з іменниками.

1. Слово – (не) горобець: випустиш – назад не вернеться. 2. Згода дім будує, а (не)згода руйнує. 3. (Не) доля вирішує: людина сама вирішує свою долю. 4. (Не) сокира теше, а чоловік. 5. Учений іде, а (не)ук слідом спотикається. 6. Учення в щасті прикрашає, а в (не) щасті утішає.

II. Оберіть одне прислів'я і складіть діалог з однокласником чи однокласницею. Прислів'я може послужити темою, вступом чи висновком діалогу.

Вправа 246. Спишіть, ставлячи на місці крапок слова з **не** з довідки.

1. ... красить чоловіка, а чоловік місце. 2. Лінощі й ... – брати. 3. У ... ніщо не миле. 4. Знання – ..., а світить. 5. Правда і з дна моря виринає, а ... потопає. 6. І золота клітка для пташки –

Довідка: (не)місце, (не)дбалість, (не)воля, (не)сонце, (не)правда, (не)воля.

Вправа 247. Спишіть загадки, розкриваючи дужки.

1. (Не) кущ, а з листочками; (не) сорочка, а зшита; (не) людина, а навчає. 2. І (не) сани, і (не) віз – їхать добре, аби вліз. 3. (Не) бджола, а гуде, (не) птах, а летить. 4. Сірий, та (не) вовк, довговухий, та (не) заєць, з копитами, та (не) кінь.

Вправа 248. I. Спробуйте вжити подані іменники без префікса **не-**. Чому тут **не-** не можна писати окремо?

Немовля, неук, невіглас, невдаха, недоріка, нездара, непосида, невільник, нечема, негода, нежить.

II. Прочитайте подані парами словосполучення і скажіть, як можна розрізнити префікс **не-** від заперечної частки **не**.

Велике нещастя – не (велике) щастя; всяка непогода – не (всяка) погода; гірка неправда – не (гірка) правда; будь-який недруг – не (будь-який) друг.

Вправа 249. I. До слів з префіксом **не-** доберіть із довідки синоніми.

Нещастя, недоля, неволя, несправедливість, неправда, недруг, нероба, незмінність, незалежність.

Довідка: ворог, кривда, горе, рабство, самостійність, постійність, біда, ледар, брехня.

II. Із трьома іменниками складіть речення.

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Іменник з **не** треба писати разом у рядку

- А це зробив не/Микола
- Б не/горе, а радість
- В у колисці не/мовля
- Г не/книжка, а журнал

Словник

згода – megegyezés
квілити – nyűszítve sír
невіглас – tudatlan ember
невід – halászháló

незабúдка – nefelejcs
незлюбівість – szelídség
рóżпач – bánat, kétségbeesés
сокіра – balta, fejsze

§ 39. ЗАКІНЧЕННЯ -А(-Я), -У(-Ю) ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В РОДОВОМУ ВІДМІНКУ II ВІДМІНИ

Перейдіть за QR-кодом і пригадайте відмінки іменників.

Вправа 250. Випишіть іменники II відміни в родовому відмінку однини. Які закінчення мають ці іменники?

1. Люби, плекай природу нашу. Спостерігай красу пейзажу (Д. Білоус). 2. Може, ти кохаєш осінь, дивні чари листопаду? (І. Коваленко). 3. Каміння Львова посивіле юнацький відбиває крок (М. Рильський). 4. Кращого танцю не спогадаю, гойдаюсь, тану і душу гойдаю! (І. Драч). 5. Дід Іван під хатою доблесно гопака у дворі шерстив (Б. Олійник). 6. День розхмарився, день розцвів, мов надихався любистку (М. Петренко).

Написання іменників II відміни у родовому відмінку однини	
Закінчення -а (-я)	Приклади
1. Іменники середнього роду	<i>села, відра, поля, моря</i>
2. Іменники чоловічого роду:	
1) назви істот і дійових осіб у художніх творах	<i>Івана, Вовка</i>
2) назви міст, населених пунктів	<i>Львова, Ужгорода</i>
3) назви річок з наголосом на закінченні	<i>Дніпра́, Дністра́</i>
4) назви мір, днів, місяців	<i>ме́тра, вівторка, січня</i>
5) назви чітко окреслених предметів та їх частин	<i>плуга, олі́вця, пам'ятника, мотора</i>
6) наукові терміни	<i>атома, відмінка, іменника, префікса, суфікса, ромба, займенника</i>
7) назви частин тіла, органи	<i>зуба, суглоба, шлунка, рота, хребта, хвоста. Але: мозку, стравоходу</i>
8) назви дерев і квітів	<i>горі́ха, дуба, каштана, клена, явора, тюльпана. Але: барвінку, очерету, щавлю</i>
9) назви страв і плодів	<i>стейка, біфштекса, лимона</i>

Закінчення -у (-ю)	Приклади
<p>Іменники чоловічого роду:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) збірні назви 2) назви речовин, матеріалу 3) назви установ і організацій 4) назви явищ природи 5) назви почуттів, дій, ознак, станів 6) деякі географічні назви 7) зі значенням місця, простору 8) назви ігор, танців 9) терміни іншомовного походження 	<p><i>лісу</i>, але: <i>ліска</i> <i>свинцю</i>, <i>ситцю</i> <i>заводу</i>, <i>інституту</i> <i>граду</i>, <i>морозу</i> <i>болю</i>, <i>співу</i>, <i>шуму</i> <i>Бугу</i>, <i>Світязю</i>, <i>Ельбрусу</i>, <i>Єгипту</i> <i>лугу</i>, <i>майдану</i> <i>тенісу</i>, <i>фокстроту</i>, <i>хіп-хопу</i>. Але: <i>гопака</i> <i>міфу</i>, <i>роману</i>, <i>стилю</i></p>

Міркуйте так: закінчення **-а(-я)** уживаємо, якщо слово позначає щось дуже конкретне. Це може бути:

- особа чи предмет: *хлопця*, *чоловіка*, *олівця*, *зошита*;
- одиниці вимірювання (а також дні тижня, місяці, бо ними «вимірюють» час): *метра*, *кілограма*, *тижня*, *жовтня*;
- населені пункти: *Лондона*, *Нью-Йорка*, *Львова*;
- наукові терміни (бо вони також означають конкретні поняття): *атома*, *синуса*, *ромба*.

У решті випадків уживаємо **-у(-ю)**: *степу*, *сну*, *фестивалю*, *вітру*, адже вони чітко не окреслені.

Буває так, що слово має обидва ці закінчення, але з різними значеннями. Порівняймо: *не бачити дзвона* (він чітко окреслений), але *не чути дзвону* (це звук, а він не чітко окреслений).

Вправа 251. Прочитайте загадки й відгадайте їх. Зверніть увагу на закінчення виділених слів. З'ясуйте, які іменники мають закінчення **-а (-я)**, а які – **-у (-ю)**?

1. Що поруч іде, а **сліду** не лишає? 2. Розісланий килим, розкиданий горох – ні **килима** не підняти, ні **гороху** не зібрати. 3. Хто наткав **полотна** аж від **лісу** до вікна? 4. Не царського **роду**, а ходить у короні. 5. Сама я нічого не знаю, а всіх **розуму** навчаю.

Вправа 252. Поміркуйте, від чого залежить закінчення іменників II відміни у родовому відмінку однини. Виконайте завдання за зразком, утворивши форми родового відмінка однини.

Зразок. *Бала* (оцінка) – *балу* (танцювальний вечір).

Апарат.. (прилад) – *апарат*.. (установа); *Вашингтон*.. (місто) – *Вашингтон*.. (штат); *блок*.. (частина споруди, будівельного матеріалу) – *блок*.. (об'єднання); *вал*.. (деталь машини) – *вал*.. (насип, ряд);

джин.. (дух) – *джин..* (напій); *листопад..* (місяць) – *листопад..* (пора опадання листя); *лист..* (документ) – *лист..* (збірне поняття); *Рим..* (місто) – *Рим..* (антична держава).

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку залежить від:

– значення слова: *акта* (документ) – *акту* (дія); *Алжира* (місто) – *Алжиру* (країна); *бара* (одиниця виміру) – *бару* (ресторан); *детектива* (агент) – *детективу* (твір); *каменя* (предмета) – *каменю* (матеріалу); *листа* (документ) – *листу* (збірне поняття); *рахунка* (документ) – *рахунку* (дія); *папера* (документ) – *паперу* (матеріал); *потяга* (поїзд) – *потягу* (почуття);

– наголосу: *стола́* і *сто́лу*, *моста́* і *мо́сту*, *гурта́* і *гу́рту*, *двора́* і з *дво́ру*, а також *гуртка́*, *табуна́*, *вівса́*, *гаража́*, *млина́*, *хліва́*, *горба́*, *квача́*, *гопакá*, *Дніпра́*, *стрибка́*.

Закінчення **-а** мають зменшені форми зі суфіксом **-к-**: *будиночка*, *сарайчика*, *лужка*, *ліска*, *провулочка*, *ярка*.

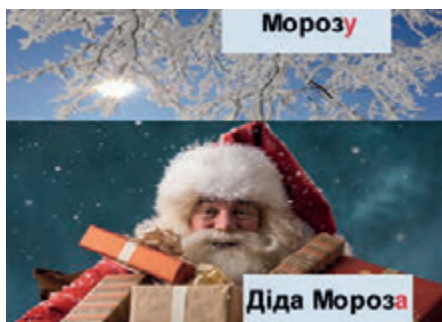
Закінчення **-у (-ю)** мають:

– складні безсуфіксні слова. Наприклад: *родоводу*, *живопису*, *світогляду*, *телекому*, *водогону*, *рукопису*. **Але:** *електровоза*, *пароплава* (назви машин);

– префіксальні іменники: *відклику*, *усміху*, *експорту*, *вибою*, *затору*. **Але:** *заступника*.

Вправа 253. Запишіть слова у дві колонки: із закінченням **-а,(-я)** і закінченням **-у(-ю)** у родовому відмінку. За потреби користуйтеся правилами.

Міркуйте так: 1) чітко окреслене чи абстрактне слово (*пензля* й *живопису*); 2) назва істоти чи явища (*Мороза* (прізвище) і *морозу* (явище природи)); 3) міра чогось чи процес (*листопада* (назва місяця) і *листопаду* (опадання листя)); 4) місто чи країна (*Ужгорода* й *Ірану*); 5) наголос на закінченні чи на основі (*стола́* й *сто́лу*, *Дніпра́* й *Бу́гу*).

Чорнобривець, луг, сіно, поле, хліб, іменник, Дунай, Будапешт, угорець, фініш, префікс, грам, кілометр, вітер, буревій, мистецтво, чардаш, барабан, скрипаль.

Вправа 254. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Без (плуг) не орач, без (молот) не коваль. 2. Де багато (крик), там мало роботи. 3. Рибалка (дощ) не боїться. 4. Усякому (овоч) свій час. 5. Згаяного (час) і конем не доженеш. 6. Ложка (дьоготь) зіпсує бочку (мед).

Вправа 255. Запам'ятайте паралельні форми родового відмінка однини чоловічого роду. З виділеними словами складіть речення.

Алмаз – алмаза (окремий кристал), алмазу (речовина).

Буряк – буряка (одна рослина), буряку (збірне).

Амур – Амура (міфічна істота), Амуру (річка).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Закінчення -у (-ю) у формі родового відмінка однини мають усі іменники рядка

А балкон, граніт, букет

В завод, туман, журнал,

Б двигун, Дніпро, компот

Г анекдот, імпульс, буревій

2. Закінчення -а (-я) у формі родового відмінка однини мають усі іменники рядка

А струмок, смерч, Київ

В четвер, ведмідь, голос

Б іменник, король, млин

Г радіус, палац, кравець

Словник

Буревій – дуже сильний вітер, ураган.

гойдátися – hintázik, leng

дьóготь – kátrány

згáяний час – elmulasztott idő

на́хил – hajlás, hajlítás

спід – alsórész, valaminek az alja

шерстіти – itt: táncol

§ 40. БУКВИ Е, И, І У СУФІКСАХ -ечок, -ечк-, -ичок, -ичка, -інн(я), -енн(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о)

Вправа 256. Порівняйте слова, подані у першій і другій колонках. Від яких слів утворені слова першої колонки? Спишіть, виділяючи суфікси.

синичка

кошичок

літечко

мішечок

донечка

копієчка

синиця

кошик

літо

мішок

донька

копійка

Суфікси **-ичк(а)**, **-ичок** вживаємо лише в словах, утворених від слів із суфіксами **-иц(я)**, **-ик**. У решті слів вживаємо суфікси **-ечк(а)**, **-ечок**: *ножичок* – *ножик*, *лисичка* – *лисиця*, *донечка* – *доня*.

Вправа 257. Від поданих слів утворіть слова з пестливими суфіксами.

Зразок. *Криниця* – *криничка*, *криниченька*.

Криниця, крамниця, сонце, круг, вершок, ложка, ніжик, каплиця, таблиця, ручка.

Вправа 258. Зверніть увагу на наголосі і скажіть, у яких випадках в іменниках, утворених від дієслів, вживаємо суфікс **-інн(я)**, а в яких – **-енн(я)**.

1. Горіння, сушіння, потепління, ходіння, служіння, уміння.
2. Побачення, зволоження, охолодження, зменшення, досягнення, заспокоєння.

В іменниках, утворених від дієслів, під наголосом вживаємо суфікс **-інн(я)**, без наголосу – суфікс **-енн(я)**: *терпіння*, *ходіння*, *значення*.

Вправа 259. Спишіть пари слів, розставляючи наголоси в іменниках. Зверніть увагу, на який суфікс падає наголос, на який – ні.

говорити – говоріння
майорити – майоріння
творити – творіння
сидіти – сидіння

піднести – піднесення
вивчити – вивчення
рішити – рішення
прагнути – прагнення

За допомогою суфікса **-инн(я)** утворюються збірні іменники від іменникових основ. Тільки в деяких збірних іменниках маємо суфікс **-інн(я)**: *волосіння*, *каміння*, *коріння*, *насіння*.

Іменники зі збірним значенням, які вказують на продукт або матеріал, утворюються за допомогою суфікса **-ив(о)**: *плетиво*, *морозиво*, *печиво*.

В іменнику *марєво* пишемо **є**, бо він не означає ні матеріалу, ні продукту праці.

Вправа 260. Спишіть слова, виділяючи суфікси. Усно назвіть слово, від якого вони утворені. Яким способом вони утворені?

Картоплиння, гарбузиння, квасолиння, бурячиння, коріння, каміння, насіння, печиво, мереживо, плетиво, морозиво, паливо, прядиво, вариво.

Вправа 261. Перепишіть, на місці крапок уставляючи пропущені букви.

1. Довге гарбуз..ння вилізло на курінь і почіплялось по тину (І. Нечуй-Левицький). 2. Та це ж цвіте гарбуз! Його довге огуд..ння скрізь простяглося на городі (О. Донченко). 3. Уже з городів, певно, позбирали, на загату склали картопл..ння... (В. Колодій). 4. Тихо пливло павут..ння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустяний листок (М. Вінграновський).

Вправа 262. Спишіть, уставляючи, де треба, пропущені букви. Усно поясніть правопис цих слів.

НА ГОРОДІ

Город як квітн..к. Хто не був у ясну ніч.. на городі, придивіт..ся. Глян..те, як блідо-зелену листату капусту обм..режав міс..ць золотими ниточ..ками. Глян..те на гарбуз..ння, що в н..ому стоять калю..ки ро..топленого золота. Глян..те на р..ди голованів-соня..ників, що ро..билися по межах. Подивіт..ся на картоплю, на буряки, на все те добро, що ним нато..тана св..та з..мелька (За С. Васильченком).

Р. Глюк. Соняшники

ТЕСТОВЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Літеру *e* потрібно вставити у всіх словах рядка

- А маков..ння, кош..чок
- Б верш...чок, мар..во
- В тон..нька, моркв..ння
- Г мороз..во, стол..чок

СЛОВНИК

Гарбузіння, огудіння – стебла, гілки виткої повзучої рослини (гарбузів, огірків, динь тощо).

загáта, грéбля – duzzasztógát
зволóження – megnedvesítés
каплíця – kápolna
майорíння – lobogás
мáрево – délibáb

мерéживо – csipke
пáливо – fűtőanyag
плéтиво – kötés, horgolás
прядíво – fonál, fonadék

§ 41. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Вправа 263. Розгляньте таблицю. Сформулюйте висновки про творення й написання імен по батькові в українській мові.

Чоловічі імена по батькові утворюються за допомогою суфіксів -ович, -йович, -ич(-іч)	Жіночі імена по батькові утворюються за допомогою суфікса -івн(а) , якщо основа закінчується на [й], на письмі передається -ївн(а)
Іван – Іванович Петро – Петрович Георгій – Георгійович Михайло – Михайлович Микола – Миколайович	Іванівна Петрівна Георгіївна Михайлівна Миколаївна
Але: Ілля – Ілліч Лука – Лукич Хома – Хомич Яків – Якович Сава – Савич, Савович	Але: Іллівна Луківна Хомівна Яківна Савівна

Увага! Від деяких імен можуть утворюватися дві форми імен по батькові: *Сава – Савович, Савич; Микола – Миколайович, Миколович.*

Вправа 264. Спишіть, утворюючи від другого імені ім'я по батькові. Усно визначте, до якої відміни належать ці імена.

Зразок. *Іван, Петро. – Іван Петрович. Ірина, Геннадій – Ірина Геннадіївна.*

Петро, Михайло. Катерина, Петро. Микола, Микола. Ігор, Лука. Марія, Сава. Марта, Юрій. Владислав, Сергій. Тетяна, Павло. Петро, Юрій. В'ячеслав, Сергій.

Чоловічі й жіночі імена та по батькові відмінюються, як іменники відповідної відміни та групи.

Вправа 265. Імена та по батькові, що в дужках, поставте в потрібному відмінку. За потреби скористайтеся зразками відмінювання імен та по батькові, вміщеними після вправи.

1. Привітався з (Любов Сергіївна). 2. Пропустити вперед (Віталій Іванович). 3. Подякував за привітання (Зузанна Петрівна).

4. На (Катерина Шандорівна) була гарна сукня. 5. Я вдячний вам, (Зоя Іллівна)! 6. Звернувся до (Зінаїда Луківна).

Відмінок	Чоловіче ім'я по батькові	Жіноче ім'я по батькові
Н.	<i>Роман Миколайович</i>	<i>Любов Андріївна</i>
Р.	<i>Романа Миколайовича</i>	<i>Любові Андріївни</i>
Д.	<i>Романові (Роману) Миколайовичу</i>	<i>Любові Андріївни</i>
З.	<i>Романа Миколайовича</i>	<i>Любов Андріївну</i>
О.	<i>Романом Миколайовичем</i>	<i>Любов'ю Андріївною</i>
М.	<i>на Романові (Роману) Миколайовичу</i>	<i>на Любові Андріївни</i>
Кл.	<i>Романе Миколайовичу</i>	<i>Любове Андріївно</i>

Вправа 266. Прочитайте текст, ставлячи імена та імена по батькові у відповідному відмінку. Перекажіть текст.

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

Народився майбутній великий поет України 9 березня 1814 року в родині селян-кріпаків (Григорій Іванович) та (Катерина Якимівна) Шевченків.

Крім (Тарас), в сім'ї було ще четверо дітей: (Микита, Катерина, Ярина та Йосип).

У 1825 році помирає батько, висловивши знаменне пророцтво щодо майбутнього сина: «Синові (Тарас) з мого господарства нічого не треба, він не буде абияким чоловіком; з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо; для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не поможе».

Т. Шевченко. Автопортрет

Після смерті (Григорій Іванович) малого (Тарас) віддали в школу до сільського дяка, де він вчився читати й писати. Наука йому давалася легко.

Уже з дитячих років виявляється в ньому надзвичайна допитливість розуму. Наймилішим же заняттям для нього були оповіді про минуле. Батько (Тарас Григорович) був грамотний. Часто й охоче він переказував життя святих. Інший характер був у діда (Іван) – живого свідка Коліївщини. Герої його оповідань були добре відомими людьми. Події ще не стерлися з народної пам'яті (*Зі збірника «Історичні постаті: від сивої давнини до сьогодення»*).

Вправа 267. Запишіть речення, вставивши імена та по батькові своїх учителів.

1. Привітатися з (ім'я та по батькові директора школи).
 2. Прийти на консультацію до (ім'я та по батькові вчителя української мови та літератури). 3. Передати (ім'я та по батькові вчителя історії) реферат. 4. З'ясувати в (ім'я та по батькові вчителя фізкультури) час проведення тренування. 5. Допомогати (ім'я та по батькові вчителя угорської літератури) в організації та проведенні конкурсу виразного читання. 6. Привітати (ім'я та по батькові класного керівника) з Днем учителя.

Вправа 268. I. Визначте відміни іменників, усно поставте словосполучення в давальному відмінку, уживаючи в іменниках II відміни паралельні закінчення **-у(-ю), -ові, -еві (-єві)**. З трьома словосполученнями (на вибір) складіть речення й запишіть.

Зразок. Педагог Шевчук Мирослав Іванович – педагогові Шевчуку Мирославо́ві Івановичу.

Директор школи Лавкай Андрій Степанович, учителька Ткачук Олена Степанівна, співак Дмитро Гнатюк, співачка Ніна Матвієнко, лікар Марчук Дмитро Степанович, сусідка Голуб Ніна Борисівна.

II. Порівняйте відмінювання іменників чоловічого й середнього родів.

Вправа 269. I. Розгляньте зразки відмінювання чоловічих і жіночих імен та прізвищ і зробіть висновки щодо їх відмінкових закінчень.

Відмінок	Чоловічі імена й прізвища	
Н.	Андрій Бондар	Ігор Лисенко
Р.	Андрія Бондаря	Ігоря Лисенка
Д.	Андрієві Бондарю (-еві)	Ігореві Лисенку (-ові)
Зн.	Андрія Бондаря	Ігоря Лисенка
Ор.	Андрієм Бондарем	Ігорем Лисенком
М.	(при) Андрієві Бондарю (-еві)	Ігореві Лисенку (-ові)
К.л.	Андрію Бондарю	Ігорю Лисенку

Відмінок	Жіночі імена й прізвища	
Н.	Марія Бондар	Любов Лисенко
Р.	Марії Бондар	Любові Лисенко
Д.	Марії Бондар	Любові Лисенко
Зн.	Марію Бондар	Любов Лисенко
Ор.	Марією Бондар	Любов'ю Лисенко
М.	(при) Марії Бондар	Любові Лисенко
К.л.	Маріє Бондар	Любове Лисенко

Увага! Жіночі прізвища на **-о** та на приголосний не відмінюються:
Моріці Балог, Мар'яною Бокшан, Ілони Плавайко.

Вправа 270. Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання, поставлені в ньому.

Учитель попросив одного з учнів: «Поклич Шевченку». П'ятикласник вибіг на подвір'я і нерішуче зупинився. «Кого ж покликати, – міркував він, – Андрія чи Олену? Обоє ж мають однакове прізвище». Кого мав на увазі вчитель, і чому завагався учень?

Вправа 271. Прочитайте речення, знайдіть у них імена та прізвища й усно визначте їх відмінок.

1. А, Тарасе Григоровичу! А я вже в Агати Омелянівни питаю, де це ви поділись.
2. Про події з Шевченком Герцен дізнався від Тургенева, якому розповідав сам Тарас.
3. І от знову одійшло, зігрілося серце, наче з рідним батьком, – з Михайлом Семеновичем Щепкіним.
4. Порядкувала всім спокійна й лагідна дружина Щепкіна Олена Дмитрівна.
5. Тарас із повагою поцілував руку Олені Дмитрівні.
6. До Петербурга приїхали Марковичі. Опанас із дружиною Марусею, Марією Олександрівною.
7. Ще влітку Тарас подарував свій «Журнал» Михайлові Матвійовичу Лазаревському (*О. Іваненко*).

*Т. Шевченко.
М. С. Щепкін*

Вправа 272. Імена і прізвища, що в дужках, поставте в потрібному відмінку й запишіть словосполучення.

1. Зустрівся з (Ласло Ласлович Корн). 2. Розмовляв з (Любов Степанівна Олексієнко). 3. Звернувся до (Діана Бейлівна). 4. Віддав зошит (Антон Георгійович). 5. Допоміг (Домініка Шандорівна). 6. Я вдячний вам, (Ноемі Балажівна). 7. Зошит (Акош Немеш).

§ 42. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ТВІР-ОПИС ЗА РЕПРОДУКЦІЄЮ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Вправа 273. Прочитайте тексти мовчки. Дайте їм назву. Яку пору року описано в них? Чому, на вашу думку, автор називає зимову природу мертвою, землю заснулою? До якого типу текстів належить кожен з них? Визначте настрій кожного уривка.

1. У старому лісі картина стала ще краща. Обидві стіни лісу по боках дороги ставали вищі, густіші.

На самий сніг по обидва боки дороги позвішувались ніби довгі білі завіси та гірлянди з широких білих стрічок. Одна довга гірлянда прикривала другу, неначе навмисне почеплена людською рукою.

Ліс стояв, неначе молода під вінцем, у дорогому білому уборі, якого не вигідає ні одна людська думка.

І все те диво світилося наскрізь, блищало, сипало іскрами, бриль-янтами, переливалося то різким, то матовим світлом. Ні одна картина природи влітку не може прирівнятись до тієї пишної фантастичної природи мертвої зими. То був тихий, мрійний, фантастичний сон заснулої землі (За І. Нечуєм-Левицьким).

2. Тихе світло місяця заграло по верхах дубів, ще вкритих листом. А далі розлилось по лісі, по ярах, по долинах, розлилось у найдальші закутки, облило кожне дерево, кожну гілку.

На сучках, на розложистому гіллі неначе хто поклав прозорі вати. Тихе світло лилося через сніг, через іній, неначе через тонкий, прозорий кришталь (За І. Нечуєм-Левицьким).

3. Чудовий зимовий ранок. Мільйони іскор кругом: на землі, в повітрі й на небі. Іскриться на блідо-синьому небі сонце, підносячись угору над замороженим Підгір'ям. Іскриться сліпучо-білий сніг, що покрив землю, зарівняв борозди на полях.

Іскряться та миготять у повітрі дрібнесенькі снігові зірочки, що тихо-тихо спадають на землю з безхмарного неба (За І. Франком).

Вправа 274. Випишіть із текстів попередньої вправи епітети (художні, образні означення) і порівняння. Спробуйте дібрати свої епітети або порівняння до слів *зима, сніг, дерево взимку*.

Вправа 275. Уважно прочитайте текст. Яку назву ви б йому дали? До якого стилю він належить?

Твір-опис за власним спостереженням відтворює улюблену картину природи, передає ставлення до описуваного. Зробити це можна за допомогою художніх засобів, дібраних відповідним чином.

Поспостерігайте за зимовою природою, зробіть попередні записи, складіть робочі матеріали.

Орієнтовний план творчої роботи може бути таким:

1. Зачин. Який куточок природи я люблю найбільше?
2. Основна частина. Що запам'яталося?
3. Закінчення. Чому саме цей куточок природи припав мені до душі?

У вступі треба назвати куточок природи, що описується.

Основна частина має бути описом. У жодному разі не можна опис природи підміняти розповіддю про туристський похід чи прогулянку.

Остання частина твору – невеличкий роздум. На нього спрямовує слово *чому*.

Треба добре продумати назву твору, щоб вона була цікавою і співвідною з темою та основною думкою твору (За О. Глазовою).

Вправа 276. I. Розгляньте репродукції.

II. Ураховуючи подані в попередній вправі рекомендації, напишіть твір за власним спостереженням «У чому я бачу красу природи» (можете вибрати іншу назву).

А. Кашшай. Осінній краєвид

Й. Бокшай. Хустський замок

М. Мурашко. Вид на Дніпро

С. Васильківський. Блакитна зима

СЛОВНИК

Різа – *тут*: парадний одяг

борозд́а – barázda

гірлянда – girlanda

діама́нт – briliáns, gyémánt

заві́са – függöny

іскри – szikrák

ма́товий – fénytelen, homályos, matt

мрі́йний – álmodozó, ábrándozó

на́скрізь – keresztül kasul, teljesen

не́на́че мо́лода́ під ви́нцем – mint a

menyasszony az esküvőjén

прозо́рий – átlátszó, áttetsző

стрі́чка – szalag, csík

убо́р, вбра́нн́я – ruházati cikk, ruhadarab

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Знайдіть іменники

А зимувати	Б зимонька	В зимувати
Г зима	Д озимина	Е зимний

2. Тільки в однині вживаються іменники

А молоко	Б око	В вікно
Г вапно	Д рядно	Е батько

3. Тільки у множині вживаються іменники

А пісні	Б граблі	В кущі
Г веселощі	Д повісті	Е лінощі

4. Іменники середнього роду

А батько	Б дерево	В Петро
Г село	Д дядько	Е сито

5. Іменники спільного роду

А листоноша	Б староста	В поет
Г суддя	Д Ілля	Е гілля

6. Іменники IV відміни

А знання	Б життя	В порося
Г дитинча	Д лоша	Е дитина

7. Укажіть незмінювані іменники

А какао	Б небо	В кіно
Г поні	Д коні	Е лосі

8. Укажіть іменники, що пишуться з *не* разом

А (не) пара	Б (не)ук	В (не)книга
Г (не)года	Д (не)рука	Е (не)вдаха

9. Укажіть суфікси в іменниках

літечко, зимонька, вершечок, горішок, школярик, корінець.

10. Утворіть від імені імена по батькові (жіночі та чоловічі)

Сергій, Йосип, Лука.

11. Поставте іменники в кличному відмінку

доля, поле, Ілля, Наталя, школа, учениця.

12. Випишіть іменники, вкажіть рід, число, відмінок, відміну

Весь ліс у білій ризі, але нерівний сніг:

по нім, як знаки в книзі, сліди звіриних ніг (*Леонід Полтава*).

ЗВИЧАЇ В СІМ'Ї, СТОСУНКИ З ЛЮДЬМИ, ЯКІ НАС ОТОЧУЮТЬ

§ 43. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про прикметник як частину мови. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 277. Порівняйте ліву і праву колонки. У якій із них подана більш повна, більш точна інформація? За рахунок уведення яких слів? До якого іменника відноситься кожне з уведених слів? Назвіть його рід, число та відмінок. У якому роді, числі та відмінку стоять прикметники? Яким членом речення вони є?

Мій день дуже насичений.
Я роблю зарядку.
О дев'ятій розпочинається мій день.

Мій робочий день дуже насичений.
Я роблю ранкову зарядку.
О дев'ятій розпочинається мій шкільний день.

Перейдіть за QR-кодом, перегляньте мультфільм про прикметник і виконайте вправу «Розфарбовування прикметниками». Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 278. Поділіться на групи. Прочитайте слова. До яких частин мови вони належать? Обговоріть у малих групах, а потім повідомте про свої висновки. Порівняйте їх із правилом, поданим після вправи. Прочитайте слова. До яких частин мови вони належать?

Розумний – розумник, добрий – доброта, лінивий – лінощі, акуратний – акуратність, добросовісний – добросовісність, працелюбний – працелюбність.

Прикметник – це самостійна частина мови, що називає ознаку предмета й відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* Наприклад: *корисний вчинок, корисна річ, корисне зілля, корисні копалини.*

Прикметник завжди відноситься до іменника, пояснює його та узгоджується з ним, тобто має ті ж самі рід, число та відмінок, що й іменник.

У словосполученні прикметник найчастіше буває залежним словом (*сонячний день*), а в реченні – означенням (*Гірські вершини сплять*), рідше – присудком (*День (є) сонячний*).

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про зв'язок прикметників з іменниками. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 279. I. Прочитайте текст уголос. Визначте його тему та основну думку.
II. Випишіть речення з прикметниками, підкресліть прикметники відповідно до їх синтаксичної ролі.

ЕКОНОМІЯ

Серйозне слово. Наукове. І на перший погляд нібито й незрозуміле. Спробуємо розібратися, що ж все-таки воно означає.

Економія – це турбота людей про те, щоб розумно, по-господарськи витратити і тканину, й метал, і дерево... А ще – заощадження людської енергії і часу. Ось пригадайте, як ви з татом чи мамою готувалися до шкільного свята. **Цупкого** картону було малувато, і вам довелося довго приміряти, роздивлятися, розраховувати. Але потім у вас вийшов не тільки оригінальний костюм, а й чудова корона для сестри.

Якщо уважно придивитися, така економія трапляється нам на кожному кроці.

Із шматка шкіри, приміром, можна зробити три пари взуття. А коли добре поміркувати, вміло розкласти викройку, то можна одержати ще одну пару, і це з тої ж самої шкіри! От і державі економія, і додаткові товари людям.

Подумай, друже, як ти можеш допомогти державі зекономити додаткові кошти.

Бережи свої підручники, і вони стануть у нагоді учням наступного року. Стеж за кранами на кухні та у ванні, щоб не капала без потреби вода. Не залишай увімкненим освітлення в кімнаті, у якій нікого немає.

Будь господарем, уважніше придивляйся і прислухайся довкола! (*За матеріалами інтернету*).

III. Виконайте тестові завдання.

1. У першому абзаці вжито прикметників

А чотири Б п'ять В три Г сім

2. Виділене в тексті слово *цупкого* означає

А твердого Б м'якого В різнокольорового Г важкого

Вправа 280. I. Спишіть речення, вставляючи замість запитань слова з довідки. Підкресліть прикметники як члени речення, визначте їх рід, число, відмінок.

1. Режим – дуже (яка?) річ. Твій організм – немов годинник.
2. Якщо організм завести на (яке?) виконання (яких?) справ, то він буде працювати добре.
3. (Який?) ранок кличе тебе на (які?) справи.
4. Своїм (яким?) кольором напиши: «(Який?) час».

Довідка: вчасне, важлива, звичних, великі, гарний, вільний, улюбленим.

II. З чим порівнюється організм людини? Чому важливо робити певні речі в один і той самий час? Чому корисно правильно організувати і свій вільний час?

Вправа 281. Доповніть прислів'я прикметниками з довідки, ставлячи їх у потрібній формі.

1. ... праця краща за ... безділля.
2. На ... роботу дивитися – ... не бути.
3. ... руки не рідня ... голові.
4. ... роботи на завтра не відкладай.
5. По ... праці ... обід.

Довідка: нинішній, солодкий, ситий, лінивий, розумний, гіркий, маленький, великий, чужий.

Словник

акуратний – precíz, rendes

вікрійка – varrásmintá

добросовісний – lelkiismeretes

насічений – telített, tömény

співчутливий – együttérző

цупкий – vastag

§ 44. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 282. Запишіть прикметники, позначте значущі частини слова. Після кожної групи прикметників укажіть спосіб творення слів.

1. Малюсінський, гарнесенький, французький, угорський, синоватий, зимній –
2. Прехороший, передсвятковий, замалий, непоганий –
3. Подорожник, пролісок, підсніжник –
4. Жовтогарячий (жовтий, гарячий), історико-філологічний (історичний,

філологічний), багатоденний (багато днів), сонцезахисний (сонце, захисний) –

Найпоширеніші способи творення прикметників:
суфіксальний – синенький, денний;
префіксальний – зависокий, неправий;
префіксально-суфіксальний – безмежний, підводний;
складання слів або основ – фізико-математичний, шести-
тисячний, червоногарячий.

Вправа 283. Спишіть прикметники, визначаючи значущі частини слова. Назвіть спосіб творення прикметників. Звіртеся з товаришем чи товаришкою, обґрунтуйте свій вибір.

Прегарний, безграмотний, неписьменний, київський, безжалісний, синьо-жовтий, вельмишановний, чесний.

Вправа 284. До іменників доберіть спільнокореневі прикметники. Уведіть утворені слова в речення, назвіть спосіб творення.

Україна, місто, дорога, Закарпаття, вода, радість.

Вправа 285. Утворіть від іменників, узятих у дужки, прикметники, запишіть їх, узгоджуючи з кожним із наступних слів. Назвіть спосіб творення прикметників. У якому значенні (прямому чи переносному) вжито утворені прикметники у виділених словосполученнях? Уведіть три-чотири утворені словосполучення в речення.

(Ялина) гілка, прикраса; (блиск) гірлянди, іграшки; (зелень) гілка, ялинка; **(срібло) дощик, дзвіночок;** **(пух) сніг;** (сніг, білий) поле; (перед святом) приготування; (різні кольори) іграшки.

Вправа 286. I. Створіть карту серця. Для цього в зошиті намалюйте серце й розділіть його на дві частини. До однієї частини запишіть прикметники, які характеризують добру людину, до другої – прикметники, які є ознаками непорядних. Прочитайте записи вголос.

II. Визначте спосіб творення кожного прикметника.

III. Поміркуйте, чи можете назвати себе доброю людиною. Чому?

Вправа 287. I. Спишіть уривок з тексту «Перш, ніж проб'є дванадцята», утворюючи від іменників у дужках прикметники й узгоджуючи їх з іменниками.

Красуня ялинка, Дід Мороз і Снігуронька – головні герої Нового року.

Тепер загляньмо у біографію (основа) героя зими й (Новий рік) свят – Діда Мороза. Це, виявляється, ще дуже (молодь) дідусь,

наймолодший від усіх (казка) персонажів, бо народився він лише у ХІХ сторіччі. Певним чином прообразом Діда Мороза є (популярність) у багатьох народів світу Санта Клаус (З календаря).

II. Розберіть за будовою виділене слово.

Словник

вельмишановний – mélyen tisztelt
жовтогарячий – narancssárga, narancsszínű
прообраз – mintakép, példakép

§ 45. ЯКІСНІ, ВІДНОСНІ ТА ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про вживання прикметників. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 288. I. Порівняйте прикметники.

Групи прикметників за значенням		
якісні	відносні	присвійні
новий мудрий простий синій довгий	робочий шкільний учнівський товариський дружний	братів (портфель) Маріїн (зошит) Іванкова (помилка) мамина (порада) лисяча (нора)

II. У чому полягає різниця між прикметниками різних груп? Щоб відповісти на запитання, з'ясуйте:

1. Які з прикметників називають ознаки, що можуть проявлятися більшою або меншою мірою?
2. Які з них указують на відношення до інших предметів, до дій чи обставин?
3. Які з цих прикметників указують на належність предмета комусь?
4. На які питання відповідають прикметники кожної групи?
5. Спираючись на власні спостереження, спробуйте самостійно обґрунтувати назви груп прикметників за значенням в українській мові. Порівняйте ваші висновки з правилами, поданими після вправи.

Якісні прикметники відповідають на питання *який?* і називають такі ознаки предметів, які можуть проявлятися більшою або меншою мірою. Вони можуть поєднуватися зі словами *дуже, трохи*: *простий – дуже простий, трохи простий*.

Відносні прикметники відповідають на питання *який?* і виражають таку ознаку, яка вказує на відношення предмета до чогось: до матеріалу, з якого зроблено предмет: **дерев'яне** ліжко;
до часу: **літній** вечір;
до місця: **лісовий** звір.

Їх можна замінювати іменниками, дієсловами, прислівниками: *учнівський зошит – зошит учня, дружний клас – клас, що дружить*.

Присвійні прикметники відповідають на питання *чий?* і вказують на належність предмета тій чи іншій особі або істоті, від назви якої утворені ці прикметники: **мамина** порада (порада мами), **материна** хустка (хустка, що належить матері), **Петрів** зошит (тобто зошит, що належить Петрові), **лисяча** нора (нора лисиці).

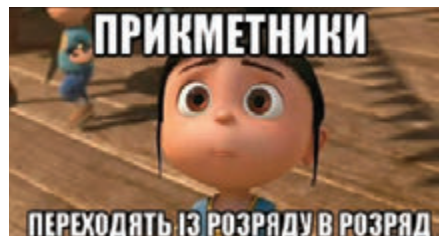
Якісні й відносні прикметники відповідають на питання *який? яка? яке?* Наприклад: *спекотний (який?) день, осінній (який?) дощ*.

Присвійні прикметники відповідають на питання *чий? чия? чие?* Наприклад: *Петрів (чий?) батько, тітчина (чия?) дочка*.

Відносні прикметники можуть інколи вживатися в переносному значенні, тоді вони набувають значення якісних. Наприклад: **залізний** цвях (**залізний** – відносний прикметник), **залізна** воля (тобто міцна, тут прикметник **залізна** має значення якісного, вказує на силу волі, а не на матеріал).

Вправа 289. Укажіть, у яких сполученнях прикметники вжито з якісним значенням, у яких – з відносним.

Золота медаль – золота людина,
дерев'яні руки – дерев'яні меблі,
залізне здоров'я – залізний ланцюг,
сталеві мускули – сталеві дроти, свинцева куля – свинцевий погляд.

Вправа 290. Прочитайте текст уголос. Випишіть окремо якісні та відносні прикметники. Усно доведіть правильність виконаного завдання.

Вам, очевидно, знайома ситуація, коли кілька однокласників товаришують. Проте кожний має близького друга, який навчається або живе деінде. Зрозуміти тонку грань між дружбою та товаришу-

ванням допомагає прикметник «товариський», тобто «той, який любить і вміє спілкуватися з різними людьми». Отже, товаришування охоплює широке коло людей. Воно ґрунтується на почуттях взаємної прихильності, симпатії, доброзичливості (За О. Данилевською, О. Пометун).

Вправа 291. I. Перепишіть текст.

МЕНЮ В РЕСТОРАНІ

Розроблення гарного меню потребує чимало творчих зусиль і роздумів. Важливо заохотити клієнта замовити більше та повернутися до вашого закладу знову. У ресторані перед вами вишукано кладуть книжку в шкіряній обкладинці. Сторінки всередині вкриті щільним курсивом. Вам подобаються цікаві назви страв. Ви повертаєтеся до офіціанта й замовляєте.

Ви, напевно, здивуєтеся, але на ваш вибір вплинуло оформлення меню. Адже це – не просто прейскурант, це складний маркетинговий інструмент, який підштовхує клієнта до певного вибору. Меню навіть здатне впливати на перебіг ваших думок (За матеріалами інтернету).

II. Підкресліть прикметники. Укажіть, до якого розряду вони належать (якісні, відносні чи присвійні).

III. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *вишукано* означає

А дорого

Б яскраво

В елегантно

Г сучасно

2. Слово *прейскурант* означає

А цінник, записаний на етикетці

Б ціна товару

В перелік цін із назвами товарів

Г меню в ресторані

3. Слово *маркетинговий* означає

А сплановані дії для продажу товарів

Б вплив на покупця

В уміння зацікавити

Г гарно оформлене меню

Вправа 292. Спишіть, об'єднавши словосполучення у три групи: з якісними, відносними та присвійними прикметниками. Використовуючи подані словосполучення, складіть три-чотири зв'язаних за змістом речення про стосунки в класному колективі.

Товариські стосунки, міцна дружба, Олина обіцянка, класний колектив, вірний друг, Миколин конспект, робочий графік, сміливий вчинок.

Вправа 293. Замініть описові іменникові сполучення прикметниками. До якої групи за значенням належать новоутворені прикметники?

Зразок. Завдання на сьогодні – сьогоднішнє завдання.

Досвід життя, збори батьків, зошит учня, день узимку, стосунки між товаришами, порада друга.

Вправа 294. Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники, уведіть їх у речення.

Сестра, дядько, прадід, тато, мама, бабуся, Марія, Петро, школяр, учень.

Словник

вішукано – elegánsan
грань – itt: él, perem
деінде – máshol
прейскурант – árlista

прихильність – rokonszenvedés
розроблення – itt: kidolgozás
свинцевий – ólom
сталевий – acél

§ 46. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. ТВОРЕННЯ ФОРМ ВИЩОГО І НАЙВИЩОГО СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 295. Порівняйте представників родини. Хто найстарший? Хто наймолодший? Назвіть їх іменами та порівняйте за зростом і віком. Запишіть порівняння.

Якісні прикметники, крім звичайної форми, мають ще **вищий** і **найвищий** ступені порівняння, які позначають різну міру певної якості.

Вищий ступінь вказує, що в одному предметі більше певної якості, ніж в іншому. Вищий ступінь уживаємо зі словами *за, від, ніж*. Наприклад: *Ласло вищий за Дьорда. У Каміллі довша сукня, ніж у Юлії.*

Найвищий ступінь вказує, що якийсь предмет порівняно з усіма подібними має найбільше цієї якості: *Петро – найвищий у класі. В Ілдіки найдовша коса. Петро вищий за всіх.*

Не всі якісні прикметники мають форми вищого й найвищого ступенів, але **різна міра ознаки** може бути виражена **іншими засобами**:

суфіксами	префіксами	складанням основ (або повторенням основ)
<i>низесенький</i> <i>страшений</i>	<i>прегарний</i> <i>надзвичайний</i>	<i>густо-синій, червоногарячий</i> <i>зелений-зелений</i>

Не мають ступенів порівняння прикметники, які означають **повний вияв ознаки**: *німий, босий, мертвий, лисий, сліпий*; назви кольорів, що перейшли з розряду **відносних**: *шоколадний, вороний, кремівий* тощо.

Вправа 296. I. Спишіть прислів'я. Підкресліть прикметники вищого ступеня однією лінією, найвищого – двома.

1. Де дружніші, там і миліші. 2. Іти удвох – дорога коротша. 3. Добрий сусід – найближча родина. 4. У друга вода солодша від вражого меду. 5. Одежа краща нова, друзі кращі старі. 6. Краща така-сяка хата, ніж чужа палата. 7. Чуже миле, своє наймиліше, чуже святе, своє найсвятіше. 8. Коли люди до тебе добрі, то ти будь ще добрішим.

II. Оберіть одне прислів'я й усно поясніть його зміст.

Вправа 297. Прочитайте загадки й відгадайте їх. Спишіть. Знайдіть прикметники у вищому та найвищому ступенях.

1. Що людині солодше, ніж мед, миліше, ніж друг? 2. Біліша від снігу, чорніша від сажі, вища за хату, нижча за траву. 3. Хто має вуса довші від ніг? 4. Живуть п'ять братів, один від одного менший.

Вправа 298. I. Прочитайте текст. Чи правильно в тексті виділено ступені порівняння прикметників? Відредагуйте текст і запишіть його.

Звичайно, кожен хоче бути дуже **більш заможною** людиною. Але для цього потрібно не тільки працювати, а й економити. Установіть для себе довгострокову мету, щось **більш вартісніше**, ніж іграшка, на яку відкладаєте гроші. Такого роду компроміси (те, від чого відмовляються на користь накопичення на **найглобальні** цілі) – **дуже корисні** теми для обговорення разом із батьками. У вашому віці діти не намагаються економити, бо хочуть купувати

все, що їм подобається. Проте **частіше** треба спонукати самого себе до міркування про довгострокові цілі – про те, від чого доводиться відмовлятися заради досягнення цих цілей (*З інтернету*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *глобальний* означає

А великий

Б малий

В обов'язковий

Г всеосяжний

2. Довгострокові цілі – це

А мета життя

Б мрія

В мета, якої потрібно досягнути згодом

Г план дій

Вправа 299. Спишіть прикметники. Визначте значущі частини слова. Усно сформулюйте висновки про те, як творяться вищий і найвищий ступені порівняння прикметників. Звірте свої висновки з таблицею, вміщеною після вправи.

Вищий ступінь: гарний – гарніший, більш (менш) гарний, теплий – тепліший, більш (менш) теплий; довгий – довший, більш (менш) довгий, тонкий – тонший, більш (менш) тонкий.

Найвищий ступінь: гарний – найгарніший, якнайгарніший, найбільш (найменш) гарний, гарніший за всіх; довгий – найдовший, якнайдовший, найбільш (найменш) довгий, довший за всіх.

Утворення ступенів порівняння прикметників		
Ступінь	Форма	Як утворено
вищий	проста	за допомогою суфіксів -іш-, -ш-
	складена	за допомогою слів більш або менш
найвищий	проста	за допомогою додавання до прикметників вищого ступеня префікса най-
	складна	за допомогою додавання префіксів що-, як- до прикметників найвищого ступеня
	складена	1) за допомогою додавання до початкової форми прикметників слів найбільш або найменш ; 2) форма вищого ступеня + слова від усіх, над усе

Увага!	
Неправильно <i>самий розумний найбільш розумніший один розумніший другого</i>	Правильно <i>найрозумніший найбільш розумний один розумніший від (за) іншого</i>

Вправа 300. I. Позмагайтеся у виразному читанні вірша Василя Симоненка.

Найпрекрасніша мати щаслива,
найсолодші кохані вуста,
найчистіша душа незрадлива,
найскладніша людина проста.
Але правди в брехні не розмішуй,
не ганьби все підряд без пуття,
бо на світі той наймудріший,
хто найдужче любить життя.

II. Випишіть прикметники найвищого ступеня, утворіть від них усі інші можливі форми найвищого ступеня. Від інших прикметників утворіть усі можливі форми вищого ступеня.

Зразок. *Найсолодші – якнайсолодші, щонайсолодші, найбільш солодкі, солодші над усе.*

Вправа 301. Розгляньте малюнок-підказку. Простежте, які звукові зміни сталися при творенні вищого ступеня за допомогою суфікса **-ш-** у поданих прикметниках. Запам'ятайте їх написання. Уведіть по два прикметники вищого та найвищого ступенів у речення.

1. Високий – вищий, товстий – товщий (і товстіший), красивий – краший. 2. Важкий – важчий, тяжкий – тяжчий, дужий – дужчий, вузький – вузьчий, близький – ближчий, низький – нижчий, дорогий – дорожчий. 3. Довгий – довший.

Вправа 302. Спишіть текст, виправивши помилки.

Наближається саме улюблене свято – Новий рік. Найбільш нетерплячіші вже мріють про новорічні розваги, подарунки. Варто подумати вже і про ялинку. Всім хочеться, щоб саме їхня була найпишна, найзапашна, найгарна. Самою доброю буде ялинка у горщику. Нею можна буде милуватися довго, а потім висадити у садок чи на лісову галявину.

Вправа 303. I. Прочитайте текст уголос. Доберіть до нього заголовок. Впишіть прикметники з іменниками.

Красуня в пишному вбранні. Іграшки та гірлянди яскраво виблискують. Здається, ялинка пишається вродою. Та ні. Вона добре розуміє тимчасовість свята: зовсім скоро пишне вбрання заховують, а її, нікому не потрібну, викинуть на смітник... Не вогники сяють на ялинці – сльози блищать на кожній голці.

Ялинка приносить людині радість. А природі?

Дерева до новорічних свят вирощують у спеціальних розсадниках. Ялинкові посадки покращують екологічний стан територій, на яких вони ростуть. Поки ялинка стане заввишки 1–2 метри, мине 10–15 років – і весь цей час деревця очищають повітря від пилу, газів, виділяють кисень. Наприклад, тільки один гектар лісу дає повітря тридцятьом людям. Разом із киснем рослини збагачують повітря речовинами, що вбивають хвороботворні бактерії. А ще ялинки прикрашають нашу землю, слугують житлом і їжею для багатьох птахів і тварин.

Гірко й боляче, що, рубаючи ялинку, людина не розуміє: прикрашаючи дім на кілька днів, вона повільно вбиває планету.

Пишаюся своїми батьками. Майже поруч із нашим домом ліс, і на Новий рік тато міг би без особливих проблем зрубати ялинку й зробити нам приємний подарунок. Але батьки робили інакше: вони прикрашали невеличку ялинку, яка росла поряд із нашим будинком.

Ця ялинка й зараз під нашими вікнами. Вона, на відміну від лісових красунь, не плакатиме на Новий рік, а сягатиме яскравими вогнями та посміхатиметься.

Не рубайте ялинки! Нехай лісові красуні прикрашають планету й не стають тимчасовою людською втіхою (*З журналу*).

II. Напишіть невеличку розповідь про те, як ви прикрашаєте ялинку.

Вправа 304. I. Спишіть, розкриваючи дужки й ставлячи прикметники в необхідній за змістом формі.

МОЇ КАНІКУЛИ

Іде останній тиждень першого семестру. Він здається мені (довгий), ніж попередні. Я думаю про (веселий) і (приємний) свято у році.

А зимові канікули! Скільки планів! Я навчуся спускатися на лижах з (високий) і (крутий) гори. Я стану (вправний) ковзанярем серед друзів. Прочитаю (цікавий) книжки.

Ех, якби хоча б частина моїх мрій здійснилася... Не було б (щасливий) людини за мене... (З *учнівського твору*).

II. За зразком складіть невеликий твір «Я мрію про незабутні зимові канікули».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. З'єднайте терміни та приклади до них

Терміни

Приклади

1 якісні прикметники	А Парасчин, свекрушин, Олегів
2 відносні прикметники	Б сміливий, ніжний, рішучий
3 присвійні прикметники	В залізний, скляний, сільський

2. Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

- А далекий, пізній, молодий, гарний
- Б золотий, мужній, синюватий, молодий
- В золотавий, чорненький, босий
- Г синій, Маріїн, черствий, голий

3. Правильно утворено форми ступенів порівняння в рядку

- А величезніший, найбільш довжелізніший, самий манюсінький
- Б найлісіший, предобріший, щонайгарніший
- В найбільш старанний, щонайкращий, найстарший
- Г поганіший, важкіший, величезніший, щонайдобрій

Словник

вороний – fekete

вправний – ügyes

довгоочікуваний – várva várt

довгостроковий – hosszú távú

заможний – gazdag

нетерплячий – türelmetlen

сажа – korom

сяяти – ragyog

урочистий – ünnepélyes

черствий – száraz vagy szívtelen

§ 47. ПРИКМЕТНИКИ ТВЕРДОЇ ТА М'ЯКОЇ ГРУП, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про прикметник. Запишіть прикметники. Підкресліть кінцевий приголосний основи. Чи всі підкреслені приголосні звучать однаково?

Вправа 305. Порівняйте прикметники. Виділіть закінчення, основу. Укажіть, де прикметники з твердою, де – з м'якою основою. Поясніть, як ви це визначили. Свої спостереження порівняйте з поданою після вправи таблицею.

1. Незабутній вихідний, незабутня подорож, незабутнє враження.
2. Гарний спогад, гарна поїздка, гарне враження.

Поділ прикметників на групи	
тверда	м'яка
прикметники, основа яких у Н. в. одн. закінчується на твердий приголосний: <i>гарний, чистий</i> ;	прикметники, основа яких у Н. в. одн. закінчується на м'який приголосний: <i>давній, зовнішній, нинішній; безкрайї, довгошийї, довговійї</i>
усі присвійні: <i>дядьків, тітчин</i> короткі форми: <i>рад, ладен</i>	
Прикметники на -лиций (<i>блідолиций, яснолиций, круглолиций</i>) відмінюються за окремим зразком.	

Вправа 306. Запишіть прикметники у дві колонки за групами. По одному прикметнику з кожної групи уведіть у речення.

Зимовий, семестровий, незабутній, яскравий, останній, ранній, приємний, різнокольоровий, безкрайї, художній, обідній, корисний.

Вправа 307. Розгляньте таблицю відмінювання прикметників твердої та м'якої груп в однині та множині. За цими зразками письмово провідмініайте прикметники *гарячий* (як *білий*), *літній* (як *синій*).

Відмінюнок	Однина			
	чоловічий рід		середній рід	
	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група
Н.	<i>біл-ий</i>	<i>син-ій</i>	<i>біл-е</i>	<i>син-е</i>
Р.	<i>біл-ого</i>	<i>синь-ого</i>	<i>біл-ого</i>	<i>синь-ого</i>
Д.	<i>біл-ому</i>	<i>синь-ому</i>	<i>біл-ому</i>	<i>синь-ому</i>
З.	як у Н. в. або Р. в.	як у Н. в. або Р. в.	як у Н. в. або Р. в.	як Н. в. або Р. в.
О.	<i>біл-им</i>	<i>син-ім</i>	<i>біл-им</i>	<i>син-ім</i>
М.	у <i>біл-ому</i> (<i>біл-ім</i>)	у <i>синь-ому</i> (<i>син-ім</i>)	у <i>біл-ому</i> (<i>біл-ім</i>)	у <i>синь-ому</i> (<i>син-ім</i>)

Відмінюнок	Однина		Множина	
	жіночий рід		тверда група	м'яка група
	тверда група	м'яка група		
Н.	<i>біл-а</i>	<i>син-я</i>	<i>біл-і</i>	<i>син-і</i>
Р.	<i>біл-ої</i>	<i>синь-ої</i>	<i>біл-их</i>	<i>син-іх</i>
Д.	<i>біл-ій</i>	<i>син-ій</i>	<i>біл-им</i>	<i>син-ім</i>
З.	<i>біл-у</i>	<i>син-ю</i>	як Н. в. або Р. в.	як Н. в. або Р. в.
О.	<i>біл-ою</i>	<i>синь-ою</i>	<i>біл-ими</i>	<i>син-іми</i>
М.	у <i>біл-ій</i>	у <i>син-ій</i>	у <i>біл-их</i>	у <i>син-іх</i>

Вправа 308. Розгляньте відмінювання прикметника на **-лиций**. У яких формах (відмінку, роді, числі) ці прикметники своїми закінченнями подібні до прикметників твердої групи, а в яких – до м'якої. За поданим зразком письмово провідмінійте прикметник *білолиций*.

Відмінок	Однина		Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	
Н.	<i>круглолиць-ий</i>	<i>круглолиць-я</i>	<i>круглолиць-і</i>
Р.	<i>круглолиць-ого</i>	<i>круглолиць-ої</i>	<i>круглолиць-их</i>
Д.	<i>круглолиць-ому</i>	<i>круглолиць-ій</i>	<i>круглолиць-им</i>
З.	<i>як Н. в. або Р. в.</i>	<i>круглолиць-ю</i>	<i>як Н. в. або Р. в.</i>
О.	<i>круглолиць-им</i>	<i>круглолиць-ою</i>	<i>круглолиць-ими</i>
М.	<i>на круглолиць-ому/круглолиць-ім</i>	<i>на круглолиць-ій</i>	<i>на круглолиць-их</i>

Вправа 309. I. Прочитайте текст уголос. З'ясуйте значення виділених слів.

Психологи стверджують.., що навіть.. десятирічна дитина повинна знати, що таке **кредит, відсотки, інфляція, податки**. Крім того, дитина повин..а усвідомлювати, що не всі речі можна купити відразу, що част..ну грош..ий потрібно відкладати. Важливо навчитися розуміти, як і коли треба витратити гроші, що можна купувати, а що – не варто. Таким чином закладаєт..ся фундамент «розумного» розпоряджен..я грошима, а також уже з дитинства формують..ся навички управлін..я грошима, фінансові навички (*З інтернету*).

II. Перепишіть текст. Замість крапок уставте пропущені літери. Орфограми поясніть.

III. Усно визначте у тексті прикметники, укажіть групу, число та відмінок кожного з них.

IV. Виконайте тестові завдання.

1. У тексті вжито прикметників

А один

Б два

В три

Г чотири

2. Установіть відповідність між словом і його значенням

Слово

Значення слова

1 кредит

А частина прибутку чи боргу

2 відсотки

Б позика

3 інфляція

В обов'язковий платіж на користь держави

4 податок

Г подарунок

Д надмірне, невиправдане збільшення кількості паперових грошей

Вправа 310. Перекладіть прикметники українською мовою. Шість з них уведіть у речення.

Végtelen, téli, szürke, hosszúnyakú, tompa, Máriáé, korai, késői, száraz, nyári, barátságos, magas, ritka, ravasz, kék, kislányé, Péteré.

Вправа 311. I. Прочитайте прикметники. Вставляючи необхідні букви, запишіть їх у дві колонки: спочатку прикметники, що належать до м'якої групи, а потім прикметники, що належать до твердої групи.

Рясн..й, ялинков..й, середн..й, сив..й, сніжн..й, ближн..й, вєчїрн..й, якїсн..й, багат..й, давн..й.

II. По два прикметники з кожної групи уведіть у речення.

Вправа 312. Складіть твір на тему «Зимові свята», використовуючи подані словосполучення.

Зимові канікули, різдвяні звичаї, найкращі побажання, різдвяні колядки, веселі забави, новорічна ялинка, яскраві прикраси, гарні щедрівки, щире вітання.

Словник

безкраїй – végtelen, határtalan
відсоток – százalék
інфляція – infláció
кредит – hitel

податок – adó
позика – kölcsön
розпорядження – itt: gazdálkodás
фундамент – alap

§ 48. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. СКЛАДАННЯ ЛИСТА. СКЛАДАННЯ ПРИВІТАННЯ

Вправа 313. Прочитайте текст уголос. Що нового ви дізналися про звичаї вітання з нагоди свят? Розкажіть, як ви вітаєте своїх близьких зі святами.

Незабаром зимові свята. У час інтернету, мобільних телефонів ми за звичкою виберемо якесь смс-вітання й відішлемо його за кількома адресами. І, на жаль, можемо отримати таке саме від когось, кому теж це шаблонне привітання сподобалося.

В. Доброліж. Різдвяна ніч. Листівка

І тільки деякі представники старшого покоління продовжують уперто писати листи, надсилати вітальні листівки поштою. Чи не тому їхні листи, листівки такі ширі, безпосередні, читаються з непідробною цікавістю, що вони написані не «під копірку», а тільки тобі одному? Чи не тому все більше людей повертається до доброї

старої вітальної листівки, написаної від руки, а не набраної на комп'ютері? Чи не тому на пошті все більше людей купує конверти і вкладає в них листи?

Вважається, що звичай обмінюватися вітальними листівками виник в Англії. Найбільш рання вітальна картка, якою славиться Британський музей у Лондоні, датована XV століттям, тобто часом початку друкарства в Європі. Вона присвячена Дню святого Валентина. Її створення приписують герцогу Орлеанському. Сидячи у в'язниці, він складав любовні послання дружині. На початку XIX століття в Англії набули популярності вітальні картки, присвячені Великодню, Різдву, Дню святого Патріка. Не всі вони пересилалися поштою, та все ж це вже листівки, коли під ними розуміти саме «відкриті листи». 1795 року була випущена серія різдвяних листівок, виконана за малюнками англійського художника Д. Добсона. А через п'ять років їх уже відкрито продавали в магазинах разом із поштовим папером (*З календаря*).

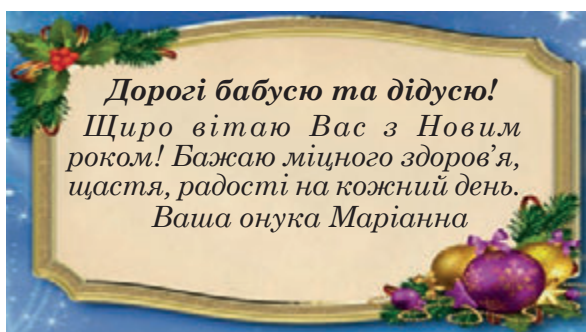
Вправа 314. Прочитайте поради щодо правильного оформлення вітальних листівок.

Основа усіх вітань – вітальні тексти, що складаються зі звертання, привітання (вказуємо, з якої нагоди вітання), а також побажання.

Привітання висловлюємо за допомогою таких зворотів: *вітаємо Вас з нагоди, від щирого серця вітаємо Вас, прийміть найщиріші вітання з нагоди, щиросердно вітаємо з ...*

Побажання, як обов'язковий елемент таких листів, висловлюємо за допомогою дієслів *бажати, зичити*.

Звертання в листуванні вживаємо в кличному відмінку іменників, а займенники *Ви, Ти* пишемо з великої букви.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте відео про те, як виготовити листівку своїми руками.

Вправа 315. I. Прочитайте загальноповживані звертання, привітання й побажання. З якої нагоди їх використовують?

Мамо! Матусю! Мамусю! Мамочко! Тату! Таточку! Татку! Сестро! Сестронько! Сестричко! Брате! Братику! Бабусю! Бабуню! Бабусенько! Дідусю! Мої дорогі! Мої найдорожчі! Любі мої! Шановні ..! Пані! Пане! Панове! Роде мій красний! Дорогі мої! Добродію! Добродійко!

Вітаю з нагоди свята! Поздоровляю зі святом! Довгої та світлої Вам долі! Бажаю довгих і щасливих років! Бажаю успіхів! Вітаю з Днем народження! Віншую з нагоди свята! Зичу всіляких гараздів! Бажаю добре провести свята! Бажаю Вам успіхів! У добру годину!

II. Використавши деякі з поданих звертань і побажань, складіть тексти вітальних листівок: бабусі – з нагоди іменин або із днем ангела, дідусеві – з нагоди Різдва, татові – з нагоди дня народження, мамі – з нагоди Дня матері, братові – із закінченням школи, усій родині – з Новим роком, сестрі – із закінченням університету, учительці або учителю – з професійним святом.

Вправа 316. I. Ознайомтеся з вимогами щодо оформлення листів.

Лист – це писаний текст, призначений для спілкування з кимось на відстані або для повідомлення про що-небудь.

Лист складається з таких частин:

- звертання (до кого звертаємося, кому адресуємо лист);
- основна частина (зміст листа);
- кінцівка (слова ввічливості: *до зустрічі, з повагою, цілую, а також дата й підпис*).

Зразок.

*Доброго дня, любі бабусю й дідусю!
Я так чекала Вашого приїзду! Шкода, що через бабусину хворобу Ви не змогли цього року приїхати до нас на новорічні свята. Новий рік ми спочатку святкували вдома. Ми з Миколкою й татом прикрашали ялинку, потім допомагали мамі готувати святкові страви. Увечері до нас прийшла тітонька Марія з сім'єю. Було дуже весело. Тато придумав різні ігри, конкурси. Потім ми розглядали подарунки, які знайшли під ялинкою. Подивитися святковий феєрверк ми вийшли на вулицю. Весь час я думала про Вас і шкодувала, що цього року ми не змогли зустріти Новий рік разом.*

Бабусю, одужуй швидше, і приїжджайте до нас із дідусем на Різдво!

02.01.2020 року

Цілую Вас. Ваша онука Маріанна

II. За цим зразком напишіть листа близькій вам людині про ваші справи у школі, опишіть враження від подорожі тощо.

Вправа 317. Прочитайте уривок з народної казки. Усно складіть текст обох листів, про які йдеться в казці. Перший лист складіть як службовий (офіційний), другий – як приватний.

Одного разу цар Поганин прислав батькові царівни три палиці. А палиці ті були однакової товщини з обох кінців. У листі поставив Поганин умову: якщо цар не впізнає й не визначить, котрий кінець палиці важчий, він знищить цілу його державу.

Покликав цар мудреців, міністрів і просить, щоб розгадали загадку. Ніхто не може.

Приносить царівна їжу своєму нареченому, бідному парубкові, якого цар кинув до в'язниці. Засмучена царівна, зажурена.

– Що сталося? – питає Іван.

Розповіла царівна про Поганинового листа.

– Шкода людей! – говорить Іван. – Та не журися, іди додому і лягай спати. Вранці, коли встанеш, скажи батькові, що тобі приснився сон: треба налити в корито води й кинути палиці. Котрий кінець глибше порине, той і важчий.

Так дівчина і зробила. Сталося так, як говорив парубок: важчий кінець кожної палиці пішов до дна. Зрадив цар, звелів послати палиці назад Поганинові. А до них доклали листа ... (*Народна творчість*).

Вправа 318. I. Розгляньте зразок оформлення конверта.

Адреса надправника, ім'я:		
Шерегі Юдіт Федорівна		
вул. Йосаї М., буд. 28,		
м. Виноградів		
90300		
Адреса одержувача, ім'я:		
Переста Глона Андрашівна		
вул. Ракоці, буд. 154,		
с. Великі Ком'яти,		
Виноградівський район		
		
9 0 3 1 2		

II. За поданим зразком запишіть власну адресу.

III. Старенька бабуся, що недобачає, попросила вас написати адресу на конверті, у який вона вклала лист до своєї родички Андріани Золтанівни Дьолог, що мешкає в селі Невицьке на Закарпатті. Село належить до Ужгородського району, його поштовий індекс 88023. Допоможіть бабусі, не забудьте вказати зворотну адресу.

Вправа 319. Виразно прочитайте діалог за особами. Поясніть значення виділених слів. Зверніть увагу на культуру спілкування.

НА ПОШТІ

- Скажіть, будь ласка, де можна купити конверти?
- У третьому вікні.
- Щиро дякую. А де приймають грошові **перекази**?
- У четвертому вікні. Гроші можна вислати поштою або переказати на картку. Потрібно тільки заповнити відповідний **бланк**. Тільки поспішайте, бо пошта скоро зачиниться.
- Спасибі за пораду.

§ 49. НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

Вправа 320. Згадайте, як пишемо **не** з іменниками. Серед наведених слів назвіть слова, які без **не** не вживаються. Поясніть їх значення, утворіть, де це можливо, прикметники. Прочитайте правила правопису **не** з прикметниками. Прослідкуйте, чи є щось спільне з правописом **не** з іменниками.

Неук, негатив, негода, неволя, недолік, неухважність, нестриманість, недоторка, нечепура, недоцільність.

Не з прикметниками пишемо разом:

1) якщо слово не вживається без **не**: *незорий, нездатний, ненависний*;

2) якщо **не-** – префікс і при цьому прикметник з **не** можна замінити синонімом без **не** або близьким за значенням словом: *невеселий (сумний), невисокий (низький)*.

Не з прикметниками пишемо окремо, якщо в реченні протиставляються два однорідні члени – прикметники, з'єднані сполучником **а**. У цих випадках **не** – частка: *не дорогий, а дешевий; не високий, а низький*.

Вправа 321. Прочитайте слова. З'ясуйте їх значення, у складних випадках звертайтеся до словника. Запишіть прикметники та запам'ятайте їх правопис.

Незламний, негасний, невідчепний, невинний, невтомний, незорий, непоборний, негатовий.

Вправа 322. Утворіть слова з префіксом **не-**. Запишіть, порівняйте значення слів з префіксом **не-** і без префікса. На що вказують слова з **не**?

Великий, солодкий, морозний, хитрий, поганий.

Вправа 323. Утворіть від прикметників слова з префіксом **не-**. Доберіть до новоутворених слів синоніми. Запишіть, як показано у зразку.

Зразок. *Широка вулиця. Неширока вулиця – вузька вулиця.*

Справний телевізор, точний висновок, великий успіх, далека путь, ясний день, тепла зима.

Вправа 324. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Поясніть написання **не** з прикметниками. Як ви розумієте ці прислів'я?

1. (Не)щаслива година, де лиха родина. 2. Без матері і калач (не)смачний, і сонце не світить. 3. (Не)добра слава батьків і дітей не минає. 4. Хоч (не)красне, але власне. 5. Коли всі злі, то й ти (не)ліпший (*Народна творчість*).

Вправа 325. Запам'ятайте стійкі звороти. Складіть з ними речення.

Не вартий дірки з бублика (*нічого не вартий*);
Хома невірний (*про людину, яка нічому не вірить*);
не лякливого десятка (*сміливець*);
з нелегким серцем (*з тривогою*);
рухається мов неживий (*дуже повільно*);
кричить мов недорізаний (*репетує*).

Вправа 326. Спишіть, замінюючи виділені речення прикметниками з **не**.

Зразок. *Мова, яку не можна зрозуміти, – незрозуміла мова.*

1. Річ, яка коштує дешево. 2. Людина, яку не можна вблагати. 3. Музика, яку ні з чим не можна зрівняти. 4. Земля, яка не родить. 5. Слава, яка ніколи не вмирає. 6. Розмова, яка ведеться тихо. 7. Бадьорість, яка ніколи не вичерпується. 8. Спокій, якого ніхто не може порушити.

Вправа 327. **I.** Прочитайте текст уголос. Чи чули ви раніше про благодійний проект? Сформулюйте тему та основну думку тексту. Доберіть до нього заголовок.

Телеканал «1+1» і ТСН започаткували грандіозний проект «Здійсни мрію». Мета проекту – дарувати радість і здійснювати великі, іноді, на перший погляд, **не/здійсненні** бажання тисяч важкохворих (часто **не/виліковних**) дітей з усієї України, для яких кожен прожитий день – це диво. Такі діти мають бачити не тільки біль медичних процедур. Вони повинні бачити світ, наповнений

добром та усмішками, радістю, нашою любов'ю й підтримкою. Проект допомагає відчутти справжнє, **не/повторне** щастя тим, хто найбільше цього потребує! Такі емоції цілющі й **не/обхідні**: вони позитивно впливають і на життєві показники дітей, і на процес лікування. Це своєрідна *психотерапія*, справді потрібна і дітям, і їхнім рідним, і лікарям. Куратори проекту – Олександра Лобода та Лідія Таран (За матеріалами сайту телеканалу «1+1»).

II. Більше інформації про проект ви можете дізнатися, переглянувши відео за QR-кодом.

III. Випишіть із тексту виділені прикметники (знімаючи скісну ризик) разом з іменниками. Поясніть правопис прикметників із **не**. Укажіть розряд, число, відмінок кожного прикметника.

IV. Виконайте тестове завдання.

Слово *психотерапія* означає

- А почуття, емоції
- Б вплив на емоції з лікувальною метою
- В підсвідомість людини
- Г будь-яке лікування

Словник

Недотórка – образлива людина, яка не терпить стосовно себе жартів, фамільярності в поведінці, критичних зауважень і т. ін.; сором'язлива, скромна, боязлива людина.

Нечéма – нечемна, неосвічена, невихована людина; який поводить себе неввічливо, непристойно.

благодійний – jótékonysági

важкохвóрий – súlyos beteg

невгамóвний – nyughatatlan

невтóмний – fáradhatatlan

неозóрий – áttekinthetetlen

§ 50. ЗНАК М'ЯКШЕННЯ ТА ЛІТЕРИ *Е, У* В СУФІКСАХ НА ОЗНАЧЕННЯ ПЕСТЛИВОСТІ І НЕПОВНОГО ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАКИ

Вправа 328. Прочитайте речення. Випишіть виділені прикметники, визначте в них суфікси. Якого відтінку значення вони надають словам? Звірте свої висновки з поданим після вправи правилом.

Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик **гарнесенький** був: **сумиренький**, **сором'язливенький**, **млявенький**, як дівчинка. Та ще такий **чорнобривенький**, **білолиценький**, носок невеличкий, щічки **круглесенькі**, ще й чубок кучерями (А. Тесленко).

У прикметникових суфіксах **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -усіньк- (-юсіньк-)** після **н** завжди пишемо **ь** (знак м'якшення): *рябенький, тонесенький, товстісінький, тонюсінький.*

Суфікси **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -усіньк- (-юсіньк-)** надають якісним прикметникам емоційний відтінок пестливості, здрібнілості чи зменшеності: *легенький, білесенький, холоднісінький, малюсінький, худюсінький.*

Вправа 329. Спишіть прикметники, виділіть суфікси. З виділеними словами складіть речення.

Білен..кий, холоднен..кий, **ріднесен..кий, сивен..кий, дрібнесен..кий, повнісінький, цілісінький, тонюсінький.**

Суфікс **-уват- (-юват-)** надає якісним прикметникам відтінку неповноти ознаки: *сіруватий, грубуватий, синюватий.*

Від іменників суфікс **-уват- (-юват-)** творить назви ознак предметів за наявністю в них чогось чи за подібністю до чогось: *крючок – крюкуватий, ніздря – ніздрюватий.*

Вправа 330. I. Розподіліть прикметники у дві колонки: з суфіксами зі значенням пестливості і з суфіксами зі значенням неповноти ознаки. Виділіть у них твірні основи та словотворчі суфікси.

Розумненький, ріднесененький, простісінький, товстуватий, синюватий, грубуватий, шахраюватий, малюсінький, вірнесененький, короткуватий, молодцюватий, злодійкуватий.

II. Від прикметників суфіксальним способом утворіть прикметники зі значенням пестливості та зі значенням неповноти ознаки.

Вузький, малий, коричневий, сизий, круглий, кислий, темний, ехидний, дивний.

Вправа 331. Доберіть чотири прикметники із суфіксами **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-,** які можна використати у висловлюванні на тему «Наймолодший у нашій родині». Прикметники запишіть, поясніть їх написання. Письмово складіть таке висловлювання (три-чотири речення), увівши до нього дібрані прикметники.

Вправа 332. I. Прочитайте текст уголос. Чи отримуєте ви кишенькові? Як і на що зазвичай їх витрачаєте?

У бат..ків досить часто постає запитання: «Давати чи не давати дітям кишен..кові гроші?» Однозначної відповіді тут бути не може. Багато бат..ків настіл..ки заплутуют..ся в проблемі «кишен..кові гроші», що забувають.. навіть.. пояснити дитині, як їм слід розпоря-

джатися отриманими коштами. Спочатку діти обов'язково повинні отримати поняття про фінансову відповідальність.. – як і на що витратити кошти. Кишен..кові гроші – це сума, що виділяється на особисті потреби. Важливе значення має розмір суми й те, чим пояснюється її вручення (*З інтернету*).

II. Які букви пропущені? Поясніть орфограму.

III. Завершіть речення.

Найдорожче для мене, що не можна купити за гроші, – це

Вправа 333. Словосполучення *сивувате волосся, кущуваті брови, блідуваті щоки, зморшкуваті руки, важкувата хода* та інші уведіть до самостійно складеного висловлювання на тему «Найстарший у нашій сім'ї». Висловлювання запишіть.

§ 51. БУКВИ Е, О, И, І У ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСАХ -ЕВ-(-ЄВ-), -ОВ-, -ИН-, -ІН-, -ИЧН-, -ІЧН-

Вправа 334. Прочитайте пари слів. Чи залежить вживання та написання **-ов-**, **-ев-** від кінцевого приголосного твірної основи. Свої висновки звірте з поданим після вправи правилом.

ясеновий – ясен

березневий – березень

березовий – береза

овочевий – овоч

жировий – жир

плюшевий – плюш

Суфікс **-ов-** пишемо завжди у прикметниках, твірна основа яких має твердий кінцевий приголосний: *свято – святковий, ясен – ясеновий*.

Суфікс **-ов-** пишемо також, якщо наголос падає на закінчення: *речовий, крайовий, хвильовий*.

Суфікс **-ев-** пишемо у прикметниках з основою на м'який приголосний, шиплячий приголосний, якщо наголос падає на основу: *січень – січневий, березень – березневий, плюш – плюшевий*.

Суфікс **-єв-** пишемо у прикметниках, твірна основа яких закінчується на **й** або подовжений м'який приголосний, а наголос падає на основу: *алюмінієвий – алюміній, життєвий – життя*.

Деякі прикметники мають паралельні форми: *грошєвий – грошовий, життєвий – життяовий*.

Вправа 335. Утворіть словосполучення, замінивши перший іменник утвореним від нього прикметником.

Зразок. *Поле, квіти – польові квіти.*

Дощ, день; служба, телефон; бій, друзі; алюміній, завод; марш, мелодія; лосось, ікра; термін, завдання; магнолія, сад; фланель, костюм; цибуля, приправа; квасоля, суп; груша, узвар; клей, фарба; плюш, порт'єра.

Вправа 336. Перепишіть прикметники, виділіть суфікси, поясніть їх написання. Позначте в словах наголос, слова з подвійним наголосом підкресліть.

Марганцевий, кизилловий, сургучевий, гайовий, нульовий, лазуровий, ладановий, дійовий (дієвий), м'язовий, життєвий (життєвий), кущовий, матчевий, ситцевий, крайовий, суттєвий.

Вправа 337. I. Перепишіть текст. На місці крапок уставте пропущені літери. Орфограми підкресліть та усно поясніть.

Чи можна заробляти в підлітк..вому віці? Так, звичайно. Як варіант роботи – сидіти з молодшими дітьми, як би це **прозаїчно** не звучало.

В Америці підлітки досить часто заробляють **бебі-сітерством**. Чому б вам не спробувати посидіти з дитиною (наприклад, тітч..ною, сусідч..ною), поки її мама піде за продуктами, в салон краси або просто буде працювати за комп'ютером у сусідній кімнаті.

З немовлям підлітку краще не залишатися, але дитину від двох-трьох років вам цілком можуть доручити. Уважно вислухайте (а краще запишіть) всі інструкції стосовно того, що робити й куди дзвонити в несподіваних ситуаціях (*З інтернету*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *проза..чно* означає

А святково	Б героїчно
В буденно	Г неправдиво

2. Слово *молодшими* має

- А просту форму вищого ступеня порівняння
- Б складену форму вищого ступеня порівняння
- В просту форму найвищого ступеня порівняння
- Г складену форму найвищого ступеня порівняння

Вправа 338. Розкрийте значення кожного з фразеологізмів, у разі потреби скористайтеся словником. Поясніть написання прикметників, що входять до їх складу. Два-три фразеологізми введіть до самостійно складених речень (усно).

Геркулесові стовпи, авгієві стайні, танталові муки, у рожевих фарбах, шагренева шкіра, ні за цапову душу, мамаєве побоїще.

Суфікс **-ичн-** пишемо в словах іншомовного походження після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** (після так званої «дев'ятки» – «**Де ти з'їси цю чашу жиру?**»): *систематичний, фізичний, класичний*.

Після букв, що не належать до «дев'ятки», пишемо **-ічн-**: *педагогічний, технічний, титанічний*.

Вправа 339. Прочитайте фразеологізми й запам'ятайте їх значення. Поясніть написання прикметників із суфіксами **-ичн-, -ічн-**. Із трьома фразеологізмами складіть речення й запишіть їх.

Гомеричний сміх – нестримний голосний регіт; титанічна боротьба – боротьба велетенських сил; циклопічна будова – величезна споруда; оптимістична трагедія – гостра неоднозначна ситуація; педагогічна поема – історія виховання когось.

Вправа 340. Від іншомовних слів утворіть прикметники із суфіксами **-ичн-, -ічн-(-ічн-)**.

Історія, політика, географія, Арктика, атлетика, механіка, класика, ідилія, фізика, анархія, математика, археологія, академія, ортопедія, герой, проза, енциклопедія, біологія, гуморист, океан.

У прикметниках, утворених від власних назв (імен людей) з основою на **й**, пишемо в суфіксі **-ійн-**, в усіх інших – пишемо **-ин-**: *Марійн – Марія [Марі́йа], Софійн – Софі́я, Галин – Галя, Миколин – Микола*.

Вправа 341. Прочитайте. Запишіть словосполучення, вставляючи необхідні літери. Поясніть свій вибір.

Ол..н комп'ютер, Валер..на книжка, Саш..на ручка, Христин..н брат, Микол..н велосипед.

Вправа 342. Від поданих слів утворіть присвійні прикметники й запишіть їх. Назвіть спосіб творення. Підкресліть букви, які позначають приголосні звуки, що чергуються.

Наталка, Одарка, Моніка, Лука, Ольга, свекруха, дочка, рибалка, жінка, співачка, муха.

Вправа 343. Перепишіть речення. Підкресліть відносні прикметники, виділіть у них суфікси й поясніть їх правопис.

1. Від морозу лопнув лід, і свіжа тріщина заграла проти місяця павичевим пір'ям (*Г. Тютюнник*). 2. Вже твій народ живе в космічній ері... (*Л. Забашта*). 3. Корова в багатьох архаїчних релігіях є символом достатку і благоденства (*З підручника*). 4. Розкажи

мені, сивий діду, про свої парубоцькі дні (*Д. Загул*). 5. Запорозькі козаки прославилися безсмертними подвигами в боротьбі за віру, народність і вітчизну (*Д. Яворницький*). 6. В основу товариських стосунків завжди покладено спільність інтересів, взаємоповагу та довір'я (*Зі словника*). 7. ...Все сняться материнські руки, стара солома рідних стріх (*Є. Маланюк*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Літеру є треба писати на місці пропуску в слові

А кисн..вий

В чутт..вий

Д нафт..вий

Б ясен..вий

Г тайг..вий

2. За допомогою суфікса *-ичн-* можна утворити відносні прикметники від усіх іменників рядка

А геометрія, ботаніка, фізика

Б біологія, математика, філологія

В астрономія, зоологія, риторика

Г історія, синтаксис, фонетика

Словник

Геркулéсові стовпí – *перен.* Край світу; межі чогось.

Авгієві ста́йні – надзвичайно забруднене місце, велике безладдя або вкрай занедбані й заплутані справи.

Танта́лові му́ки – за давньогрецькими міфами Тантал – цар Лідії, що вкрав у богів амброзію й нектар, за це Зевс засудив його на вічні муки голоду та спраги.

Шагрéнева шкі́ра – виготовлена із шагрени, тобто м'якої, вичиноної зі спинних частин шкур овець, кіз, коней тощо. Шагреновою шкірою називають те, що має здатність невпинно скорочуватися, зменшуватися.

Мамáсьве побóйце – страшна бійка, важка поразка, кровопролитна баталія.

анар́хія – anarchia, fejetlenség

прем'éра – bemutató

арха́ичний – régies

сітце́вий – karton (textil)

благодéнство – jólét

ста́йня – istálló

кизи́л – som

сургучéвий – pecsétviasz

лазу́ровий – azúr (kék) szín

фланéль – flanel

§ 52. ЗНАК М'ЯКШЕННЯ У СУФІКСАХ *-ськ-, -цьк-, -зьк-*

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про вимову суфіксів *-ськ-, -цьк-, -зьк-*. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 344. I. Прочитайте текст уголос. Випишіть виділені слова, позначте в них словотворчі суфікси. Назвіть іменники, від яких походять ці прикметники, позначте кінцеві приголосні основи. Згадайте, які звукові зміни відбуваються при творенні від іменників прикметників за допомогою суфікса **-ськ-**.

СВЯТО ЙОРДАНУ – ВОДОХРЕЩА В УКРАЇНІ

Йорданські свята (Водохрещ-а, Ордань, Ардан) припадають на 19 січня. **Християнський** Йордан – це пам'ятка хрещення Ісуса Христа в річці Йордан на початку Його **проповідницької** діяльності. А в дохристиянському календарі – це закінчення свята Коляди. Центральне місце у цьому святі займають обряди, пов'язані з водою.

Святвечір (друга кутя, голодна кутя) – це майже точне повторення першого Святого Вечора, з усіма традиційними стравами. Весь день 18 січня дотримуються суворого посту. Надвечір люди ідуть до церкви, де відбувається святкова служба, що завершується освяченням води. Принісши свячену воду додому, господар кропить нею всіх членів сім'ї, хату, подвір'я, криницю, свійських тварин, аби відлякати нечисту силу.

Саме свято відбувалося на ставку або на річці. Напередодні з льоду вирубували великий хрест, який нерідко обливали буряковим квасом для краси. Кульмінаційний момент свята – занурення священником хреста у воду, після чого вона вважалася освяченою. У багатьох місцевостях України ця дія супроводжувалася стріляниною з рушниць і запуском голубів – символів Святого Духа.

Після свята священник обходив усі хати християн, кропив їх свяченою водою та роздавав дітям святі образки (*З журналу*).

II. Перекажіть текст за планом. Доповніть зміст тексту власними спостереженнями обряду Водохреща.

План

1. На який день припадають Йорданські свята? Як їх ще називають?
2. На честь кого і чому відзначають це свято?
3. Як проходить Водохреща?
4. Чим закінчувалося свято колись?
5. Чи існує такий обряд в угорського народу?

У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-**, які творять відносні прикметники від іменників, пишемо **ь** (знак м'якшення): *гірський, кавказький, козацький*.

У словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, ковзкий, плаский, плоский, різкий* **ь** (знак м'якшення) не пишемо.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про правопис суфіксів **-ськ-, -цьк-, -зьк-**. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 345. Розгляньте та поясніть схеми. За допомогою суфіксів **-ськ-, -зьк-, -цьк-** утворіть від іменників відносні прикметники. Зверніть увагу на чергування приголосних.

<i>г, ж, з +</i>	<ul style="list-style-type: none"> → -ськ (ий) = -зьк (ий) → -ств (о) = -зств (о) 	<i>Рига – ризький</i> <i>боягуз – боягузтво</i>
<i>к, ч, ц +</i>	<ul style="list-style-type: none"> → -ськ (ий) = -цьк (ий) → -ств (о) = -цств (о) 	<i>ткач – ткацький</i> <i>ткач – ткацтво</i>
<i>х, ш, с +</i>	<ul style="list-style-type: none"> → -ськ (ий) = -ськ (ий) → -ств (о) = -ств (о) 	<i>товариш – товариський</i> <i>товариш – товариство</i>

1. Аптекарь, бібліотекар, учитель, грек, німець, місто, село, громада, інститут. 2. Буг, Дніпро, Дунай, Київ, Львів, Запоріжжя, Одеса, Париж, Будапешт, Лейпциг, Санкт-Петербург.

Вправа 346. І. Прочитайте текст й перекажіть його в класі (усно). Доберіть до тексту заголовки. Слова з пропущеними літерами запишіть правильно. Орфограми підкресліть і поясніть.

У класі зчинився галас. Щойно вчитель зайшов у клас, одразу побачив, що там робиться щось непевне.

– Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навкруг одної парті. На тій парті сиділа Олександра. Це була дочка сіл..с.кого писарчука-п'янички. Вона сиділа, низ..ко похнюпивши голову. Її обличчя було біле, як крейда. Озвалася Пріська – подруга Олександри. Батько її заможний. Пріська була дівчина сита – вона завжди носила з дому гарну їжу. Пріська погано вчилася, але була дуже весела й не могла говорити не сміючись. Вона й тепер, посміхаючись, загомоніла:

– Та Олександра вкрала в мене хліб! – сказала Пріська і зареготалася.

Усі повернулися до Олександри. Але вона й тепер сиділа, мов кам'яна.

Учитель запитав, чи це правда, бо сам не може повірити у слова Пріськи.

Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.

– Певне, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Гір..ке ридання почулося в школі. Це плакала Олександра. Школярі відразу притихли (За Б. Грінченком).

II. Прочитайте повний варіант оповідання, перейшовши за QR-кодом.

III. Випишіть із тексту всі прикметники, укажіть їх розряд за значенням.

IV. Чи правильно вчинила Пріська, глузуючи з Олександри? А як ви ставитеся до однокласників?

Вправа 347. Спишіть текст, уставивши замість крапок слова з довідки.

Я вийшов за село. Під ногами скрипів сніг. Дув ... вітер. Я підійшов до якоїсь покритої льодом водойми й озирнувся. Кругом неї простирався ... берег. Я обережно ступив на лід. Він був Звідки ж ця водойма тут узялася? І тоді я все зрозумів. Восени на цьому місці було ... болото. Мороз добре попрацював і вкрив його ... блискучим льодом.

Довідка: в'язкий, ковзкий, плаский, різкий, тоненький.

Словник

В'язкий – липкий, сипкий.

Водохреща – vízkereszt

гáлас – zaj

ковзкий – síkos, csúszós

обряд – rítus

плáський – lapos

різкий (*про вітер*) – metsző

§ 53. ОДНА І ДВІ БУКВИ **Н** У ПРИКМЕТНИКАХ

Вправа 348. Прочитайте слова в колонках. Простежте, як наголос впливає на написання **н** та **нн** у суфіксах. Скільки **н** пишемо в ненаголошених суфіксах **-ан-** (**-ян-**), **-ен-**, а скільки – в наголошених **-анн-** (**-яnn-**), **-енн-**? Перевірте свої висновки правилом, поданим після вправи.

НН

незлічénний	глиняний
несказáнный	трав'яний
нездолáнный	кам'яний
неблагáнный	вітряний
незрівня́нный	сонний
нескінчénний	ранній

У прикметниках пишемо **нн**, якщо ці прикметники утворені за допомогою суфікса **-н-** і твірна основа кінчається на **н**: *сон – сонний, ціна – цінний*.

Ненаголошені прикметникові суфікси **-ан-** (**-ян-**), **-ен-** пишемо з однією буквою **н**: *глиняний*.

Наголошені прикметникові суфікси **-анн-** (**-яnn-**), **-енн-**, що вказують на збільшену ознаку або на неможливість дії, пишемо з двома буквами **нн**: *страшénний, незлічénний*.

Суфікси **-ин-**, **-ін-** (після **й** – **-їн-**), що вживаються у присвійних і відносних прикметниках, пишемо з однією буквою **н**.

Вправа 349. Утворіть присвійні й відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ин-**, **-ін-** (**-їн-**). Скільки **н** пишемо в цих суфіксах? Підкресліть слова, у яких відбулося чергування приголосних.

Зозуля, лелека, соловей, качка, птах, змії.

Вправа 350. Розгляньте малюнок-підказку та поясніть його. Об'єднайте подані прикметники у дві групи: 1) ті, що пишемо з однією **н**; 2) ті, що пишемо з двома **н**. До кожного з прикметників доберіть слово з твірною основою. Поясніть написання **н** та **нн**.

Сон..ий, годин..ий, мільйон..ий,
хлібн..ий, вечірн..ій, тонкорун..ий,
гречан..ий, шипшин..ий, буквен..ий,
машин..ий.

Вправа 351. Утворіть прикметники від поданих іменників. Поясніть подвоєння **н**. Утворені прикметники запишіть. З виділеними словами складіть речення.

Осінь, плин, **рано**, **туман**, закон, малина, зміна, спина, знамено, лимон, телефон, магнітофон, дюжина, **хвилина**.

Вправа 352. **I.** Прочитайте текст і доберіть до нього заголовки. Виділені слова запишіть у дві колонки: 1) іменники; 2) прикметники. Уставте на місці крапок пропущені літери та поясніть орфограми.

Можливо, ви майбутній **письмен..ик**. Або у вас є готовий рукопис роману з **неординарн..им** сюжетом, збірка **оповідан..ь**, казок або віршів. Можете відправити своє **творін..я** у видавництва й довго чекати відповіді. А можете спробувати продати **власн..у** творчість через інтернет.

Якщо ви захоплюєтеся фотографією й у вас виходять **непоган..і** знімки, то на своєму хобі також можна заробити в інтернеті.

Є **числен..і** сайти, на яких можна продавати власні фотографії. Головна умова – знімки мають бути гарної якості, зроблені вами і, якщо на фото зображена людина, у вас має бути дозвіл на **використан..я** її образу.

Для реєстрації вам знадобиться паспорт. Якщо ви ще не отримали його, зверніться за допомогою до батьків (*З інтернету*).

II. Поясніть правопис виділених слів.

III. Запишіть стислий переказ тексту та продовжте його власними міркуваннями про способи заробітку для підлітків. Чи доводилося вам самостійно заробляти кошти?

Вправа 353. Від поданих слів за допомогою суфіксів утворіть прикметники, що означають збільшену ознаку. Виділіть суфікси, поставте наголоси. З утвореними словами усно складіть речення.

Зразок. *Страшний – страше́нний. – Цей звір такий страше́нний!*

Страшний, високий, здоровий, широкий, сильний, товстезний.

Вправа 354. **I.** Прочитайте прикметники з префіксом **не-**, додержуючись правил наголошення. Що підкреслюють наголошені суфікси **-анн-, -янн-, -енн-?**

Невблагáнний, нездолáнний, неоціне́нний, нескáзáнний, нескінчéнний, незді́йсне́нний, незлі́че́нний.

II. Ознайомтеся зі словниковими статтями. Витлумачені в них слова введіть до самостійно складених речень. Поясніть уживання в цих словах **н** та **нн**. Складіть словникові статті, що витлумачують значення слів *неоцінений – неоціненний*.

Незба́гнений. Якого не збагнули, не зрозуміли. *Жила в ньому незбагнена потреба самоутвердження.*

Незбагнѐний. Якого не можна збагнути, зрозуміти. *Незбагнена мудрість.* Синоніми: надзвичайний, феноменальний.

Неска́заний. Не виражений словами, невисловлений. *Несказані слова.*

Несказáний. Надзвичайний, невимовний. *Несказанне горе. Несказанна краса (Словник-довідник з культури української мови).*

Вправа 355. Складіть невелику розповідь (шість-вісім речень) про свою родину. Уживайте якомога більше прикметників.

Словник

дубжина – tucat

неорди́нарний – rendkívüli

плин – folyás

тонкору́нний – finomgyapjas

§ 54. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Вправа 356. I. Установіть спосіб творення поданих слів. Зверніть увагу на їх правопис.

Мовно-літературний, українсько-угорський, кароокий, водопровідний, північно-західний, сільськогосподарський, десятирічний, фізико-математичний, чорнобровий, працездатний, темно-зелений.

II. Порівняйте свої висновки із поданими після вправи правилами.

Складні прикметники можуть писатися разом і через дефіс	
Разом пишемо складні прикметники	
утворені від прикметника та іменника	<i>сільськогосподарський</i> (від сільське господарство), <i>широколистий</i> (від широке листя), <i>лівобережний</i> (від лівий берег), <i>волелюбний</i> (від любить волю)
у яких першою основою є прислівник або займенник	<i>високоавторитетний</i> , <i>вельмишановний</i> , <i>всебічний</i> , <i>загальновідомий</i>
першою основою яких є числівник, написаний літерами	<i>шестиденний</i> (шість днів), <i>тисячолітній</i> (тисяча років), <i>сорокап'ятикілометровий</i> (сорок п'ять кілометрів). Але: <i>35-поверховий</i> , <i>15-кілометровий</i>

Через дефіс пишемо складні прикметники

утворені від слів, що не підпорядковані одне одному, а тому між ними можна поставити сполучник і	<i>українсько-угорський</i> словник (український і угорський), <i>фізико-математичний</i> ліцей (фізичний і математичний)
утворені від назв проміжних сторін світу	<i>південно-східний, південно-західний</i>
що є повторенням того самого слова або слів, близьких чи протилежних за значенням	<i>тихий-тихий, радий-радісінський, злий-презлий, більш-менш</i>
означають поєднання в одному предметі двох і більше кольорів або відтінків, смаків, характеристик	<i>блідо-рожевий, синьо-червоний, темно-зелений, зелено-жовтобіле, гірко-солоний, сніжно-білий. Але: білосніжний, червоногарячий, жовтогарячий, глухонімий, зловорожий</i>
утворені від іменників, які пишуться через дефіс	<i>івано-франківський</i> – Івано-Франківськ

Вправа 357. Від кожної пари слів утворіть складний прикметник. Поясніть написання складних прикметників.

Високе чоло; золоті коси; сивий чуб; плавати водою; п'ять днів; сім років; три поверхи; мова і література; робітники і селяни; наука і досліди; український і англійський; хліб і булка; синій і жовтий; блакитний і золотий; ніжний голубий; темний пурпуровий.

Міркуйте так: існує залежність між характером словосполучень і написанням утворених від них складних слів: сині очі – *синьо-окий*, любить волю – *волелюбний*, швидко плине – *швидкоплинний*.

І темний, і синій – *темно-синій*; і південний, і західний – *південно-західний*.

Висновок: складні слова, утворені від залежних одне від одного слів – пишемо разом; утворені від рівноправних слів – пишемо через дефіс.

Вправа 358. Перепишіть слова, розкриваючи дужки й розподіляючи прикметники у дві групи: ті, що пишемо разом, і ті, що пишемо через дефіс. Поясніть написання складних прикметників.

Вугле(збагачувальний), плодово(овочевий), історико(культурний), залізо(плавильний), боле(заспокійливий), столярно(ме-

ханічний), історико(педагогічний), право(бережний), італійсько (французький), воле(любний), ясно(блакитний), кисло(солодкий), чорно(білий), синьо(чорний), червоно(гарячий), західно(український), середньо(дунайський).

Вправа 359. Перепишіть текст, знявши скісні ризики. Поясніть правопис складних прикметників.

Хороший варіант заробити творчо/обдарованому підлітку – майструвати само/робні товари й продавати їх. Це можуть бути неординарно/вишукані прикраси до свят, цікаво/оздоблені іграшки, оформлення для дитячих днів народження.

Продавати вироби можна не тільки на хенд-мейд ярмарках або в невеликих магазинчиках, але й через інтернет. До прикладу, з різно/кольорового паперу ви можете зробити незвичайно/великі багато/шарові квіти, прикріпити їх на ватман (можна склеїти кілька ватманів) й виготовити власну фотозону (З інтернету).

Вправа 360. Замініть кожне з виділених словосполучень складним прикметником. Запишіть іменники з цими прикметниками.

Зразок. Людина, яка любить труд, – трудолюбива людина.

Пасовище у високих горах. Український і угорський словник. Район, що знаходиться між північною і західною сторонами. Ніжна рожева тканина. Мовний і літературний гурток. Мутні сірі хвилі.

Вправа 361. Перепишіть і запам'ятайте назви кольорів. Підкресліть прикметники, які треба писати через дефіс. Усно складіть чотири речення зі складними прикметниками.

Бордо – (темно)червоний; фіалковий – колір фіалки; оранжевий – середній колір між червоним і жовтим, (червоно)жовтий; теракотовий – (червоно)коричневий; палевий – (блідо)жовтий з рожевим відтінком; електрик – (сіро)блакитний, (сіро)синій; беж – (ясно)коричневий; індиго – (темно)синій; маренго – чорний із сірим відтінком, (чорно)сірий; хакі – земляний, (коричнево)зелений; буланій – (світло)рудий; чалий – сірий з домішкою іншого кольору, наприклад, (червонувато)сірий; брунатний – коричневий, (темно)жовтий; бурий – (темно)коричневий.

Кольори	
Розовий	Зелений
Червоний	Синій
Оранжевий	Сіро-синій
Жовтий	Сіро-жовтий
через дефіс	
Теплі	Холодні

Вправа 362. Опишіть зовнішній вигляд когось зі своїх рідних чи друзів, або дівчинки з картини відомого українського художника, вживаючи складні прикметники.

І. Труш. Портрет Катерини Грушевської

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Разом треба писати кожний прикметник рядка

- А чорно/бровий, яблучно/виноградний, історико/філологічний
- Б легко/крилий, загально/освітній, чудо/творний
- В жовто/гарячий, напів/солодкий, кисло/солодкий
- Г червоно/гарячий, м'ясо/молочний, солодко/голосий

2. Через дефіс треба писати кожний прикметник рядка

- А турецько/український, воєнно/політичний, глибокий/преглибокий
- Б сизо/крилий, давньо/грецький, кисло/терпкий
- В сумовито/тривожний, загально/міський, вельми/шановний
- Г західно/європейський, сумно/звісний, далеко/глядний

Словник

вельмишановний – mélyen tisztelt
пурпуровий – bíbor

збагачувальний – itt: dúsitó

§ 55. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. АУДІОВАННЯ ТЕКСТУ

Вправа 363. Користуючись словниками, доберіть до слова *аудіювання* синоніми. Як ви думаєте, це слово українського походження чи ні? Які з дібраних слів вам зрозумілі? Із яким поняттям української мови пов'язані? Свою думку обґрунтуйте. Свої висновки звірте з правилом.

Аудіювання – вид мовленнєвої діяльності, який забезпечує сприймання і розуміння усного мовлення. Аудіювання є основою спілкування.

Аудіювання не слід плутати зі слуханням. Слухання – це, передусім, акустичне сприймання звукового потоку, тоді як аудіювання включає процес одночасного сприймання й розуміння усного мовлення.

Для успішного здійснення аудіювання потрібно бути уважним, уміти швидко актуалізувати весь попередній мовленнєвий та інформаційний досвід, концентрувати увагу на змісті висловлювання. Звичайно, успіх аудіювання залежить і від того, наскільки мовець зрозуміло, ясно висловлюється, від темпу, сили звучання мовлення, від уміння мовця виділяти головне, встановлювати контакт з аудиторією тощо. З іншого боку, успішність смислового сприймання усного мовлення залежить від підготовленості слухачів до сприймання, від того, якими знаннями вони володіють, як вони вміють слухати тощо, а також від рівня складності тексту, який їм доводиться сприймати.

Вправа 364. Подумайте й назвіть ті життєві ситуації, у яких люди користуються аудіюванням як видом мовленнєвої діяльності. Свої висновки обговоріть у класі й запишіть. Речення розпочніть так:

Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності люди використовують у таких ситуаціях:

Перейдіть за QR-кодом і прослухайте вірш Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати» (аудіокнига).

Вправа 365. I. Послухайте текст у виконанні вчителя.

ОН ЯК БУВАЄ

Андрійко дуже зрадив, коли над вікном, що виходило на балкон, ластівки облюбували собі куточок під дахом. Він не раз спостерігав, як пташки у дзьобах звідкілясь носили болото, соломинки і, немов справжні муляри, будували собі овальне гніздечко.

Щоранку хлопчик прокидався від голосного ластів'ячого щебету. Вибігав на балкон і радісно вітався:

– Доброго ранку, ластівочки!

І пташки ніби розуміли його мову, бо ще голосніше щебетали.

Одного разу, коли мама господарювала на кухні, а батько пішов до магазину, Андрійко вийшов на балкон. Здивувався, що вже не чути пташок. Потім пригадав, як кілька днів тому тато казав, що скоро в гнізді будуть маленькі ластів'ята. Почав допитуватися в нього, чи можна буде їх побачити, і тато запевнив, що пташенята самі виглядатимуть із гнізда. Тепер же треба менше бувати на балконі, щоб не лякати їхніх батьків.

«А що, коли я зазирну в гніздо? Це ж зовсім невисоко. І якраз птахів немає, мабуть, полетіли кудись. Що там у гнізді? Може, велилися маленькі ластів'ята?» – подумав Андрійко.

Він швиденько виніс стілець, став на нього й рукою торкнувся гнізда. Аж раптом звідти з відчайдушним криком вилетіла ластівка. Хлопчик з переляку ледве не впав зі стільця. Десь узялася ще одна птаха – і закричали, затужили вони на весь білий світ. Андрійкові злізти б зі стільця, піти геть, однак цікавість перемогла, як це часто з ним бувало. Він став навшпиньки, дотягнувся до гнізда і хотів засунути в отвір пальці. Та ластів'яча хатина раптом відірвалася від стіни і впала.

Хлопчик кинувся до понівеченого гнізда і злякано закричав:

– Ой, мамочко, таточку, рятуйте-е-е!

На крик прибігла з кухні мама, з'явився задиханий тато. Обое осудливо дивилися на Андрійка, а той плакав гіркими сльозами над побитими пташиними яечками.

Чи не вперше його ніхто не втішав (*М. Магера*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Ластівки почали будувати гніздо

- А над вікном кухні
- Б над вікном дитячої кімнати
- В над вікном, що виходило на балкон
- Г під стріхою

2. Хлопчика звали

- А Анатолієм
- Б Андрійком
- В Ондрашем
- Г Миколкою

3. Ластівки будували гніздо, наче справжні

- А муляри
- Б маляри
- В будівельники
- Г майстри

4. Щоранку хлопчик прокидався від

- А крику ворон
- Б голосних звуків музики
- В щебетання птахів
- Г голосного ластів'ячого щебету

5. Одного дня Андрійко вийшов на балкон і...

- А здивувався, бо не було чути пташок
- Б побачив у гнізді маленьких ластів'ят
- В побачив, що у гніздо до ластівок заліз горобчик
- Г почув голосне щебетання пташок

6. Тато кілька днів тому говорив хлопчику про те, що ...

- А у ластівок цього року не буде пташенят
- Б ластів'ята вилупляться нескоро
- В скоро в гнізді будуть маленькі ластів'ята
- Г у гнізді поселився горобець

7. Незважаючи на прохання батьків не бувати на балконі, щоб не лякати птахів, хлопчик вирішив

- А тихенько виходити на балкон і спостерігати за птахами
- Б спостерігати за птахами через скло
- В часто бувати на балконі
- Г зазирнути у гніздо, щоб подивитись, що там відбувається

8. Цікавість перемогла Андрійка, ...

- А тому він став на стільчик, дотягнувся до гніздечка і хотів засунути пальці в отвір
- Б але він вирішив не чіпати гніздечка
- В тому хлопчик вирішив тихенько спостерігати за пташками
- Г тому хлопчик голосно закричав і налякав пташку

9. Що сталося із пташиним гніздечком?

- А нічого
- Б від нього відламався шматочок
- В ластів'яча хатина раптом відірвалася від стіни і впала
- Г гніздечко тріснуло, але все-таки залишилося на місці

10. Що зробив хлопчик для ластівок?

- А допомагав їм будувати гніздечко
- Б допоміг прогнати з гнізда горобця
- В зруйнував їм гніздечко
- Г ловив для пташок комашок

11. Як повівся хлопчик після вчиненого?

- А зробив так, ніби нічого не сталося, йому було байдуже
- Б не признався, що це він зламав гніздечко
- В дуже шкодував про вчинене
- Г плакав гіркими сльозами над побитими пташиними яечками

12. Як поставилися батьки до вчинку Андрійка?

- А сказали, що нічого страшного не сталося
- Б втішали хлопчика
- В осудливо дивилися на малого, і чи не вперше його ніхто не втішав
- Г раділи вчинку сина

§ 56. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про числівник. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 366. Прочитайте речення мовчки. Випишіть виділені слова й поставте до них запитання. До якої частини мови вони належать? Що між ними спільного і чим вони відрізняються?

1. Говорить так, наче **три** дні хліба не їв.
2. Працює до **сьомого** поту.
3. Робить **п'ять** через **десяте**.
4. Знаю, як свої **п'ять** пальців.
5. У **три** дути зігнуті (*Народна творчість*).

Числівник – це частина мови, яка означає число, кількість, а також порядок предметів при лічбі. Числівники відповідають на питання *скільки? який? котрий?*

Числівники, які відповідають на питання *скільки?* – **кількісні**.

Числівники, які відповідають на питання *який? котрий?* – **порядкові**.

Числівники змінюються за відмінками.

Числівник може бути підметом, присудком, другорядним членом речення.

Вправа 367. Уявіть себе у великому супермаркеті. Вам потрібно купити додому засоби для прибирання: пральний порошок, рідину для миття посуду, засіб для чищення меблів, засіб для очищення скляних поверхонь тощо. Складіть список покупок, укажіть приблизні ціни на кожен товар і підрахуйте суму, необхідну для походу до магазину. Числівники запишіть словами.

Вправа 368. Перепишіть. Над числівниками, що означають кількість предметів або число, поставте літеру **к**, а над числівниками, що означають порядок предметів, поставте літеру **п**. Поясніть, як ви розумієте вислови і вивчіть їх.

1. Одна ластівка весни не робить. 2. Боюсь людини однієї книжки (обмеженої людини). 3. На найвищому становищі не буває двох. 4. Перше правило історії – не говорити брехні. 5. Гриб виростає за одну ніч (зло виростає швидко) (*Народна творчість*).

Вправа 369. Запишіть числа словами так, щоб у першому випадку вони означали кількість, а в другому – порядок при лічбі. Усно поставте до них запитання. З двома парами числівників складіть речення. Визначте їх синтаксичну роль.

2, 7, 15, 10, 148, 576, 1 000, 2 149.

Числові значення можуть мати, крім числівників, й інші частини мови: іменники (*двійка, десяток, сотня*), дієслова (*подвоїти, потроїти*), прикметники (*дев'ятиповерховий, п'ятимісячний*), прислівники (*надвоє, утрьох, по-перше*) тощо. Ці частини мови записуємо тільки словами, а числівники – словами і цифрами (*п'ятак, п'ятірка*, але *п'ять і 5*).

Перейдіть за QR-кодом, перегляньте мультфільм про числівник і виконайте вправу (потрібно в тексті знайти числівники). Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 370. Запишіть слова, групуючи їх за частинами мови, підкресліть числівники.

Один, одиниця, одинокий, перший; два, другий, двійка, двоє, подвоїти; п'ять, п'ятірка, п'ятий, п'ятиповерховий; десять, десяток, десятизначний, удесятерити; чотири, чверть, четвертий, чотирирядний.

Вправа 371. Перепишіть речення, вкажіть у них числівники. З'ясуйте синтаксичну роль кожного з числівників.

1. До суду хваляться двоє, а після суду радіє один (*Народна творчість*). 2. Два рази по вісім – буде шістнадцять. 3. Зажурилась моя парта, третя парта од вікна (*Б. Олійник*). 4. Краще десятьом дати, як в одного просити (*Народна творчість*). 5. За двадцять кроків од хати росла груша (*І. Нечуй-Левицький*).

делікатний – finom, tapintatos
 доброта – jószág, jólelkűség
 кількісний числівник – töszámnév

милосердний – irgalmas, könyörületes
 мораль – erkölcs
 порядковий числівник – sorszámnév

§ 57. ЧИСЛІВНИКИ КІЛЬКІСНІ Й ПОРЯДКОВІ. ЧИСЛІВНИКИ ПРОСТІ, СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ

Перейдіть за QR-кодом, перегляньте мультфільм про кількісні й порядкові числівники. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 372. Прочитайте текст уголос. Випишіть з нього числівники, які відповідають на питання *скільки? котрий?* Як вони називаються?

Моя мама каже, що з сусідами треба бути ввічливим, чемним і при необхідності допомагати, тому що добрі сусіди – найближча родина. Я не зовсім розумів маминих слів, але до її порад завжди прислуховуюсь.

Біля нас, на другому поверсі, живе бабуся. Їй сімдесят п'ять років. У неї троє дітей і четверо онуків, але вони давно роз'їхалися і тільки листуються.

Одного разу бабуся захворіла, і лікар заборонив їй виходити із квартири сім днів. Мама відправила мене провідати сусідку й надати їй допомогу: сходити в магазин за продуктами та за ліками в аптеку. П'ять днів я провідував бабусю, а на шостий приїхала її донька. Вона була нам дуже вдячна.

Після цього випадку я зрозумів, що дійсно близький сусід ліпший за далекого родича (*З розповіді*).

Кількісні числівники означають кількість предметів або число й відповідають на питання *скільки?*

Кількісні числівники можуть позначати:

- 1) цілі числа (*три, десять, двісті*);
- 2) дробові числа (*дві п'ятих, три сьомих*) – це **дробові числівники**;
- 3) кілька предметів як одне ціле (*трое, п'ятеро*) – це **збірні числівники**.

Вправа 373. Запишіть у три колонки кількісні числівники, що означають цілі числа, дробові та збірні.

Двадцять п'ять, п'ять восьмих, восьмеро, вісім десятих, троє, сто, сорок дев'ять, дев'ятеро, три дев'ятих, одинадцятроє, одна одинадцята, вісімдесят.

Вправа 374. I. Спишіть речення. Числівники запишіть словами. Чи підраховували ви річний бюджет вашої сім'ї?

Сім'я, що складається з п'яти осіб, мала впродовж року такі доходи: заробітна плата за основним місцем роботи – 12 000 грн; заробітна плата за сумісництвом – 20 000 грн; винагорода за професійні послуги – 25 000 грн; державна пенсія – 20 000 грн; доходи від власного господарства – 11 000 грн; стипендія – 8 000 грн; доходи від **інвестицій** на ринку цінних паперів – 5 200 грн; проценти за депозитом – 1 200 грн; доходи від здачі в оренду майна – 25 000 грн; спадщина – 80 000 грн; подарунки – 1 800 грн.

II. Підкресліть числівники так: прості – однією лінією, складні – двома, складені – трьома.

III. Поясніть значення слова «інвестиції», скориставшись пошуком Google.

Вправа 375. Прочитайте текст уголос. Дайте йому заголовок. Чи є щось спільне у вживанні збірних числівників української мови з угорською?

В українській мові часто вживаються збірні числівники: **обоє, двоє, троє, четверо, дванадцятроє** тощо.

Числівник **обоє** можна вживати тільки тоді, коли йдеться про чоловіка й жінку: «А ідіть лишень сюди: та ідіть обоє» (*Т. Шевченко*); «Обоє рябоє» (*Народна творчість*).

До числівників **двоє, троє, десятеро** звертаються, коли кажуть про людей: «У салоні їх дожидало троє людей» (*Леся Українка*), – а також, коли вони поєднуються з особовими займенниками: «Нас було четверо: білявий та чорнявий чоловіки, парубок рябий та я» (*Марко Вовчок*), – та з іменниками, що мають тільки множину: «Нащо тобі аж троє ножиць?» (*Із живих уст*) (*Б. Антоненко-Давидович*).

Вправа 376. Сполучення з кількісними числівниками замініть (де це можливо) на конструкції з відповідними збірними числівниками. Запишіть й усно поясніть, де така зміна неможлива й чому.

Шість сусідів, дві школи, дві руки, три зошити, чотири авторучки, дванадцять книг, десять однокласників, сорок школярів, п'ятдесят спортсменів, сімнадцять років, п'ятнадцять танцюристів.

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі й відповідають на питання *котрий?* (*котра? котре? котрі?*).

Порядкові числівники, як правило, творяться без суфіксів від основ числівників, що означають цілі числа: *п'ять – п'ятий, сто три – сто третій, п'ятсот (п'ятисот) – п'ятисотий*.

У реченні порядкові числівники найчастіше виступають означеннями.

Порядкові числівники, як і прикметники, змінюються за родами, числами та відмінками.

Вправа 377. Розгляньте малюнок-підказку. Утворіть порядкові числівники й запишіть. Які порядкові числівники творяться від основи називного відмінка? А які – від основи родового відмінка?

1. Шість, сім, десять, п'ятнадцять, двадцять, тридцять, дев'яносто.
2. Тридцять п'ять, сорок вісім, двісті тридцять сім. 3. Двісті, триста, шістсот, дев'ятсот.

Вправа 378. Запишіть словами кожне слово з чисел так, щоб в одному випадку вони означали кількість, а в іншому – порядок при лічбі.

4, 7, 8, 11, 14, 151, 1101, 7835.

Вправа 379. I. Перепишіть речення, числівники запишіть словами.

Якщо ти будеш відкладати по 2000 грн щороку, починаючи з 14 років, до 65 років у тебе буде 102 000 грн, але якщо ти почнеш відкладати у віці 35 років, то до 65 років зможеш накопичити лише 60 000 грн.

II. Утворіть від кількісних числівників, наведених у тексті, порядкові та запишіть їх у родовому та орудному відмінках.

III. Чи намагалися ви економити щодня хоча б по одній гривні? Чи легко економити? Чому?

Вправа 380. I. Утворіть і запишіть словосполучення, розкривши дужки. Дроби замініть словами.

$\frac{1}{4}$ (клас), $\frac{2}{3}$ (день), $\frac{3}{5}$ (кілометр), $\frac{4}{7}$ (яблуко), $5\frac{1}{2}$ (кілограм).

II. Прочитайте математичні вирази, запишіть їх словами.

$$5\frac{3}{4} + \frac{1}{4}; 4\frac{1}{3} + 8\frac{1}{2}; 2\frac{2}{5} + 3\frac{1}{5}; 6,9 + 0,65.$$

До **дробових** числівників належать числівники *півтора* (*півтори*), *півтора*ста. Числівники *півтора* (*півтори*), *півтора*ста не відмінюються.

Іменники з цими числівниками вживаються в родовому відмінку: *півтора карбованця*, *півтори тонни*, *півтора*ста метрів.

Вправа 381. I. Спишіть. Підкресліть числівники. До якої частини мови належать слова *половина*, *сотня*?

Півтора – одна ціла і ще половина. Математично це число позначається цифрами $1\frac{1}{2}$ або 1,5.

Півтораста – це сто плюс ще половина сотні – п'ятдесят. Математично число *півтора*ста позначається цифрою 150.

II. Провідмінійте словосполучення *півтори* гривні, *півтора*ста робітників.

Вправа 382. Збірні числівники *двоє*, *обоє*, *троє*, *четверо* в непрямих відмінках мають форми від *два*, *оба*, *три*, *чотири*. Складіть словосполучення від поданих числівників та іменників, запишіть.

Обидва, обидві, обоє (сусідки, учень, завдання, сани). Три, троє (урок, учень, подруга, сани).

Вправа 383. I. На що ваша сім'я витрачає кошти протягом місяця? Складіть перелік усіх родинних витрат (комунальні послуги, харчі, подарунки, похід у кіно, кишенькові тощо). Числівники запишіть словами, укажіть їх відмінок.

II. Проаналізуйте список і з'ясуйте, чи могла б зекономити ваша сім'я? Якщо так, то на яких саме витратах? Яку суму можна зекономити?

Вправа 384. Доберіть чотири-п'ять прислів'їв і приказок, до складу яких входять збірні числівники. Запишіть їх, числівники підкресліть.

За будовою числівники діляться на **прості**, **складні** і **складені**.

До **простих** числівників належать слова, що складаються з одного слова: *один*, *десять*, *сорок*, *сто*.

До **складних** належать числівники, що мають у своєму складі два корені: *одинадцять*, *тринадцять*, *тридцять*, *кілька*сот.

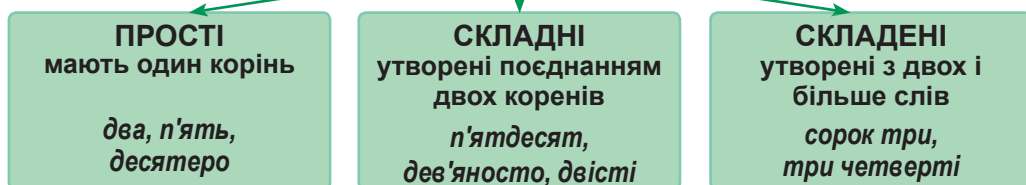
Складені числівники складаються з двох і більше слів: *двадцять* *два*, *сто* *тридцять* *сім*. Складені числівники пишемо окремо.

Вправа 385. I. Запишіть у дві колонки складні та складені числівники. З трьома числівниками складіть речення.

Двадцять, тридцять п'ять, сорок восьмий, сто п'ятдесят дев'ять, сімнадцятий, дев'яносто два, шістнадцять, тисяча сімсот п'ятнадцятий.

II. До поданої схеми додайте по п'ять прикладів числівників кожного виду й запишіть їх.

ЗА БУДОВОЮ ЧИСЛІВНИКИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА

Вправа 386. I. Знайдіть помилку в розподілі числівників на прості і складені.

Прості числівники: сто один, десятий, п'ять цілих і сім десятих, четверо, шістнадцять, двадцять два.

Складені числівники: дванадцятро, одна восьма, дев'ятсот шістдесят сьомий, тридцять, троє, сорок один, одинадцять, тисяча двадцятий.

II. Доведіть, що збірні числівники не можуть бути складеними, дробові – простими.

Вправа 387. I. Перекладіть числівники українською мовою і запишіть їх. Поясніть відмінності в написанні числівників угорською мовою.

Nyolcszázkilencvenhat, negyvennégy, öt, hárommillió, ötszázhatvanzeker-kétszázhatvannyolc, százhatvan, ezernégyszázhat, hatvanezer, negyven, három, tizenhárom, harminc, háromszáz, háromezer, hárommillió.

II. Усно назвіть розряд за значенням і групу за будовою кожного числівника.

Вправа 388. Запишіть числа словами. Виділені числа запишіть як порядкові числівники. Які числівники прості, а які – складені? Складіть речення з двома будь-якими числівниками.

10, 1102, 40, 300, 108, 49, 15, 100, 456, 19, 500, 27, 8, 18, 28.

Вправа 389. I. Виміряйте вдома свій зріст, зважтеся і зробіть запис за планом:

1. Прізвище, ім'я та ім'я по батькові. 2. Вік. 3. Вага в кілограмах. 4. Зріст у сантиметрах. 5. Розмір взуття. 6. Дата.

II. Числівники запишіть словами. Розберіть їх за будовою.

III. Виконуйте цю процедуру щомісячно й ви зможете прослідкувати за своїм фізичним розвитком.

доходи – bevétel, jövedelem
за сумісництвом – részmunkaidős
зда́ти в оренду – bérbé adni valamit

інвести́ція – beruházás
спа́дщина – örökség

§ 58. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДІЛОВИЙ СТИЛЬ. ПЛАН РОБОТИ. ОГолоШЕННЯ

Вправа 390. Які стилі мови ви знаєте? Де їх уживають? Коли і де використують офіційно-діловий стиль мови? Прочитайте речення, визначте їх стиль.

1. До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней і подивитись навколо – геть чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! (*За О. Довженком*).

2. Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах... (*З Конституції України*).

3. Документ (лат. «доказ») – це засіб закріплення на папері інформації про факти, події, явища дійсності та про діяльність людини (*Зі словника*).

4. – Іди, синку, як годиться – не човгай, не горбся.

– Послухай, мамо...

– Не смій вибігати на бруківку, бо й до біди недалеко. Виглядай чи не виглядай, автобус без тебе прийде! Не мни проїзні квитки! Віддай їх мені, а то, чого доброго, ще загубиш. Просто біда з цими дітьми. І в кого ти такий вдався, не збагну! (*Із розмови*).

Офіційно-діловий стиль уживається в діловому житті суспільства. Це мова ділових паперів: програм, заяв, наказів, оголошень, розписок, планів роботи, довідок, автобіографій тощо.

Для ділового стилю **характерні такі ознаки:**

1) уживання стандартних зворотів: *слово надається, відповідальність покласти на..., ведення протоколу доручити, порядок денний;*

2) уживання професійних термінів, скорочених слів, назв організацій тощо;

3) відсутність образних і розмовних слів, порівнянь, емоційної лексики.

План роботи – це документ, який установлює точний перелік намічених для виконання робіт чи заходів, їх послідовність і конкретних виконавців.

Плани поділяються на перспективні (5–10 років), річні, піврічні, квартальні, місячні, тижневі, щоденні.

Головне у плані – точність, чіткість, стислість формулювань.

План може мати вигляд таблиці або тексту. Кожен пункт плану складається з трьох обов'язкових частин: зміст роботи, термін виконання, виконавці.

Вправа 391. Ознайомтеся зі зразком плану роботи. Яка мета та яке значення цього документа? Хто, на вашу думку, його склав?

План підготовки учнів 6-х класів до Дня рідної мови

№ з/п	Назва і зміст заходу	Дата проведення	Відповідальні	Відмітка про виконання
1	Робота над сценарієм до Дня рідної мови	до 01.02.2020	Старости 6 класів	
2	Підготовка повідомлень про писемність, добір віршів, пісень відповідної тематики	до 10.02.2020	М. Рошко, В. Петровці А. Дунда	
3	Підготовка ігор, конкурсів, вікторин	до 10.02.2020	П. Ковтун С. Василів Д. Хохотун	
4	Підготовка святкового номера стінгазети	до 19.02.2020	Р. Меденці С. Варга О. Палко	
5	Виготовлення подарунків, призів, плакатів	до 19.02.2020	Р. Стеців Л. Красуля Д. Жентичко	
6	Генеральна репетиція	до 21.02.2020	Старости 6 класів	

Вправа 392. За поданим у попередній вправі зразком колективно складіть план підготовки до святкування Шевченківського тижня (план роботи гуртка виразного читання, українознавчого гуртка, план роботи над святковим номером стінгазети тощо).

Вправа 393. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів. Чи є серед них відповідні слова угорської мови?

Інформація, пріоритет, період, контроль, лаконічний, екстрений, стимул, конкурс, приз, презент, реалізація, ліквідація.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про оголошення. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Оголошення – це документ, у якому подається потрібна інформація, адресована певному колу зацікавлених осіб.

За формою оголошення бувають писані, мальовані, друковані в газетах, журналах, на окремих аркушах. За змістом вони поділяються на два види:

- оголошення про майбутню подію;
- оголошення про потребу в послугах або можливість її надання.

Часто в оголошеннях про потребу в послугах або можливість їх надання на місці назви документа «Оголошення» розміщують (зادля економії місця, лаконічності та інформаційної насиченості) заголовки: «*Найму*», «*Продам*», «*Потрібні*».

Оголошення можуть складатися не тільки в офіційно-діловому стилі, а й у жартівливому тоні – смішні, свідомо безграмотні, безглузді, мета яких – будь-яким способом зацікавити читача.

Вправа 394. Прочитайте вголос оголошення. За зразком складіть текст оголошення про очікувану в школі або десь по сусідству подію: зустріч із закарпатським актором чи акторкою, презентацію нової книжки місцевого літератора/літераторки; збори мешканців будинку з приводу прибирання прилеглої території тощо.

О г о л о ш е н н я

21 лютого 2020 року о 14.05 у приміщенні актового залу школи відбудеться святкування Дня рідної мови.

Актив 6-А, 6-Б класів

Вправа 395. За зразками складіть оголошення жартівливого змісту.

Зразки. Куплю все, що можна потім продати.

Головноштамт, до запитання, Федоренко.

Міняю великого собаку на маленького.

Спитати у дворі Тетяну Олександрівну.

У зв'язку з терміновим від'їздом прошу вважати всі мої борги недійсними.

Карко

Вправа 396. I. Складіть план своєї роботи на вихідний день.

II. Складіть оголошення про те, що в школі розпочинає роботу гурток сучасного танцю.

СЛОВНИК

Сіни – приміщення у селянській хаті між житловою частиною і ґанком.

Тези – короткий виклад думок.

бруківка – útburkolat

документ – okirat, okmány

§ 59. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про відмінювання кількісних числівників. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 397. Прочитайте поезію Надії Красоткіної уголос. Зверніть увагу на правильне наголошування числівників. Запишіть у зошит числівники. У якій формі – початковій чи відмінковій – вони вжиті у тексті?

Назвемо числа по порядку,
від одного аж до десятка.
Вперед й назад – усі відразу
і не збиваємось ні разу!
А з десяти до двадцяти

як наголос поставиш ти?
Казати треба – одинáдцять!
Скажу так само – чотирна́дцять!
Вимова в числах цих одна –
скрізь наголос над складом на́!

Числівники, що означають цілі числа, змінюються за відмінками.

Числівник **один**, на відміну від інших числівників, змінюється за відмінками й родами.

Від-мінок	Питання	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина
Н.	скільки?	<i>один</i>	<i>одна</i>	<i>одно (одне)</i>	<i>одні</i>
Р.	скільких?	<i>одного</i>	<i>одної, однієї</i>	<i>одного</i>	<i>одних</i>
Д.	скільким?	<i>одному</i>	<i>одній</i>	<i>одному</i>	<i>одним</i>
З.	скільки?	<i>один, одного</i>	<i>одну</i>	<i>одно (одне)</i>	<i>одні, одних</i>
О.	скількима?	<i>одним</i>	<i>однією, одною</i>	<i>одним</i>	<i>одними</i>
М.	на скільких?	<i>на одному/ однім</i>	<i>на одній</i>	<i>на одному/ однім</i>	<i>на одних</i>

Вправа 398. Провідмінійте словосполучення один хороший знайомий, одна добра подруга, одне важке завдання.

Числівники **два, три, чотири** належать до одного типу відмінювання.

Числівник **два** у називному і знахідному відмінках має форми *два зошити, дві книжки*. Форма **два** спільна для чоловічого й середнього роду, **дві** – форма жіночого роду.

Вправа 399. Розкажіть за таблицею про відмінювання числівників *два, три* й *чотири*. Чи має числівник *два* у непрямих відмінках родові ознаки?

Відмінювання числівників два, три, чотири

Відмі- нок	Чоловічий і середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів	
Н.	<i>два</i>	<i>дві</i>	<i>три</i>	<i>чотири</i>
Р.	<i>двох</i>	<i>двох</i>	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
Д.	<i>двом</i>	<i>двом</i>	<i>трьом</i>	<i>чотирьом</i>
З.	<i>два, двох</i>	<i>дві, двох</i>	<i>три, трьох</i>	<i>чотири, чотирьох</i>
О.	<i>двома</i>	<i>двома</i>	<i>трьома</i>	<i>чотирма</i>
М.	<i>на двох</i>	<i>на двох</i>	<i>на трьох</i>	<i>на чотирьох</i>

Коли числівники **два, три, чотири** стоять у називному відмінку, то іменники теж вживаються у називному відмінку множини: *дві листівки, три подруги, чотири бали*.

Вправа 400. Спишіть прислів'я та приказки. Цифри замініть словами, ставлячи їх у відповідному відмінку. Вивчіть три прислів'я, які сподобались, напам'ятайте і поясніть їх значення.

(1) волом хліба не доробишся. (2) правд не буває. Чоловік має (2) вуха, щоб багато слухав, а (1) язик, щоб менше говорив. Краще з розумним (2) рази загубити, ніж з дурнем (1) раз знайти. (2) господині в хаті не дадуть ради кошеняті. За (1) вченого (2) невчених дають, і то не беруть. Працювати до (7) поту. Обходити (10) дорогою. У ліс їдуть, а на трьох (1) сокиру беруть. Ану вставай, чоловіче, (3) півень кукуріче (*Народна творчість*).

Вправа 401. Розгляньте таблицю відмінювання числівників *п'ять, сім і вісім*. Які зміни відбуваються при відмінюванні числівників *сім і вісім*?

Н.	<i>п'ять</i>	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
З.	<i>п'ять або п'ятьох</i>	<i>сім або сімох</i>	<i>вісім або вісьмох</i>
О.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М.	<i>на п'яти, п'ятьох</i>	<i>на семи, сімох</i>	<i>на восьми, вісьмох</i>

Числівники *п'ять, шість*, від *дев'яти* до *двадцяти* і числівник *тридцять* відмінюються однаково.

Вправа 402. Провідмінійте числівники *дев'ять, одинадцять, тридцять*, користуючись таблицею з попередньої вправи.

Вправа 403. I. Об'єднайте числівники з іменниками у словосполучення. Поставте словосполучення в родовому, давальному та орудному відмінках.

Двадцять, п'ятнадцять, дев'ятнадцять; книга, парта, пісня.

II. Уведіть два словосполучення у речення.

Вправа 404. I. Провідмінійте словосполучення *двоє рук, дванадцятро учнів*.

II. Перепишіть, розкриваючи дужки. Поставте словосполучення у формах родового, давального, орудного та місцевого відмінків.

Семеро (козенята), восьмеро (каченята), трое (вікна), четверо (двері).

Числівники *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* відмінюються за таким зразком:

Н.	<i>п'ятдесят</i>
Р.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>
Д.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьом</i>
З.	<i>п'ятдесят або п'ятдесятьох</i>
О.	<i>п'ятдесятьма, п'ятдесятьома</i>
М.	<i>на п'ятдесяти, п'ятдесятьох</i>

Вправа 405. Провідмінійте словосполучення із числівниками *сімдесят зошитів (учнів), вісімдесят днів (робітників)* за зразком попередньої вправи.

Вправа 406. Прочитайте вголос текст і перекажіть його. Чи знаєте ви цікаві історії про походження числівників? Розкажіть.

Спочатку числівник **сорок** звався **чотиредесяте**. Нова форма витіснила стару, бо цим способом рахували шкурки соболя й білки. Саме стільки їх було треба, щоб пошити один сорок – стародавній хутрянний одяг (сорочка має той самий корінь). Спочатку так рахували лише шкурки, потім це слово стало вживатися в усіх видах рахунків (*З календаря*).

Числівники **сорок, дев'яносто, сто** у всіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення **-а**.

Вправа 407. Розкажіть за таблицею про відмінювання числівників 40, 90, 100.

Н., З.	<i>сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
Р., Д., О., М.	<i>сорок-а</i>	<i>дев'яност-а</i>	<i>ст-а</i>

Вправа 408. Використовуючи таблицю з попередньої вправи, провідніть словосполучення *сорок птахів, дев'яносто орлів, сто грифів*.

У числівників на позначення **сотень** (двісті – дев'ятсот) відмінюються обидві частини, які у всіх відмінках пишемо разом.

Н.	<i>двісті</i>	<i>сімсот</i>	<i>дев'ятсот</i>
Р.	<i>двохсот</i>	<i>семисот</i>	<i>дев'ятисот</i>
Д.	<i>двомастам</i>	<i>семистам</i>	<i>дев'ятистам</i>
З.	<i>двісті, двухсот</i>	<i>сімсот, семисот</i>	<i>дев'ятсот, дев'ятисот</i>
О.	<i>двомастами</i>	<i>сьомастами, сімомастами</i>	<i>дев'ятьомастами, дев'ятьмастами</i>
М.	<i>на двохстах</i>	<i>на семистах</i>	<i>на дев'ятистах</i>

Вправа 409. Запишіть словосполучення, замінивши цифри словами. Провідніть словосполучення.

300 гривень, 600 кілограмів, 800 мешканців.

Числівники **нуль, тисяча, мільйон і мільярд** відмінюються, як іменники, і мають рід і число;

числівник **тисяча** відмінюється як іменник жіночого роду І відміни мішаної групи;

числівники **мільйон, мільярд** відмінюються як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи;

числівник **нуль** – як іменники II відміни м'якої групи.

Вправа 410. Провідмініайте усно числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд*.

Вправа 411. I. Прослухайте текст, дайте йому заголовок.

Слово *мільйон* має свою історію. Венеційський купець XIII століття Марко Поло, повернувшись додому після 24-річних мандрів і розповідаючи про Китай, де він побував, намагався описати величезні багатства, якими володів монгольський хан Хадилаї. Для цього він до італійського слова *мілле* – «тисяча» додав суфікс збільшення, згрубілості *-он-е*. І вийшло у нього *мілліоне*, тобто «величезна тисяча». Так народилося слово *мільйон*, яке пізніше почало позначати число «тисяча тисяч». Ніхто не вірив розповідям Марко Поло, усі насміхалися з нього, називаючи «Мессер Марко Мільйон» (зберігся навіть документ, датований 1305 роком, де згадується «благородний пан Марко Поло Мільйон»). Слово стало популярним і поступово увійшло в мову, а «добре ім'я» Марко Поло було очищене від усіляких закидів (А. Коваль).

II. Випишіть із тексту цифри й запишіть їх словами.

III. Перекажіть текст усно.

У складених кількісних числівниках складові частини відмінюємо як відповідні прості числівники й кожне слово пишемо окремо.

Вправа 412. Розгляньте, як відмінюється складений кількісний числівник *чотиреста сорок три*, і розкажіть про особливості його відмінювання.

Н.	<i>чотиреста сорок три</i>
Р.	<i>чотирьохсот сорока трьох</i>
Д.	<i>чотирьомстам сорока трьом</i>
З.	<i>чотиреста сорок три</i>
О.	<i>чотирмастами сорока трьома</i>
М.	<i>на чотирьохстах сорока трьох</i>

Вправа 413. Згадайте, що означають дробові та збірні числівники. Наведіть приклади цих числівників. Розгляньте, як відмінюються дробові числівники *одна друга, дві сьомих, п'ять третіх*.

Н.	<i>одна друга</i>	<i>дві сьомих</i>	<i>п'ять третіх</i>
Р.	<i>однієї другої</i>	<i>двох сьомих</i>	<i>п'яти третіх</i>
Д.	<i>одній другій</i>	<i>двом сьомим</i>	<i>п'яти третім</i>
З.	<i>одну другу</i>	<i>дві сьомих</i>	<i>п'ять третіх</i>
О.	<i>однією другою</i>	<i>двома сьомими</i>	<i>п'ятьма третіми</i>
М.	<i>на одній другій</i>	<i>на двох сьомих</i>	<i>на п'яти третіх</i>

Дробові числівники складаються з двох частин. Перша частина називає чисельник дробу і є кількісним числівником. Друга частина називає знаменник дробу і є порядковим числівником.

При відмінюванні дробових числівників змінюються всі складові частини: перша частина (чисельник) відмінюється як числівник, що означає ціле число; друга частина відмінюється як прикметник у множині. Іменник при дробових числівниках виступає в родовому відмінку: *п'ять сьомих метра*.

Н.	<i>дев'ять цілих і чотири п'ятих</i>
Р.	<i>дев'яти (дев'ятьох) цілих і чотирьох п'ятих</i>
Д.	<i>дев'яти (дев'ятьом) цілим і чотирьом п'ятим</i>
З.	<i>дев'ять (дев'ятьох) цілих і чотири (чотирьох) п'ятих</i>
О.	<i>дев'ятьма (дев'ятьома) цілими і чотирма п'ятими</i>
М.	<i>на дев'яти (дев'ятьох) цілих і чотирьох п'ятих</i>

Вправа 414. Провідмінійте словосполучення *п'ять десятих метра, дві п'ятих відстані*.

Вправа 415. Запишіть текст, підкресліть числівники і визначте їх відмінки.

За шкалою розумового розвитку, яку запропонували швейцарські вчені, перше місце в природі посідає людина. Вона має до двохсот чотирнадцяти балів. Дельфін наділений приблизно ста дев'яноста п'ятьма балами. На третьому місці – слон. Він має до ста п'ятдесяти балів. Мавпа – до шістдесяти трьох. Зебра – до сорока двох, жирафа – до тридцяти восьми, лисиця – до двадцяти восьми балів. Найтупішим визнали бегемота, який набирає усього вісімнадцять балів (За В. Мезенцевим).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі числівники кількісні в рядку

- А п'ять, одинадцятий, сорок, п'ятдесят
- Б вісім, два, двадцять один, дев'яноста
- В сімдесят, шостий, сімнадцятий, десять
- Г двадцять восьмого, три, семеро

2. Усі числівники складні в рядку

- А сто сорок п'ять, вісімнадцять, триста, шість
- Б дев'яноста, один, тринадцять, сім цілих і п'ять десятих
- В п'ятдесят, шістнадцять, двадцять, дев'ятнадцять
- Г десять, п'ятнадцять, сто п'ятдесят чотири

3. За родами, числами і відмінками змінюється числівник

А п'ять
Б два

В один
Г три, чотири

4. Усі числівники в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення *-а* в рядку

А дев'яносто, вісімдесят, тридцять
Б сорок, дев'яносто, сто

В сто, шістсот, сорок
Г один, три, двадцять

Словник

бегемот – víziló
знам'яник – nevező
ряб'як – tarka

салон – fogadószoba, szalon
сбольш – coboly
чисельник – számláló

§ 60. ВІДМІНЮВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про числівники в приказках. Простежте, у приказках частіше живають кількісні чи порядкові числівники?

Вправа 416. Прочитайте мовчки текст. Визначте числівники, поставте до кожного питання. До якого розряду за значенням вони належать? Визначте відмінки числівників. Визначте їх число. Із відмінюванням якої частини мови можна порівняти відмінювання цих числівників?

Українці часто згадують перших, других і третіх півнів. Перші півні співають опівночі, другі – перед зорею. Та найулюбленіші – треті півні, про яких ідеться в народних піснях, переказах, легендах. Подають голос вони на світанку.

Наші предки були переконані, що саме третім півням вони завдячують перемогою світла над нічною темрявою. Саме перед третіми півнями відступала нечиста сила. У третіх півнях вбачали провісників ранку, символ вогню й сонця.

Канадські вчені стверджують, що наші голосисті будильники – не погані астрономи, бо орієнтуються за зірками, зокрема за Канопусом. Перші півні співають, коли Канопус з'являється над горизонтом, другі – коли зірки ховаються за обрій. Чому ж півнів чути й тоді, коли зірок зовсім не видно? (За В. Ужченком).

Порядкові числівники відмінюються як **прикметники** твердої групи.

Лише числівник **третій** відмінюється як **прикметник** м'якої групи.

Н.	<i>котрий?</i>	<i>перший</i>	<i>третій</i>	<i>одинадцятий</i>
Р.	<i>котрого?</i>	<i>першого</i>	<i>третього</i>	<i>одинадцятого</i>
Д.	<i>котрому?</i>	<i>першому</i>	<i>третьому</i>	<i>одинадцятому</i>
З.	<i>котрий?</i> <i>котрого?</i>	<i>перший</i> <i>першого</i>	<i>третій</i> <i>третього</i>	<i>одинадцятий</i> <i>одинадцятого</i>
О.	<i>котрим?</i>	<i>першим</i>	<i>третім</i>	<i>одинадцятим</i>
М.	<i>на котрому?</i>	<i>на першому</i>	<i>на третьому</i>	<i>на одинадцятому</i>

Вправа 417. Провідмінійте усно словосполучення *сьомий день, третя кімната, дванадцятий поверх*. Складіть з ними чотири-п'ять речень, використовуючи різні відмінкові форми цих словосполучень.

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.

Н.	<i>дев'ятсот вісімдесят третій</i>	<i>дві тисячі шостий</i>
Р.	<i>дев'ятсот вісімдесят третього</i>	<i>дві тисячі шостого</i>
Д.	<i>дев'ятсот вісімдесят третьому</i>	<i>дві тисячі шостому</i>
З.	<i>дев'ятсот вісімдесят третій</i> <i>(третього)</i>	<i>дві тисячі шостий</i> <i>(шостого)</i>
О.	<i>дев'ятсот вісімдесят третім</i>	<i>дві тисячі шостим</i>
М.	<i>на дев'ятсот вісімдесят третьому</i> <i>(третім)</i>	<i>на дві тисячі шостому</i> <i>(шостім)</i>

Вправа 418. I. Провідмінійте усно дату і рік свого народження.

II. Напишіть зв'язну розповідь про дати і роки народження своїх рідних. Як ви їх вітаєте?

Вправа 419. Спишіть стійкі звороти української мови й запам'ятайте їх. Підкресліть порядкові числівники й визначте їх відмінок. Із двома з них складіть речення.

Одним оком глянути (*побіжно на щось подивитися*); одного поля ягода (*людина, подібна до кого-небудь своїми поглядами, поведінкою*); з першого погляду (*відразу ж*); із третіх рук (*через когось*); після третіх півнів (*на світанку*); на сьомому небі бути (*бути дуже*)

щасливим); до сьомих віників пам'ятати (дуже довго не забувати); десятою дорогою обходити (уникати зустрічі з кимось).

СЛОВНИК

Канопус – жовто-біла зірка-надгігант. Її можна спостерігати в Південній півкулі.
провісник – hírnök

§ 61. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. СКЛАДАННЯ УСНОГО ТВОРУ-ОПISУ ПРИМІЩЕННЯ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про види текстів. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 420. I. Прочитайте статтю вголос. Згадайте, які стилі мови й типи мовлення ви знаєте.

Твір-опис – це зв'язний текст, у якому зображені основні ознаки предмета, явища, особи в усній чи письмовій формі. Спочатку в описі наводять загальні відомості про предмет, враження про нього, потім розкривають його найхарактерніші ознаки; закінчують його оцінкою предмета. Найголовніше в описі – дати точне або різноманітне та яскраве уявлення про предмет мовлення.

Опис приміщення пов'язують зі словом «інтер'єр».

Інтер'єр – архітектурно та художньо оздоблена внутрішня частина будинку, приміщення.

Опис приміщення допомагає краще розповісти про життя людей, їхню працю й побут, інтереси та захоплення. Інколи опис приміщення навіть допомагає зрозуміти внутрішній світ людини.

Складовими опису приміщення є описи місця та предметів.

У науковому стилі детально перелічуються основні ознаки приміщення: розмір, форма, освітлення, колір стін, наявні в ньому предмети й місце їх розташування. Інформація подається чітко й конкретно, без вказівки на ставлення автора до цього. Слова живляються тільки в прямому значенні.

У художньому описі передається ставлення автора до описаного приміщення, тому він – емоційний і барвистий. Мета опису – викликати в читача певне емоційне ставлення до приміщення та людей, які тут живуть чи працюють.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що зображується у творі-описі?
2. Як будується опис?
3. Що є найголовнішим в описі?
4. Яке лексичне значення має слово «інтер'єр»?
5. Якими можуть бути теми описів?
6. Яка мета художнього опису?
7. Яка різниця між науковим і художнім описами?

Вправа 421. Прочитайте тексти-описи вголос. Дайте їм заголовки. Визначте, який із них науковий, а який – художній. Свою відповідь обґрунтуйте.

I. Внутрішній кут української хати з одного боку від вхідних дверей завжди займала піч. По діагоналі від печі влаштували парадний кут (покуть, святий вугол). Тут розміщували ікони, прикрашені тканими або вишиваними рушниками. Під іконами вздовж бічної стіни ставили стіл. Біля столу попід задньою стіною розміщували довгу дерев'яну лаву. Збоку від столу знаходилася скриня (З довідника).

II. У просторій світлиці козаки вклонились до образів й оглянулись по хаті. У кутку біля дверей стояла обложена зеленими кахлями піч, на кахлях плавали риби, скакали коні. У маленькі вікна з круглими скельцями в олов'яних оболонках пробивались останні відблиски зорі. Над вікнами висіли білі рушники, вишиті червоною заповоччю, такими ж рушниками була прибрана божниця з образів київського письма.

У світлиці пахло васильками і гвоздиками. Пучечки квітів стирчали за образами й на сволоці, який темним брусом перетинав світлицю (Петро Панч).

Вправа 422. Складіть за планом усний опис класу, який вам найбільше подобається. Найкращий опис запишіть.

1. На якому поверсі розташований клас? Які його розміри?
2. Скільки в класі вікон, на який бік вони виходять?
3. Як освітлений клас? Чим він освітлюється?
4. Якого кольору стіни, що на них знаходиться?
5. Яке опалення в класі? Як він провітрюється?
6. Скільки парт (столів)? Де розташований стіл учителя?
7. Чи є в класі все необхідне для продуктивної праці?

Вправа 423. Напишіть твір-опис у художньому стилі про кімнату, у якій ви живете. Опишіть речі, які особливо дорогі вам і всім членам вашої родини (дорогі не матеріально, а духовно).

Словник

Божниця – місце (куток) в хаті або в церкві з полицками, на яких поставлені образи (ікони).

За́полоч – кольорові бавовняні нитки для вишивання.

діагона́ль – átló

за́тишний – hangulatos

зручний – kényelmes

ка́хель – csempé

кваті́рка – kisablak

оболо́нка – burok

оздо́блення – díszítés

сво́лок – gerenda

скрі́ня – láda

стенд – állvány, tartó

§ 62. ПРАВОПИС ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 424. Прочитайте вголос вірш Дмитра Білоуса «Є у кожного до мови хист». Скористуйтеся порадами автора при вивченні граматичних правил. Вивчіть вірш напам'ять.

Просим учнів, до зубріння звичних;
ви не бійтесь правил граматичних.

Є у кожного до мови хист, –
не зубріть, а розумійте зміст.

Як зумієм правила ми з вами
виражати власними словами,
знань одразу збільшиться запас, –
вчитель просто не впізнає вас!

Числівники **п'ять, шість, дев'ять, десять, одинадцять – двадцять і тридцять** у називному та знахідному відмінках пишемо з **ь** на кінці.

У непрямих відмінках цих же числівників і в числівниках **три, чотири** перед закінченням пишемо **ь**: *двадцятьох, двадцятьом; трьох, трьом, чотирьом (але чотирма)*.

Вправа 425. Запишіть числа словами. З чотирма числівниками складіть речення. Поясніть написання числівників. Поставте наголос.

5, 6, 9, 10, 11, 15, 30.

У числівниках від **п'ятдесяти** до **вісімдесяти** **ь** пишемо перед закінченнями в непрямих відмінках: *п'ятдесятьох, п'ятдесятьом, п'ятдесятьма, п'ятдесятьох*.

Вправа 426. Запишіть числа словами. З числівниками складіть і запишіть словосполучення. Поясніть написання числівників. Поставте наголос.

50, 60, 70, 80.

У числівниках **п'ятсот – дев'ятсот** ь не пишемо ні в середині, ні на кінці слова. У числівнику **шістсот** на письмі зберігається буква **т**, а при вимові – опускається.

Вправа 427. Запишіть арифметичні вирази словами, знайшовши відповідь.

$500 + 20 =$

$400 + 16 =$

$20 + 95 =$

$700 - 70 =$

$900 - 50 =$

$600 - 30 =$

Вправа 428. Прочитайте числівники угорською та українською мовами. Зробіть висновок про правопис складених числівників.

száznégy	сто чотири	104
kilencszáznolcvanhat	дев'ятсот вісімдесят шість	986
ezerkilencvenhat	тисяча дев'яносто шість	1 096
kétmillió-hatszázhuszonnégyezer	два мільйони шістсот двадцять одна тисяча	2 621 000

Вправа 429. Запишіть числівники, на місці пропусків вставляючи потрібні букви. Поясніть уживання, правопис знака м'якшення.

П'ят.., п'ят..ома, п'ят..надцят.., п'ят..десят.., п'ятдесят..ома, п'ят..сот, п'ят..мастами, п'ятнадц..т..ох, сім, вісім.., десят.., шіст..ма, шіст..десят, шіст..сот, шістдесят..ом, шістдесят..ох, шіст..десят..ом.

Порядкові числівники, що закінчуються на **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**, пишемо одним словом: *восьмисотий, п'ятитисячний, сорокамільйонний, трьохмільярдний*.

Вправа 430. Запишіть порядкові числівники та складні прикметники у дві колонки. Порядкові числівники поставте у формі родового та орудного відмінків.

Дев'яносторічний, дев'яностий, дев'яносто п'ятий, дев'яностоденний, чотиридобовий, чотириста тридцять сьомий, чотиритисячний, чотирьохмільйонний.

Вправа 431. І. Спишіть текст. Цифри запишіть словами. Укажіть відмінок кожного числівника.

У 2016 році 27 % опитаних українців зробили благодійний внесок від 100 до 300 грн, а ще в 2015 році ця сума становила від 50 до 100 грн. Однак більша частина пожертвувань опитаних українців ледь сягала 100 грн.

За даними журналу «Forbs» середня сума пожертвувань у 2015 році становила 300 гривень. 40 % із тих, хто не віддав на благодійність ні копійки, – це особи похилого віку, тобто люди, які самі потребують допомоги (З журналу).

II. Поясніть правопис складених числівників.

Вправа 432. I. Прочитайте текст угорською мовою. Подані цифрами числівники запишіть словами угорською мовою, поряд – українською. Дотримуйтеся правил правопису складених числівників в угорській та українській мовах.

PETRO SZAHAJDACSNIJ HETYMAN

Petro Szahajdacsniy nem sokáig volt hetyman, de tevékenysége nagyon gyümölcsözőnek mondható. 6 év alatt (1818–1822) az egyik legfontosabb katonai reformot hajtotta végre a partizánosztagekat reguláris hadsereggé szervezte.

Szahajdacsniy tisztában volt vele, hogy a kozákoknak hadizsákmány nélkül nehéz megélni, mert a szolgálatért járt fizetség kevés volt. Ezért bevonta őket a tatárok és a törökök elleni harcba. Ehhez flottára volt szüksége. Szahajdacsniy 300-ra növelte a kozák sajkák számát.

Ha figyelembe vesszük, hogy minden sajkába 50–70 ember fért el, akkor a hadjáratokban 15–21 ezer katona vett részt.

A hotini csata részletesebb leírásából megtudhatjuk, hogy a Szahajdacsniy vezette kozák sereg 41 520 kozákot számlált. Ez főleg puskákkal felfegyverzett lovasságból állt. A kozákoknak volt 22 ágyújuk is. A harc 39 napig tartott (*Olvasmányok Ukrajna történetéből*).

II. Перекажіть текст усно українською мовою, уживаючи виписані числівники.

Вправа 433. Перепишіть речення. Вкажіть числівники, поясніть їх написання.

1. Шлях через Дніпрові пороги вимірювався шістьма тисячами кроків. Після шеститисячного кроку перед човнами відкривалося чистоводдя, серед якого вигрівався на сонці острів Хортиця (З календаря). 2. Повстання проти польської шляхти Богдан Хмельницький розпочав на чолі восьмитисячного Запорозького війська, яке вибрало його своїм гетьманом (Із книги «Як козаки воювали»). 3. Тринадцятитисячне козацьке військо з Нової Січі, що була заснована біля Бузького лиману для охорони кордонів Російської держави, 1792 року було переселене урядом на Кубань (З підручника).

Bíxa – важливий момент, етап у розвитку чого-небудь.

Poríg – кам'янисте поперечне підвищення дна, що порушує спокійну течію річки.

ágyú – гармата

зубрити – bemagol, nagon jól megtanulja

gyűmölcsozód – плідний

лимán – limán

lovasság – кіннота

пожертвування – adományozás

sajka – чайка (козацький корабель)

хист – tehetség

благодійний – jótékonyági

§ 63. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ДАТ, ЧАСУ (ГОДИН). ЗВ'ЯЗОК ЧИСЛІВНИКІВ З ІМЕННИКАМИ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про позначення часу. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 434. Запишіть українською мовою угорські відповідники дат. Порівняйте їх написання.

1983. április 21., 2007. szeptember 15., 1997. március 2., 2006. december 23.

В українській мові, на відміну від угорської, спочатку пишемо число, а потім місяць і рік. Крапку після цифр не ставимо: *9 березня 1814 року, 21 лютого 2006 року, 31 травня 2018 року.*

Вправа 435. Складіть невелике есе «Навіщо потрібно займатися благодійністю?», використовуючи числівники. Числівники підкресліть. У творі дайте відповіді на такі запитання:

1. Що таке благодійність?
2. Кому, на вашу думку, потрібно допомагати безкорисливо?
3. Чи допомагаєте ви або ваші батьки комусь фінансово? Яку суму коштів ви готові віддати на потреби інших?
4. Ви вмієте заощаджувати кишенькові? Як саме й скільки? Наведіть приклади.
5. На що витрачаєте власні кошти? Чи розраховуєте ви частку на благодійність?
6. Як ви розумієте вислів «З кожного по нитці – бідному сорочка»?

Вправа 436. Прочитайте вірш Дмитра Білоуса й запам'ятайте, як треба точно визначати час українською мовою.

КОТРА ГОДИНА?

Форма відліку часу в Україні єдина,
з плином літ не пригасла, не стерта.

Ви питаєте: **котра воно година?**

І вам кажуть: **друга, третя, четверта...**

Наприклад: долаючи втому,
дівчата на полі сушили м'яту.

Одна каже: «Це ж прийдемо додому
не раніше як **пів на дев'яту!**»

А друга: «Але ж на люди
ти не підеш у сукні прим'ятій.

То воно уже так і буде:

прийдемо до клубу десь **о дев'ятій**».

Грамматичні ці форми – не випадковість.

Ще хочеться прикладів? Ось вам:

у Ірини Вільде є гарна повість

і зветься вона **«Б'є восьма»**.

Грамматична ця форма добре відома,

щоб закріпити почуте в класі,

придумайте й ви свої приклади вдома

на цю форму відліку часу.

Вправа 437. Запам'ятайте, як треба правильно говорити.

О котрій годині?

о двадцять п'ять хвилин

на третю

о пів на другу

за чверть (десять хвилин) до

третьої

о п'ятій годині

Котра година?

двадцять хвилин на першу

пів на другу

за чверть (за десять хвилин)

п'ята

п'ята година

Вправа 438. Розгляньте малюнки годинників. Котру годину показує кожен з них? Використовуйте різні способи називання часу.

Вправа 439. Спишіть слова. Поставте в них наголоси. Усно складіть діалог, уживаючи ці слова.

Секунда, мить, хвилина, година, доба, тиждень, день, завтра, півріччя, рік, неділя, вчора, сьогодні, позавчора, завтра, післязавтра, торік, другого дня, напередодні, тиждень тому, о другій, о п'ятій, годинник, частина, чверть на третю, о пів на шосту, за чверть восьма година, п'ята година сорок сім хвилин, час.

Вправа 440. I. Визначте, у якому відмінку й числі стоять іменники після збірних числівників *двоє, троє, четверо*.

Двоє хлопців, троє коней, четверо пасажирів, десятеро учнів, двадцяттеро курчат.

II. Визначте, які іменники (значення, рід, число) звичайно поєднуються зі збірними числівниками. Спробуйте замість збірних числівників підставити кількісні. Чи завжди це можна зробити?

1. Двоє друзів, семеро братів, дев'ятеро киян, троє баранів. 2. Двоє коліщат, п'ятеро качат, десятеро кроленят. 3. Двоє відер, троє вікон, четверо сіл. 4. Двоє дверей, троє саней, четверо окулярів, п'ятеро воріт.

Міркуйте так: 1. Після збірних числівників **двоє, троє, четверо** і т. д. іменники стоять у родовому відмінку множини.

2. Зі збірними числівниками поєднуються:

- а) іменники чоловічого роду, що означають назви істот;
- б) іменники IV відміни, що означають назви дрібних істот і речей;
- в) іменники середнього роду;
- г) іменники, що вживаються тільки в множині.

Вправа 441. Спишіть народні загадки, замінюючи числа числівниками (збірними, якщо можливо). Відгадайте.

1. Стоїть дуб, на нім 12 гілок, на кожній гілці по 4 гнізд, у кожному гнізді – по 7 пташенят. 2. 6 ніг, 2 голови, 1 хвіст, 4 ока, 2 носів. 3. Сам чорен, та не ворон, є 2 рогів, та не бик, 6 ніг, та без копит. 4. У 1 матері – по 5 синів.

Вправа 442. Поставте числівники разом з іменниками в давальному, орудному та місцевому відмінках. З двома словосполученнями складіть речення і зробіть їх синтаксичний розбір.

Сімдесят п'ять шкіл, сто вісімдесят чотири сторінки, дев'яносто три комп'ютери, чотириста двадцять шість машин.

Вправа 443. Виберіть із дужок правильний числівник, запишіть словосполучення. Складіть два речення, використовуючи записані словосполучення.

(П'ять, п'ятеро, п'ятірко) комп'ютерів, (три, троє) хлоп'ят, (двадцяттеро, двадцять) учнів, (три, троє, трьох) подруг, (два, двоє) знайомих.

Вправа 444. I. Визначте, у якому числі стоять іменники після числівників *два, три, чотири, п'ять, шість* і т. д.

Два столи, двох столів, дві парти, на двох партах, два вуха, три години, чотири учні, чотири учениці, п'ять днів, шість тижнів, сім місяців.

II. Дослідіть, чи в іменниках, які стоять після числівників *два, три, чотири*, наголос завжди такий, як у множині.

Два брати́, два хлопці́, дві руки́, два вікна́, три місяці́, три тижні́, три зими́, чотири зошити́, чотири кни́жки.

III. Визначте, у якому числі й відмінку виступає іменник після складеного числівника, останнім словом якого є *один, два, три, чотири*.

Тридцять один учень, дві тисячі шістсот один кілометр, шістдесят два кілограми.

IV. Визначте, у якому відмінку стоїть назва місяця після числа в різних відмінках. Усі свої висновки звірте з поданими після вправи правилами.

Двадцять четверте (число місяця) серпня, двадцять четвертому (числу місяця) серпня, з двадцять четвертим (числом місяця) серпня; перше вересня, першому вересня, з першим вересня; третє лютого, перед третім лютого.

1. Після числівників **два, три, чотири** іменники стоять у множині. Але наголос у цих іменниках не завжди такий, як у множині.

2. Після числівників **п'ять** і більше в називному відмінку іменники стоять у родовому відмінку множини.

3. Після складеного числівника, останнім словом якого є **один, два, три, чотири**, іменник виступає в тому числі й відмінку, якого вимагає останнє слово.

4. Після числівників у непрямих відмінках іменники стоять у тому ж відмінку, що й числівник. Але після числівників **тисяча, мільйон, мільярд** іменники завжди стоять у родовому відмінку множини.

5. Після дробових числівників іменники стоять у родовому відмінку однини. Але якщо до складу дробового числа входять вислови з **половиною, з чвертю**, то іменник пов'язується з власне кількісним числівником.

6. Назва місяця після числа завжди стоїть у родовому відмінку.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про узгодження числівників з іменниками. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 445. I. Запишіть словосполучення в такій послідовності: 1) ті, іменники в яких мають закінчення **-и** або **-і**; 2) ті, іменники в яких мають закінчення **-а** або **-я**.

Півтора (день), два (океан), три (раз), два (колесо), половина (острів), чотири (ешелон), три (акціонер), півтора (пиріг), чотири (стебло), півтори (секунда), два (стояк), три (сито).

II. В іменниках підкресліть другу від початку букву. З цих букв має скластися кінцівка прислів'я: «Голова не на те, щоб тільки...»

Вправа 446. Порівняйте словосполучення, подані парами, і поясніть різницю в їх значенні. У якому відмінку стоять іменники в першому й другому випадках?

Два роки – років два, три кілометри – кілометрів зо три, через чотири хвилини – хвилин через чотири, за десять днів – днів за десять.

Вправа 447. Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Ліпше десять (приятель), ніж один ворог. 2. Нарозказував міх, торбу й три (оберемок). 3. Тисячу (раз) пожалієш, що сказав, а раз, що змовчав, 4. Ти маєш двоє (око) і одні губи, щоб багато бачити, а мало говорити. 5. Наговорив три (мішок) гречаної вовни, і ті неповні.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про числівники в назвах казок. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 448. I. Прочитайте казку вголос, знайдіть у ній числівники й випишіть їх разом з іменниками, до яких вони належать.

НА БАЗАРІ

Був гарний серпневий ранок. Заець виніс на базар кошик свіжої моркви, їжак – більш як півмішка паперівок. А на торзі, як то кажуть, є два дурні: один дешево дає, другий дорого править.

Заець вирішив розбагатіти: за три морквини править двадцять шагів. Морква, справді, одна в одну. Аж любо глянути. Але хто не питає про ціну, скривиться й відійде. А їжак продає свої яблука по три шаги за одне. Тому до нього аж черга стоїть: той три яблука бере, той десять, а трапляються й такі, що хочуть за п'ять гривень усі

яблука забрати, щоб потім, мабуть, перепродати, але черга не дає. Тим часом у зайця морква пов'яла, мало хто й дивиться на неї. Тож під вечір зайцеві довелося продавати її по півтора шага за штуку, аби додому не везти.

II. Поміркуйте, від чого залежать ціни на ринку.

III. Складіть і розіграйте казку про те, як білка, продаючи на базарі горіхи й гриби, торгувалася з покупцями.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Помилково узгоджено числівник з іменником у словосполученні

А півтори доби

Б двоє разів

В півтора аркуша

Г дві цілі й одна друга метра

2. Поручено граматичну норму на позначення часу в рядку

А п'ятнадцять хвилин на п'яту

Б пів на дванадцятю

В три години десять хвилин

Г двадцять по другій

Словник

Паперівка – сорт яблук.

безкорісливо – önzetlenül

з плином літ – az évek során

кашкét – sarka

ломáка – bot

оберéмок – egy ölnyi

торг – itt: vásár

§ 64. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. НАПИСАННЯ ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Вправа 449. Прочитайте народну казку мовчки. Складіть план і перекажіть її. Завершіть свій переказ висловленням власної оцінки поведінки людини. Оцінку висловіть у формі роздуму.

ПРО БІДНОГО БАГАЧА

Жив бідний чоловік. Ліг він якось спати, та не може заснути. Усе думає: «Чому бідним так тяжко жити на світі?» Аж тут почувся голос:

– Візьми на столі гаманець і будеш багатим. У ньому лише один золотий, але як ти його візьмеш, відразу з'явиться другий. Набери, скільки хочеш, а тоді кинь гаманець у річку. Доки не втопиш гаманця, не зможеш нікому дати жодного золотого, бо всі твої гроші перетворяться на череп'я.

Мало не здурів бідняк з радощів, коли намацав на столі гаманець. Узняв золотий,

а на його місці вже лежить другий. Почав тягнути гроші. Думає: «До ранку наберу грошей, вистачить мені й іншим біднякам. А тоді викину гаманець!»

Та вранці подумав, що грошей назбирав ще мало. Тягав гроші увесь день. Коли настав вечір, вирішив утопити гаманець уранці. Усю ніч витягав з гаманця золоті.

Уранці захотів той чоловік їсти. У хижі нічого не мав, а купити не міг, бо всі гроші стануть черепками. А гаманець топити було жаль. Сидів і тягнув з нього гроші.

Минув тиждень, місяць... Поніс гаманець до річки, але кинути пошкодував. Знов вернувся до хижі тягнути гроші. Так і вмер серед купи золотих (*Народна творчість*).

Вправа 450. І. Прослухайте текст. Визначте його основну думку. Складіть колективно план тексту. Напишіть докладний переказ тексту.

НЕ БІЙСЯ ВИСОКИХ СПРАВ

За синіми морями й високими горами жило горде й мудре плем'я. Горде воно було тому, що ніхто з племені жодного разу не принизив себе. А мудрим плем'я було через те, що зберігало книгу, в якій були відповіді на всі запитання, що можуть виникнути в людини.

Дізналися про книгу вороги й захотіли нею заволодіти. Вирішили поставити плем'я на коліна, щоб не вважалося воно гордим.

Захопили вороги в полон юнака з гордого племені, привели на допит до свого ватажка. Не сказав полонений ворогам, де зберігається книга.

Юнака осліпили, щоб сам він не зміг прочитати чарівну книгу. Осліплений юнак не пропав на рідній землі. Він став поетом, щоб оспівувати своє плем'я.

Легенди завжди прославляють величних духом. Не бійся високих слів і високих справ! На те вони й високі, щоб тягнутися до їхньої високості (*За А. Потаповою*).

К. Трутовський. Сліпий кобзар

II. Творче завдання. Поясніть, як ви розумієте слова останнього абзацу.

СЛОВНИК

ватажók – vezér

не принизив – nem alázta meg

плém'я – törzs

полон – fogság

§ 65. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про займенники. Чи добре, коли в мовленні багато займенників? Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 451. Прочитайте текст уголос. Випишіть виділені слова, поставте до них запитання. Скажіть, чим вони різняться від тих частин мови, на запитання яких відповідають.

УКРАЇНСЬКА ХАТА

Батьківська хата – це те, **що** завжди згадується, сниться, що ніколи не забувається і гріє теплом спогадів. **Вона** була світом **наших** предків, **які** тут народжувались і **все** життя тяжко працювали.

О. Макогон. Стара хата

Традиційна українська хата – воістину колиска нашого народу. З селянської хати пішли у світ велетні думки: Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Олександр Довженко...

Кожна українська господарка дбайливо доглядала **своє** житло. «Без господаря двір, без господині хата плаче», – говорить народне прислів'я. У хаті завжди було

чисто вибілено, розмальовано кольоровою глиною, уतिकано квітами, пахучим зіллям.

На думку Т. Шевченка, біла хата – найвизначніша риса українського села. В інтер'єрі хати відбиваються численні українські народні традиції, символи, життєві правила, звичаї та обряди. Хата дає селянину надійний захист, оберігає від незгод. Ці властивості дому відбиваються в прислів'ях і повір'ях нашого народу.

Українська хата – оригінальний витвір народу, самотутнє явище в історії архітектури (З журналу).

Займенник – це частина мови, яка вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх: *він, ми, такий, цей, стільки, кожний*.

Займенники відповідають на питання *хто? що? який? чий? скільки?*

Займенники, що вказують на предмети, відмінюються подібно до іменників за відмінками і в реченні виконують здебільшого роль підмета або додатка. *І виріс я на чужині, і сивію в чужому краї...* (Т. Шевченко).

Займенники, що вказують на ознаку, змінюються подібно до прикметників, за родами, числами й відмінками і в реченні виконують роль означення. *Кожна мова по-своєму прекрасна* (П. Тичина).

Займенники, що вказують на кількість, відмінюються, як числівники, за відмінками і в реченні виконують роль додатка. *Скільки в небі зірочок, стільки в полі копичок* (Народна творчість).

Вправа 452. Перепишіть прислів'я. Підкресліть члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль займенників.

1. Усяка травичка на своєму корені росте. 2. Щастя знає, кого шукає. 3. Син мій, а розум у нього свій. 4. Милується сам собою, як чорт писанкою. 5. У нього стільки правди, як у решеті води. 6. То лиш курка від себе гребе.

Вправа 453. Прочитайте й запам'ятайте стійкі звороти мови. Складіть з ними речення.

Кожного разу (*постійно*); в такому разі (*за таких обставин*); взяти себе в руки (*опанувати свій настрій*); бути владним над собою (*зберігати самовладання*); своя рука – владика (*про необмежене свавілля*); у чім річ? (*що трапилось?*); з якої речі? (*чому, на якій підставі?*).

СЛОВНИК

архітектурa – építészet

владика – rüspök

воістину – valójában, valóban

незгоди - baj, probléna

оригінальний – eredeti

решетó – szita

§ 66. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про значення займенників. На що можуть указувати займенники? Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 454. Розгляньте таблицю й запам'ятайте, які займенники співвідносяться з іменником, які – із прикметником, а які – з числівником.

За значенням займенники поділяються на *дев'ять розрядів*:

1. **Особові** – вказують на особи: *я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*.

2. **Зворотний** – завжди вказує на ту особу, яка виконує дію: *себе*.

3. **Питальні** – виражають запитання до частин мови: *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*

4. **Відносні** – ті, що й питальні, але в ролі сполучного слова для приєднання частин речення одна до одної: *хто, що, який, чий, котрий, скільки*.

5. **Неозначені** – ті, що й питальні, але з доданими частками *будь-, -небудь, -сь, де-, аби-, казна-, хтозна-*: *будь-хто, хто-небудь, щось, деякий, хтозна-що, казна-що*.

6. **Заперечні** – ті, що й питальні, але з доданою частиною *ні-*: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки, нікотрий*.

7. **Присвійні** – вказують на належність предмета якійсь особі: *мій, твій, свій, наш, ваш, їхній*.

8. **Означальні** – вказують на узагальнену ознаку: *весь, усякий, кожний, сам, самий, інший*.

9. **Вказівні** – вказують на щось чи на когось: *той, цей, такий, стільки*.

Вправа 455. Прочитайте прислів'я, випишіть займенники й визначте їх розряд за значенням. Поясніть, як ви розумієте ці прислів'я.

1. Бог дав розум нам, а хижу збудуй собі сам. 2. У рідній хаті – все по благодаті. 3. У своїй хаті – своя і правда. 4. Моя хижа – мені і ближа. 5. Яка газдиня-мати, така і честь у хати. 6. Яка хата – такий тин, який батько – такий син.

Вправа 456. Прочитайте мовчки уривок з «Пісні про найдорожче». Випишіть особові займенники й визначте їх відмінок. На кого вказують особові займенники?

Ти як сонце, моя рідна мати,
лиш тобі я уклоняюсь низько.
Як про тебе пісню заспівати,
коли ти сама – найкраща пісня?!

Ти для мене, як весняне свято,
дівчинонько – доле благовісна.
Як про тебе пісню заспівати,
коли ти сама – найкраща пісня?!
Доле моя – пісне моя.

І. Бердник

Особові займенники належать до найбільш уживаних слів.

Особові займенники вказують на особу, яка говорить (**я, ми**), на особу, до якої звернене мовлення (**ти, ви**), на особу чи предмет, про яких говорять (**він, вона, воно, вони**).

Займенник **ви** вживається й при звертанні до однієї особи для вираження ввічливості, пошани. У таких випадках його пишуть з великої букви: *Коли Ви приїдете, Галино Петрівно?*

Особові займенники змінюються за відмінками і числами.

Займенник **він** змінюється й за родами.

Вправа 457. Напишіть вітальну листівку зі святом дорогій для вас людині, використовуючи займенник *ви* у шанобливому значенні.

Вправа 458. Прочитайте фразеологізми, правильно наголошуючи зворотний займенник. Запам'ятайте їх значення. З чотирма фразеологічними зворотами складіть речення.

Зарубати собі на носі (*добре запам'ятати*); під собою землі не чути (*мати піднесений настрій, бути захопленим чим-небудь*); забагато брати на себе (*дозволяти собі більше, ніж належить, переоцінюючи свої можливості*); забивати собі в голову (*вперто дотримуватись якогось переконання*); кусати собі лікті (*шкодувати за чим-небудь, каратися, каятися*); не по собі (*відчувати себе не дуже добре*).

В українській мові відносний займенник **що** збігається за написанням і звучанням зі сполучником **що**.

Якщо ми можемо слово **що** замінити синонімічним йому **який**, то це займенник. Коли ж така заміна неможлива, то **що** – сполучник.

що – відносний займенник	що – сполучник
Вона так гарно намалювала сімейку грибів-боровиків, <i>що</i> (<i>які</i>) стали в коло на лісовій галявині (<i>В. Чухліб</i>).	І знали ми, <i>що</i> слави нам не буде (<i>І. Франко</i>).

Заперечні займенники *ніхто, ніщо, ніякий, нікотрий* указують на відсутність особи, предмета, їх ознак і кількості.

Заперечні займенники утворюємо від питальних займенників за допомогою префікса **ні** й пишемо разом.

Заперечні займенники відмінюються так, як питальні чи відносні.

Неозначені займенники *дехто, дещо, деякий, хтось, щось, якийсь, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, будь-хто, будь-що, будь-який, абиякий, казна-хто, хтозна-що* вказують на невідомі, неозначені предмети, їх ознаки, кількість.

Вправа 459. I. Запишіть речення, ставлячи займенники в потрібній формі.

1. Я не буду про це казати (ніхто). 2. Я (ніхто) (ніщо) не винен.
3. Йому (ніхто, з) було поговорити. 4. Тепер я вже (ніхто, на) не покладаю надій. 5. Нема над (що) думати. 6. (Ніякий, в) разі цього не потрібно робити.

II. Складіть два-три міні-діалоги, використовуючи подані речення.

Вправа 460. I. Прочитайте текст мовчки. Випишіть займенники, вкажіть їх розряд за значенням.

Давно в мене з'явилась мрія створити Книгу роду. Бабуся завжди так багато розповідала про своїх сестер і братів, їхні сім'ї. Я вважала, що найскладніше буде знайти фотографії всіх рідних, особливо тих, хто жив давно. Мені довелося багато часу приділити пошуку світлин, продумуванню дизайну. Весь час свою ідею я тримала в таємниці, адже хотіла зробити сюрприз бабусі до її ювілею.

Альбом був уже майже готовий, але щось мені не давало спокою. Зі старих світлин дивились очі моїх рідних, що жили колись. Вони раділи, сумували, мріяли, одружувались, виховували дітей, а ми

так мало про них знаємо. Я розуміла, що для Книги мого роду мало просто зібрати колекцію фото. Варто розказати про долю кожного. Варто розпитати про них, згадати їхні радощі і жалі, щоб історії минулих днів ожили на сторінках і спогади про них збереглися.

Незабаром Книгою нашого роду вже «опікувалася» вся сім'я. Так, сюрпризу не вийшло, але це стало справою, що об'єднала нас і між собою, і з нашими далекими близькими (*О. Кухар*).

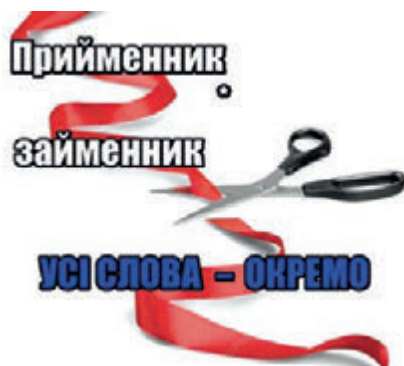
II. Розпитайте своїх бабусю чи дідуся, якою була їхня оселя, коли вони були дітьми. Яким був інтер'єр домівки? Які речі були обов'язковими і традиційними для кожної хати? Які були розваги у дітей і молоді? З'ясуйте, чи вживали ви у розповіді заперечні та неозначені займенники.

Вправа 461. Спишіть речення, підкресліть у них неозначені й заперечні займенники, поясніть їх правопис.

1. Снігу випало хтозна-скільки (*О. Донченко*). 2. Крізь пелену туману проступали якісь невиразні силуети (*Петро Панч*). 3. Уночі хтозна від чого хлипали двері, шелестіло по хлівах сіно, щось перешіптувалося (*Г. Тютюнник*). 4. Еней стояв і дожидався, щоб вийшов з хати хто-небудь (*І. Котляревський*). 5. Старий зараз ніякої роботи не визнає, окрім пасіки (*М. Стельмах*).

Вправа 462. Розгляньте малюнок-підказку та поясніть його. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Неозначені й заперечні займенники підкресліть.

1. Щоб жити – ні(в)кого права не питаюся (*П. Тичина*). 2. (Ні)ким не сходжені нас ждуть путі (*О. Ющенко*). 3. Це весна, що на землі була хто(зна) скільки років і століть (*М. Рильський*). 4. Заграйте що(небудь), як ваша ласка (*Леся Українка*). 5. Цей дріт приносить телеграми (хто)зна (з) якої даліни (*М. Рильський*).

Вправа 463. Прочитайте речення, почергово підставляючи в нього неозначені займенники, що в дужках. З'ясуйте, якими відтінками значення вони різняться між собою.

1. Увечері збиралися біля вогню й розповідали (щось, дещо, аби-що, що-небудь, хтозна-що). 2. Раптом (хтось, дехто, будь-хто, хто-небудь, казна-хто) починав кричати. 3. Він щоразу заводив мову про (якісь, деякі, будь-які, які-небудь, хтозна-які) давні пригоди.

Словник

пеленá – itt: átv. lepel
світліна – fénykép

хліпати – itt: csattog, csapkod
хлів – ól

§ 68. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. НАПИСАННЯ ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про особливості розповіді, опису, міркування. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 464. Пригадайте, що таке опис? Прослухайте текст. З якого твору взято цей уривок. До якого стилю він належить? Складіть план до тексту. За допомогою плану перекажіть стисло текст, спочатку усно, потім письмово, не опускаючи опис приміщення.

Це була велика й гарна округла кімната, у якій постійно лунали доволі кумедні звуки. Якісь незвичні срібні прилади стояли на довгоногих столиках – вони сюркотіли і випускали клубочки диму. На стінах висіли портрети колишніх директорів і директорок, які тихенько дрімали у своїх рамах. Ще там був величезний письмовий стіл на пазуристих ніжках, а ззаду на поличці лежав убогий і обшарпаний Сортувальний капелюх.

Гаррі завагався. Він обережно кинув оком на сплячих чаклунів і чарівниць на стінах. Мабуть, нікому з них не зашкодить, якщо він візьме і знову одягне цього капелюха? Просто так, для перевірки... для певності, що капелюх справді віддав його у правильний гуртожиток.

Він тихенько обійшов довкола столу, зняв капелюха з полички й повільно надів його на голову. Капелюх був завеликий і наліз йому на самі очі, як і минулого разу. Гаррі дивився на чорну підкладку капелюха й чекав. Аж ось у його вусі пролунав тихенький голосочок:

– Щось тебе мучить, Гаррі Поттере?

– Е-е, так, – пробурмотів Гаррі. – Е-е... пере-прошую, що турбую, я хотів запитати...

– Тебе цікавить, чи я правильно вибрав гуртожиток для тебе, – здогадався кмітливий капелюх. – Так, з тобою було досить важко. Але я й далі вважаю, – серце Гаррі підскочило, – що ти багато чого досяг би в Слизерині.

У Гаррі всередині наче все обірвалося. Він ухопився за вершок капелюха і стягнув його. Капелюх, брудний і вицвілий, повис у нього в руці. Гаррі поклав його назад на поличку, відчуваючи, що його нудить.

– Ти помиляєшся, – голосно сказав він мовчазному капелюхові (За Дж. К. Ролінг).

гуртожиток – diákszálló
зненáцька – hirtelen

кинув óком – rápillantott
обшáрпаний – rongyos

§ 69. ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про відмінювання займенників. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 465. I. Прочитайте вголос відмінювання особових і зворотного займенників, зверніть увагу на особливості їх відмінкових форм.

Н.	<i>я</i>	<i>ти</i>	<i>-</i>	<i>ми</i>	<i>ви</i>	<i>він</i>	<i>вона</i>	<i>воно</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>його</i>	<i>її</i>	<i>його</i>	<i>їх</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>тобі</i>	<i>собі</i>	<i>нам</i>	<i>вам</i>	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>йому</i>	<i>вам</i>
З.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>його</i>	<i>її</i>	<i>його</i>	<i>вас</i>
О.	<i>мною</i>	<i>тобою</i>	<i>собою</i>	<i>нами</i>	<i>вами</i>	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>ним</i>	<i>ними</i>
М.	<i>(на) мені</i>	<i>(на) тобі</i>	<i>(на) собі</i>	<i>(на) нас</i>	<i>(на) вас</i>	<i>(на) ньому</i>	<i>(на) ній</i>	<i>(на) ньому</i>	<i>(на) них</i>

II. Оберіть по одній відмінковій формі кожного займенника й уведіть їх у речення.

Вправа 466. Прочитайте вголос відмінювання питальних і відносних займенників. Дайте відповіді на запитання.

Н.	<i>хто</i>	<i>що</i>	<i>який</i>	<i>чий</i>	<i>чия</i>	<i>чие</i>	<i>чий</i>	<i>скільки</i>
Р.	<i>кого</i>	<i>чого</i>	<i>якого</i>	<i>чийого</i>	<i>чией</i>	<i>чийого</i>	<i>чийих</i>	<i>скільких</i>
Д.	<i>кому</i>	<i>чому</i>	<i>якому</i>	<i>чийому/ чиему</i>	<i>чийй</i>	<i>чийому/ чиему</i>	<i>чийім</i>	<i>скільким</i>
З.	<i>кого</i>	<i>що</i>	<i>який/ якого</i>	<i>чий/ чийого</i>	<i>чию</i>	<i>чие</i>	<i>чий / чийих</i>	<i>скільких</i>
О.	<i>ким</i>	<i>чим</i>	<i>яким</i>	<i>чийім</i>	<i>чиейю</i>	<i>чийім</i>	<i>чийіми</i>	<i>скількима</i>
М.	<i>(на) кому/ кім</i>	<i>(на) чому/ чім</i>	<i>(на) якому/ якім</i>	<i>(на) чийому/ чиему/ чийім</i>	<i>(на) чийй</i>	<i>(на) чийому/ чиему/ чийім</i>	<i>(на) чийих</i>	<i>(на) скільких</i>

1. Які відмінки мають паралельні форми відмінювання займенників?
2. На який склад падає наголос у займенника **скільки** в непрямих відмінках?

Вправа 467. Провідмініайте спочатку усно, а потім письмово словосполучення *який рік; чий брат; котра година; скільки книжок*. Подібно до яких частин мови відмінюються ці займенники?

Вправа 468. Спишіть прислів'я і приказки. Укажіть питальні та відносні займенники. Поясніть, як їх розрізнити. Вкажіть у реченнях займенники, що належать до інших розрядів.

1. Хто б старого коня та не проміняв би на молодого? 2. Хто має розум, має і слово. 3. Що то за край, де панує чужий звичай? 4. Що край, то інший звичай. 5. Який син не схожий на батька? 6. Яке дерево – такий клин, який батько – такий син (*Народна творчість*).

Вправа 469. Складіть і запишіть речення, у яких займенники *який, скільки, чий* виступали б то як питальні, то як відносні.

Неозначені займенники відмінюються так, як питальні займенники, від яких вони утворилися.

Вправа 470. Провідмініайте займенники *якийсь, дехто, будь-який, хто-небудь*. Назвіть особливості відмінювання неозначених займенників. Із неозначеними займенниками в орудному та місцевому відмінках складіть речення.

Присвійні, вказівні та означальні займенники змінюються, як і прикметники, за родами, числами й відмінками.

Присвійні займенники **мій, твій, наш, ваш, їхній, свій** указують на приналежність: *мій, наш* – 1-й особі; *твій, ваш* – 2-й особі; *їхній* – 3-й особі; *свій* – будь-якій особі.

Присвійні займенники в усіх відмінках мають наголошений другий склад: *твоя, моя, твоє, твої, свої, моєї, твоєї, твоєму, своєму, твого, свого*.

Відмінок	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина
Н.	<i>мій</i>	<i>моя</i>	<i>моє</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>моєї</i>	<i>мого</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>моїй</i>	<i>моєму</i>	<i>моїм</i>
З.	<i>мій, мого</i>	<i>мою</i>	<i>моє, мого</i>	<i>мої, моїх</i>
О.	<i>моїм</i>	<i>моєю</i>	<i>моїм</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>(на) моєму, моїм</i>	<i>(на) моїй</i>	<i>(на) моєму, моїм</i>	<i>(на) моїх</i>

Вправа 471. Провідмінійте письмово словосполучення *твій друг, наша земля, їхні стосунки*, виділіть у них закінчення. Схарактеризуйте особливості їх відмінювання.

Вправа 472. Порівняйте речення. Визначте, якими членами речення виступають займенники. У якому відмінку вони вжиті?

У її руках був вишитий рушник. – У неї був вишитий рушник.

При іменниках особові займенники **його, її, їх** у формі родового відмінка набувають присвійного значення. Порівняйте: *Їх (кого?) упізнають усі* – особовий. *В їхніх (чийх?) кімнатах завжди затишно* – присвійний.

Присвійні займенники, на відміну від особових, ніколи не мають приставного **н**.

Вправа 473. Складіть речення з поданими словами, запишіть їх. Укажіть, до яких розрядів вони належать і чим відрізняються на письмі та вимові.

Від нього; від його брата. Через них; через їхню поведінку. Біля неї; біля її дверей. Без нього; без його дозволу.

Вправа 474. Прочитайте текст уголос. Укажіть присвійні займенники, визначте, на приналежність якій особі кожен з них вказує. Скажіть, як ви розумієте значення кожного прислів'я.

1. Моя хата скраю – нічого не знаю. 2. Мое діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйся. 3. Добра каша, та не наша. 4. Не замітай чужої хати, дивися, чи твоя заметена. 5. Аж до діброви чути ваші розмови. 6. Не тішся з чужої біди, бо вона нині його, завтра її, а тоді твоя буде. 7. Краще своя хата, ніж їхня палата. 8. Я свою вину на Івана зверну. 9. Кожна свиня свого корита пильнує (*Народна творчість*).

Вказівні займенники **цей (оцей), той (отой), такий (отакий), стільки** вказують на предмети, ознаки та кількість.

Займенники **той, такий** відмінюються як прикметники твердої групи, займенник **цей** – як прикметник м'якої групи (але в орудному відмінку **цим**).

Вказівний займенник **стільки** відмінюється лише за відмінками.

Відмінок	Ч. р.	С. р.	Ж. р.	Множ.	Ч. р.	С. р.	Ж. р.	Множ.
Н.	<i>цей</i>	<i>це</i>	<i>ця</i>	<i>ці</i>	<i>той</i>	<i>те</i>	<i>та</i>	<i>ті</i>
Р.	<i>цього</i>		<i>цієї</i>	<i>цих</i>	<i>того</i>		<i>тієї, тої</i>	<i>тих</i>
Д.	<i>цьому</i>		<i>цій</i>	<i>цим</i>	<i>тому</i>		<i>тій</i>	<i>тим</i>
З.	<i>цей, це, цього</i>	<i>цю</i>	<i>ці, цих</i>	<i>той, те, того</i>		<i>ту</i>	<i>ті, тих</i>	
О.	<i>цим</i>		<i>цією</i>	<i>цими</i>	<i>тим</i>		<i>тією, тою</i>	<i>тими</i>
М.	<i>(на) цьому, цім</i>		<i>(на) цій</i>	<i>(на) цих</i>	<i>(на) тому, тім</i>		<i>(на) тій</i>	<i>(на) тих</i>

Вправа 475. Провідмініайте словосполучення *така пісня, стільки учнів*.

Перейдіть за QR-кодом і виконайте вправу про початкові форми займенників. Пригадайте вивчене на попередніх уроках.

Вправа 476. Прочитайте речення. Випишіть вказівні займенники, визначте відмінок кожного.

1. Звучав наш сміх у широких коридорах під час перерв у той далекий час.
 2. І ці стежки, де ви ходили, холодним снігом зацвітуть...
 3. О весна, я не знаю такої пори, щоб так серце мені хвилювала!
 4. Я дивлюсь на квіти, й цвіт багряний викликає стільки світлих мрій.
 5. Інші квіти в диханні весни розцвітуть. Але тих вже нема.
 6. Сьогодні я такий щасливий, мов вийшов хлопчиком на шлях (В. Сосюра).

Означальні займенники *сам (самий), весь (увесь, ввесь), усякий, кожний (кожен), інший* вказують на узагальнену ознаку особи чи предмета.

Займенник *весь* відмінюється як прикметник м'якої групи, усі інші займенники – як прикметники твердої групи.

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н.	<i>весь (увесь/ввесь)</i>	<i>все (усе)</i>	<i>вся (уся)</i>	<i>всі (усі)</i>
Р.	<i>всього</i>		<i>всієї</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому</i>		<i>всій</i>	<i>всім</i>
З.	<i>весь, всього</i>	<i>все (усе)</i>	<i>всю</i>	<i>всі, всіх</i>
О.	<i>всім</i>		<i>всією</i>	<i>всіма</i>
М.	<i>(на) всьому</i>	<i>(на) всім</i>	<i>(на) всій</i>	<i>(на) всіх</i>

У називному відмінку множини займенник **сам** може мати дві форми – **самі**, а в непрямих відмінках у закінченнях завжди виступає **и**: *самих, самим, самими*.

Вправа 477. Провідмінійте словосполучення *сама держава, інший народ, кожна земля*.

Вправа 478. Перепишіть, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Вкажіть означальні займенники, визначте їх число й відмінок.

1. По діброві віт..р вие, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (*Т. Шевченко*). 2. Д..рева стоять зачаровані, жод..н л..сток не тремтить (*Леся Українка*). 3. Люди намагают..ся свій лет і до інших скерувать планет (*М. Рильський*).

Вправа 479. Прочитайте вголос стійкі словосполучення, запам'ятайте їх значення. Уведіть їх у речення й запишіть. До яких частин мови належать слова у цих стійких словосполученнях?

Ні з сього ні з того (*без причини*); сам собі як палець (*одиного*); сам собі на умі (*потаємний*); і нашим і вашим (*дворушник*); ні те ні се (*нікчемне*); про себе (мовчки); сам на сам (*наодинці*); сам собою (*один*).

§ 70. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. СКЛАДАННЯ УСНОГО ПЕРЕКАЗУ ТЕКСТУ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Вправа 480. Прочитайте мовчки текст. Визначте його головну думку. Складіть і запишіть 10–12 запитань до тексту. За записаними запитаннями підготуйте усний переказ тексту.

ЦІКАВІ ФАКТИ ПРО СОВ

У Стародавньому Китаї, Єгипті, Індії, а також в Америці сову вважали посланницею світу мертвих й асоціювали її зі злими силами. Кельти називали сову перевтіленням відьми, сторожем ночей. У Єгипті її також ототожнювали зі смертю, потойбічним світом і царством сну. Негативних прикладів, пов'язаних із совою, в історії людства безліч. Але це все в минулому. У наш час образ сови суперечливий. Вона виступає як символ мудрості, ерудиції, чуйності, і впізнають сову по обличчю у формі серця.

Небагато можна знайти птахів, які сьогодні користуються такою популярністю. Сиви живуть по всьому світу, за винятком полярних областей, таких як Антарктида і Гренландія. У світі є більш ніж 200 різних видів сов. Раціон сови включає в себе дрібних ссавців, птахів, комах, рептилій і гризунів. Сиви ніколи не пережовують їжу, вони ковтають свою здобич цілою. Також є безліч прикладів того, що сов цінують фермери, адже вони можуть з'їсти до 1000 мишей протягом одного року. Таким чином, вони допомагають зберегти посіви на полях, де миші спричиняють багато шкоди.

Сови не можуть повертати очей, але це не є перешкодою в їхньому житті, адже вони можуть повертати голову на 270 градусів, щоб бачити все навколо й полювати. Сова – це чудовий хижак, далекоглядний (сови бачать на великі відстані в умовах низької освітленості). Але вони не в змозі чітко розрізнити нічого близько від очей, скажімо, на відстані декількох сантиметрів.

Більшість видів сов ведуть нічний спосіб життя. Однак є деякі види, які також активні протягом дня, наприклад, болотна сова.

Сова жіночої статі часто більша й важча, ніж чоловіки-сови. Жінки також є більш агресивними й мають більш барвисте пір'я, ніж їх колеги-чоловіки (За матеріалами інтернету).

Словник

асоціювати – azonosít
потойбічний світ – másvilág

рептилія – hüllő
ссавці – emlősök

§ 71. ПРАВОПИС ЗАЙМЕННИКІВ. НАПИСАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ ІЗ ЗАЙМЕННИКАМИ

Перейдіть за QR-кодом і пригадайте вивчене про займенник на попередніх уроках.

Вправа 481. Перепишіть речення, обираючи правильну форму займенника.

1. І добре синові: в (його, нього) є мати, і добре матері: в (їй, неї) є син (А. Малишко). 2. Людині треба, щоб її робота залишалася після (її, неї) самої жити (Ю. Яновський). 3. Прекрасне слово, але що в (йому, ньому), як не від серця йде? (В. Мусик). 4. Труд оживляє гори й води, в (їм, нім) ніщо не пропадає (В. Сосюра). 5. Я квітку не можу зірвати, бо (їй, ній), як людині, болить (В. Сосюра). 6. Он яструб молодий застиг у вишині. По голубій траві від (його, нього) тінь тремтлива (Є. Фомін).

1. Прийменники із займенниками пишемо окремо: *у мене, з ким-небудь, аби до кого*.

2. Окремо пишемо неозначені та заперечні займенники, якщо вони вжиті в непрямому відмінку з прийменником. У таких прийменникових сполуках прийменник ставимо між часткою і займенником. Частку, прийменник і займенник у таких випадках пишемо окремо: *де в чому, ні до чого, будь з ким, казна на чому*.

Вправа 482. I. Дайте коротку відповідь на запитання, уживаючи тільки відповідний займенник із довідки.

1. Якими фарбами будеш малювати? 2. Про що ти хотіла мені розказати? 3. За скільки ти це купив? 4. Ти в чомусь помиляєшся? 5. З ким ти підеш на річку? 6. У що ти складеш свої речі? У валізу чи в сумку?

Довідка: ні з ким, будь у що, будь-якими, ні про що, ні за скільки, де в чому.

Перейдіть за QR-кодом і виконайте вправу на редагування тексту з теми «Займенник».

Вправа 483. Прочитайте українські приказки, фразеологічні звороти. Запишіть їх парами з угорськими відповідниками з довідки. Поясніть правопис займенників.

Бути без чого-небудь, ні до чого, нічого не важить, ні за що на світі.

Довідка: nélkülöz, a világ minden kincséért sem, nem számít semmit, felesleges.

II. Уведіть українські приказки в речення.

Вправа 484. Перепишіть, обираючи з дужок потрібний прийменник. Свій вибір обґрунтуйте.

1. (З, зі) мною говорять могили устами колишніх людей (*В. Симоненко*). 2. Сяє (над, наді) мною високо-високо неба глибина (*В. Сосюра*). 3. Грай ти, коню, (під, піді) мною, розбий швидше тугу мою! 4. Ой ти, орле сизокрилий, мій ти брате рідномилый, не літай ти (над, наді) мною, неси неньці вістку мою (*Народна творчість*).

Словник

яструб – héja

кρόна – a fa teteje, koronája

§ 72. Н В ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКАХ 3-Ї ОСОБИ ПІСЛЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Вправа 485. I. Прочитайте виразно вірш Василя Швеця спочатку так, як тут подано, потім замінюючи виділені іменники займенниками.

Вийшли вівці на лужок,
а за вівцями пастушок
вилетів із хмáрок.
То малесенький пташок,
Звуть **пташка** вівчарик.

Вівчарик отару попасе
між горою та шосе,
де гудуть машини.
Вівчарик злетить і принесе
пісню з Верховини.

II. Вивчіть вірш напам'ять, запишіть його по пам'яті.

Вправа 486. I. Запишіть прислів'я, ставлячи займенники в дужках у належному відмінку.

1. І в (наш) віконце загляне сонце. 2. (Мій) хата скраю – нічого не знаю. 3. Добра каша, та не (наш). 4. (Мій) діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйся. 5. Щоб лиха не знати, треба (свій) плугом та на (свій) ниві орати.

II. Усно змоделюйте ситуацію, коли одне з прислів'їв було б доречне.

Вправа 487. I. Прочитайте словосполучення. Чим вони відрізняються? У яких відмінках з'являється приставний **н**?

немає його, її, їх
бачу його, її, їх

почула від нього, від неї, від них
чую про нього, про неї, про них

У непрямих відмінках особові займенники мають іншу основу, ніж у називному відмінку.

Після прийменників у непрямих відмінках займенників 3-ї особи з'являється **н**: у нього, до неї, у них.

Перед займенником **мною**, що починається двома приголосними, прийменники **з, під, над, перед** для милозвучності вживаємо з голосним **і**: *наді мною, зі мною, переді мною, піді мною.*

II. Грунтуючись на своїх спостереженнях, а також користуючись правилами, сформулюйте висновки про вживання приставного **н** у формах особових займенників.

Вправа 488. Перепишіть прислів'я, поставивши особові займенники в потрібній формі. Коли в непрямих відмінках займенників 3-ї особи з'являється **н**? Про які риси характеру йдеться у цих висловах.

1. З (він) користі – як з чорта смальцю (*Народна творчість*).
2. Ти (він) борони від собак, а він (ти) покаже кулак. 3. Риба ще в річці, а він до (вона) петрушку крише. 4. Ти (він) «стрижене», він (ти) «голене». 5. Говорити до (він) – як горохом об стіну.

Вправа 489. I. Прочитайте текст уголос, знайдіть займенники й визначте їх розряд за значенням.

Хомко не раз ходив до Хтодоньчиної хати, що над яром стоїть, послухати весну. І в поле подивитись...

Якось баба Хтодонька завела його в свою хату (дуже боявся йти, аж п'яти боліли!), напоїла молоком.

– Ти хто? – як завжди, спитала.

– Я – Хомко, – відповів Хомко, не в змозі відірвати погляду од її темно-зосередженого виду.

– Ти дитина славна, бо в тебе очі чисті, а лоб твій блищить, немов на свято. Нікого не кривдь, бо хто кривдить, у того в очах гадюки ховаються.

– Не зобиджай котів і собак. Лошат не бий прутом, усе живе люби, і воно тебе любитиме. Бо корова й кінь теж уміють говорити, вони між собою про все своє, а ми про своє між собою... Ти чого це смієшся? – І дивилася на нього пильно та докірливо.

– Я не сміюсь, – шепотів Хомко, який і справді-таки не сміявся (Є. Гуцало).

II. Розкажіть, чого баба Хтодонька навчала малого Хомка. Свою розповідь запишіть.

§ 73. ДЕФІС У НЕОЗНАЧЕНИХ ЗАЙМЕННИКАХ. НІ В ЗАПЕРЕЧНИХ ЗАЙМЕННИКАХ

Вправа 490. I. Прочитайте. Визначте, з якими частинами неозначені й заперечні займенники пишемо разом, з якими – через дефіс, а коли – окремо. Визначте, коли ці частини із займенниками пишемо окремо. Свої висновки порівняйте з поданим після вправи правилом.

1. Абихто, аби який, аби ким, дехто, декотрий, дечому, декого, щось, чийсь, ніхто, нікого, ніскільки. 2. Хтозна-який, хтозна-скільки, хтозна-чому, казна-ким, казна-хто, будь-кого, будь-що, будь-який, хто-небудь, чий-небудь, скільки-небудь. 3. Аби до кого, де з ким, де в кого, ні про кого, ні в що, хтозна в чому, будь у кого, казна з ким, аби з ким, де в чому.

У неозначених займенниках префікси **казна-**, **хтозна-**, **будь-** і суфікс **-небудь** пишемо **через дефіс**.

У неозначених займенниках префікси **аби-**, **де-** пишемо **разом**.

Якщо **казна**, **хтозна**, **будь**, **аби**, **де** стоять перед прийменниками із займенниками, тоді всі три слова пишемо **окремо**: *будь у кого*, *хтозна в чому*, *аби з ким*, *де на чому*.

Заперечні займенники з **ні** пишемо разом. У заперечних займенниках, якщо між **ні** та займенником є прийменник, усі три слова пишемо окремо: *ніщо – ні про що; ніякому – ні в якому*.

У непрямих відмінках заперечні займенники вживаємо з різним наголосом залежно від значення.

Вправа 491. Спишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть правопис неозначених займенників. З трьома займенниками складіть речення.

Будь(хто), будь(у)чому, хтозна(який), казна(хто), який(небудь), будь(з)ким, де(кого), якому(сь), де(чиїх), будь(чий), де(в)чиїх, ким(сь), бозна(у)кого.

Вправа 492. Складіть усну розповідь про правопис неозначених займенників, користуючись поданим планом. До кожного пункту плану доберіть по два-три приклади.

План

1. Як пишемо неозначені займенники?

2. Як пишемо префікси **казна-**, **хтозна-**, **бозна-**, **чортзна-**, **будь-**, суфікс **-небудь** у неозначених займенниках?

3. Як пишемо префікси **де-**, **аби-** і частку **-сь** у неозначених займенниках?

4. Чому **казна з ким**, **хтозна в чому**, **хтозна з ким**, **будь у кого**, **будь у чому**, **де в чому**, **де в кого** треба писати окремо?

Вправа 493. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис неозначених займенників.

1. За добре слово й добру пам'ять кому(сь) спасибі я скажу! (*І. Калинець*). 2. Отож треба було старатися не попастися кому (небудь) на очі (*В. Винниченко*). 3. Добрий розум робить легким (будь)який спосіб життя (*Г. Сковорода*). 4. Казна(за)що усі люди, де б я тільки не ступив, дорікають мене всюди... Я ж нічого не робив! (*В. Симоненко*). 5. Ох, трудно в світі жити стало! Пора і нам придумать що(сь) (*Л. Глібов*).

Вправа 494. I. Пригадайте, які займенники належать до заперечних. Як вони творяться?

II. Прочитайте слова. Як упливають на правопис заперечних займенників непрямий відмінок, прийменник? Як змінює значення займенника наголос?

ніхто
нічий
ні́кого
ні́чого

нікого
нічийого
ніко́го
нічо́го

ні в кого
ні в чийого

Вправа 495. Об'єднайтеся в чотири групи. Провідмініайте (письмово) займенники *ніщо, нічий, ніякий, ніскільки*. Прочитайте уголос записане. Дайте оцінку роботі, виконаній вашими товаришами і товаришками.

Вправа 496. Запишіть займенники, розкриваючи дужки. З виділеними складіть речення.

Ні(до)кого, ні(з)ким, **(ні)котрий**, ні(з)котрим, ні(до)чого, (ні)скільки, **(ані)скільки**, ні(з)чого, ні(кому), **ні(перед) ким**, ні(з-під)чого.

Вправа 497. Спишіть речення, уставляючи, де треба, пропущені букви та розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис слів.

1.(Ні)що не пром..на і не зника (*І. Жиленко*). 2. Ні(про) віщо душа не ..гадає, не затужить уже ні(за) чим (*Д. Загул*). 3. А по тій ст..жині вже (ні)хто не ходить, а по тій ст..жині рута-м'ята ..ходить (*М. Філянський*). 4. (Ні)хто так землю не л..бить, як той, ..то трудит..ся на ній (*Л. Глібов*). 5. Красно говорить.., а слу..ати (ні)що (*Народна творчість*).

Вправа 498. I. Запишіть слова, розкриваючи дужки. Із записаними словами усно складіть речення.

(Ні)хто, ні(до)кого, ні(перед)ким, (ні)що, ні(за)ким, (ні)чий, (ні)який, ні(до)кого, ні(в)кому, (ні)кому, (ні)скільки.

II. Провідмініайте займенники *ніхто, ніщо, ніякий, нікотрий, нічий*.

Вправа 499. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Укажіть розряд кожного займенника. Поясніть, чому в одному випадку слово «Вітчизна» пишемо з великої літери, а в іншому – з маленької.

1. Знай, що в житті є деякі речі, які ні(з)чим не можна порівняти. Це рідний край, наша Вітчизна. Без (будь)кого з нас Батьківщина може обійтися, але (будь)хто без Батьківщини – (ні)що (*За В. Сухомлинським*). 2. Коли не зможу я (ні)чим рідній вітчизні прислужитися, намагатимусь ніколи ні(в)чому не шкодити (*Г. Сковорода*).

Вправа 500. Спишіть речення, ставлячи заперечні займенники, що в дужках, у потрібній формі. Обґрунтуйте їх написання за допомогою орфографічного правила. Визначте синтаксичну роль займенників.

1. Вони були між людьми гості милі, та не прийняв (ніхто) їх за своїх (*Леся Українка*). 2. (Ніхто) не сходжені нас ждуть путі (*О. Ющенко*). 3. Немає на світі (ніщо) страшнішого за нелюдяних людей (*І. Жиленко*). 4. Усміхнися, моє серце, тихесенько-тихо, щоб (ніхто) і не побачив (*Т. Шевченко*). 5. Додому на завтра не було (ніякий) завдань.

Вправа 501. Згадайте п'ять-шість прислів'їв і приказок із заперечними займенниками. Запишіть їх.

§ 74. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. НАПИСАННЯ ТВОРУ-РОЗДУМУ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про будову тексту-роздуму (міркування). Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 502. I. Прочитайте євангельську притчу мовчки. Які типи мовлення поєднано в її тексті? Чого навчає притча на основі розповіді про вчинки людини? У формі роздуму-доведення складіть власну оцінку вчинку самарянина. Розпочніть так: *вчинок самарянина я вважаю благородним (гуманним, милосердним), тому що ...*

Один чоловік йшов з Єрусалиму до Єрихону, і напали на нього розбійники, зняли з нього одяг, поранили його та й залишили не-притомного. Тим шляхом ішов один священик, побачив бідолашного і проминув. Ішов також церковний служка (левіт), підійшов до пораненого, поглянув і пішов собі далі. Після них їхав самарянин, угледів нещасного й пожалів його. Підійшов до нього, помастив рани ліками, перев'язав. Потім, посадивши страдника на віслиюка, завіз до постійного двору, де потурбувався про нього. Від'їжджаючи, дав господареві заїжджого двору гроші, сказавши так: «Піклуйся про цього нещасного, а коли витрати будуть більшими, я поверну тобі іншим разом» (*Від Луки 10: 25-38*).

II. Як ви розумієте зміст вислову «Полюби ближнього свого як самого себе»?

Вправа 503. Прочитайте народну казку в ролях. У формі роздуму-доведення складіть оцінку вчинку пані. Як характеризує її цей вчинок? Поясніть назву казки.

МИЛОСЕРДНА ПАНІ

Прийшов якомсь попід панські вікна голодний та обідраний старець милостині просити. Почула пані та й думає: «А справді! Дам уже йому що-небудь – от хоч би яечко протухле! Що вже там жаліти? То ж для спасіння моєї душі!» Закликала діда в хату, дала яечко й приказує:

– На тобі, дідусю, з'їж і помолися за мене Богові!

Узяв дід, дякує:

– Спасибі вам, пані! Нехай вам Господь заплатить за вашу добрість!

Пішов дід. Пані думає: «От і добре, що дала, нащо жаліти! Тільки коли б же то він пам'ятав!» Гукає діда:

– Діду, діду! Чи ж я тобі дала яечко?

– Дали, пані, нехай Господь спасе вашу душу!

Подумала-подумала пані та й знов завертає діда:

– Діду, діду! Чи я тобі дала яечко?

– Дали, пані, хай вам Бог дає панування! – насилу дибає старий.

«Ну, добре, – думає пані. – Нехай Бога за мене молить!» Та давай кликати:

– Діду, діду! Вернися!

Пришкандибав старий. Взяла його досада. Кинув він спересердя те яечко пані й пішов собі голодний (*Народна творчість*).

Учинок – це якась дія.

Учинки різних людей можуть бути подібними (самарянин допоміг стражденному, а пані «допомогла» голодному бідакові), і водночас вони можуть значно відрізнятись, залежно від характеру людини.

Складаючи твір-роздум про людські вчинки:

– визначте особу чи коло дійових осіб майбутнього твору;

– складіть відповідний перелік їхніх учинків на основі власних спостережень;

– проаналізуйте ці вчинки з точки зору їх правильності;

– зробіть обґрунтований висновок, висловивши своє особисте ставлення до поведінки «дійових осіб» твору;

– по можливості дайте свої рекомендації, поради щодо правильності поведінки.

Вправа 504. Складіть розповідь про вчинок когось із однокласників (сусідів, знайомих), який вам запам'ятався. Висловлювання потрібно закінчити роздумом, розпочавши його так: «Цей учинок я вважаю ..., тому що...», тобто складіть аргументовану оцінку вчинку.

Словник

Самарянин – житель Самарії, території в Ізраїльському царстві, уособлення добра, милосердя, людяності.

мотів – *motívum, indíték*

непритомний – *eszméletlen*

постоялий двір – *fogadó állomás*

ста́рець – *nincstelen, koldus*

§ 75. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про дієслово як частину мови. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 505. I. Прочитайте текст мовчки, дайте йому заголовок. Випишіть виділені слова, поставте до них питання. Якою частиною мови є ці слова? Пригадайте, що ви про неї знаєте.

Традиційно український народ **займався** такими видами господарства, як хліборобство, мисливство, збиральництво, рибальство, тваринництво.

Уся історія українського народу пов'язана з мистецтвом **сіяти** хліб, **вирощувати**, **косити**, **молотити**, **учиняти** тісто, **пекти** й навіть умінням його **їсти**. Недаремно **кажуть**, що все у нас від нього, від хліба.

Багато треба було **попрацювати**, щоб на столі **з'явився** хліб, тому і **ставилися** до нього як до святині.

Хліборобство мало не тільки матеріальне значення у житті народу, а й культурне. З працею хлібороба пов'язані народні обряди, повір'я, прислів'я, приказки (*З журналу*).

II. Усно перекажіть текст.

Дієслово – самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета і відповідає на питання *що робити? що зробити? що роблять? що зроблять?*

Дієслова мають три часи: теперішній, минулий і майбутній.

У теперішньому і майбутньому часі дієслова змінюються за особами й числами, а в минулому часі – за родами (в однині) й числами.

Дієслова бувають доконаного й недоконаного виду, перехідними або неперехідними, змінюються за способами (дійсний, умовний, наказовий).

У реченні дієслово найчастіше буває присудком.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про значення дієслів. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 506. Дієслова, що означають дію, та дієслова, що означають стан, запишіть у дві колонки. До кожного з них поставте питання.

Писати, їжджу, спить, бадьорися, розпитувати, сидить, бажати, захоплюється, боротися, відчуває, сіємо, дрімають, будує, стояти.

Вправа 507. Перепишіть, вставляючи на місці крапок пропущені букви або знаки. Вкажіть дієслова, визначте час, особу, число. З'ясуйте синтаксичну роль дієслів.

1. Золотими хлібами дзвенить українс..ка з..мля... (*І. Бердник*).
2. Віддаю хліборобові шану – найстаріший-бо хліб на з..млі! (*М. Сингаївський*).
3. І люблять люди з давн..ни, як сонце незагасне, і свій духм..яний хліб ясний, і рідне слово красне (*Д. Білоус*).
4. Початок жнив відбувався велично і св..ятково. На поле хлібороби виходили цілими сім..ями, чисто одягн..ні, з хлібом у руках (*Із журналу*).

Вправа 508. Спишіть, замінюючи прикметники дієсловами. Простежте, як змінюється при цьому текст. Якого відтінку надають йому дієслова?

Над нами сине небо. На ньому ні хмаринки. Зелена трава на лугах. Трохи збоку чорний ліс. Над дорогою гурт дерев. Серед них біла береза.

Вправа 509. З поданих у дужках дієслів-синонімів доберіть потрібне за змістом. Створені речення запишіть.

1. З вікна ... чудова панорама Дніпра (відслонюється, встає, відкривається, показується).
2. Дівчинка росла вразлива і мрійлива, і твердо, на все життя ... материні казки (закарбувала, зафіксувала, занотувала, запам'ятала).
3. На білих рукавах ... повишивані червоні та сині квіти (горіли, палали, палахкотіли, жевріли, яріли).
4. «Ви скоро й тіні своєї будете ...», – презирливо скривив тонкі вуста Сафрон Варчук (тремтіти, страхатися, спуджуватися, трепетати) (*М. Стельмах*).

§ 76. ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про неозначену форму дієслова. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 510. Прочитайте текст уголос, визначте його основну думку. Розгляньте виділені дієслова. Що вони означають? Чи можна визначити в них час, особу й число?

Спробуй **не наступити**, а **поступитися**. **Не захопити**, а **віддати**. **Не кулак показати**, а **подати руку**. **Не схвати**, а **поділитися**,

не **кричати**, а **вислухати**. Не **розірвати**, а **склеїти**. Спробуй – і ти побачиш, як цікаво виходитиме... (За М. Роциним).

Дієслово має **неозначену форму (інфінітив)**, яка називає дію або стан предмета, відповідає на питання *що робити? що зробити?* **Це початкова форма дієслова**; вона не виражає ні часу, ні числа, ні особи, ні роду.

Неозначена форма закінчується на **-ти** (зрідка в розмовному й художньому стилях **-ть**): *косити, молотити, пекти*.

Після **-ти** може стояти **-ся (-сь)**: *поступатися, жалітись*.

Вправа 511. Випишіть дієслова в неозначеній формі. Виділіть **-ти (-ть)**. Як ви розумієте ці вислови?

1. Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає. 2. Не кайся рано встати, а кайся довго спати. 3. Впіймав чи не впіймав, а погнатись можна. 4. Добре того лякати, хто боїться. 5. Хотів минути пень, та наїхав на колоду (*Народна творчість*).

Вправа 512. I. Прочитайте текст мовчки.

Старанно **вчіться**, акуратно **відвідуйте** уроки. Усі домашні завдання **виконуйте** самостійно і вчасно. **Приходьте** до школи з усіма потрібними підручниками та письмовим приладдям. Під час уроку **сидіть** прямо, уважно **слухайте** пояснення, питання і відповіді. Точно **записуйте** в щоденник усе, що задано вчителем; запис **показуйте** батькам. **Дорожіть** честю своєї школи.

II. Спишіть текст, ставлячи виділені дієслова в початковій формі. Текст розпочніть так: «Кожен учень повинен ...». З'ясуйте, чи мають записані вами дієслова час, число, особу.

Дієслово має особливі форми:
дієприкметник і дієприслівник

Дієприкметник – форма дієслова, яка має ознаки дієслова і прикметника, відповідає на питання *який? яка? яке? які?* Наприклад, дієприкметник *вишитий* суміщає дієслівні ознаки доконаного виду, минулого часу, пасивного стану та прикметникові ознаки чоловічого роду, числа, відмінка.

Дієприслівник – незмінна форма дієслова, яка називає додаткову дію, що вказує спосіб, час, причину й мету дії, названої присудком, відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?* Наприклад: *співаючи, працюючи, захопившись, прочитавши*.

Дієприкметники та дієприслівники із залежними від них словами утворюють дієприкметникові та дієприслівникові звороти, які виконують у реченні роль означень або обставин. Наприклад: *У стінах храмів і колиб сіяє нам святково, як сонце, випечений хліб і виплекане слово* (Д. Білоус). *До жнив селяни завжди готувалися урочисто і відповідально, дотримуючись ustalених з сивої давнини звичаїв та обрядів* (Українське народознавство).

Вправа 513. Дієприкметники та дієприслівники запишіть у дві колонки. Поставте питання до дієприкметників і дієприслівників.

Написаний, написавши, розказуючи, розказаний, дивлячись, принесений, переглянутий, зів'ялий, намальований, пожовклий, знаючи, передавши.

Вправа 514. Випишіть особливі форми дієслова. До кожного з виписаних слів поставте питання, вкажіть дієприкметники та дієприслівники.

1. Мати сина колихала, колихаючи, співала (Я. Щоголів). 2. Ти нелегке життя прожила, моя мамо, в мозолях твої чесні, спрацьовані руки (Н. Кацук). 3. Материнська доля складена з надій. Усі ми, усі материнським теплом обігріті (В. Крищенко). 4. Квіти чудові на рушникові вишиті з ніжністю серця колись (Я. Семенюк). 5. Трави не прим'явши, не збивши роси, – так ходить землею добро й мило-сердя (В. Баранов).

Вправа 515. Перекладіть речення українською мовою, підкресліть дієприкметники хвилястою лінією, а дієприслівники – пунктирною з крапкою.

1. Szépen csillogott a földre hulló hó. 2. Vidáman énekelve mentem haza. 3. Az asszony sírva olvasta a levelet. 4. Őszülő férfi nyitotta ki az ajtót.

В українській мові також уживають безособові форми на **-но**, **-то** замість пасивних дієприкметників, коли є потреба наголосити на дії, а не на ознаці. Наприклад, у реченні «Ухвала прийнята одноголосно» дієприкметник варто замінити безособовою формою: «Ухвалу прийнято одноголосно». А от у реченні «Хлопці були зморені після далекої дороги» цього зробити не можна.

Вправа 516. Перепишіть народну пісню, підкресліть безособові дієслівні форми на **-но**, **-то**. Яку функцію вони виконують?

Ой у полі жито
копитами збито,
під білою березою
козаченька вбито.

Ой убито, вбито,
затягнуто в жито,
червоною китайкою
личенько накрито.

Словник

дорожити – ápolni,értékelni
жалітися – panaszkodni

поступатися – engedni valakinek
сумління – lelkiismeret

§ 77. ДОКОНАНИЙ І НЕДОКОНАНИЙ ВИД ДІЄСЛОВА

Перейдіть за QR-кодом і виконайте вправу – питання до дієслів. Зверніть увагу на запитання.

Вправа 517. Прочитайте текст уголос. Укажіть дієслова, до кожного поставте питання. Які з дієслів означають завершеність дії? Які означають дію, не обмежену в часовій тривалості?

Великоднє свято встановили в пам'ять про воскресіння розп'ятого на хресті Божого Сина. Після введення християнства на Русі Великдень злився з весняним святом стародавніх слов'ян. Пасха відзначається після першого весняного нового місяця у неділю, яку називають Світлою (З календаря).

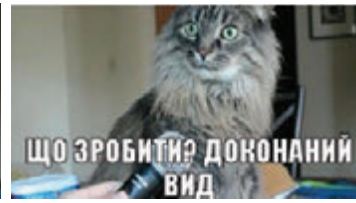
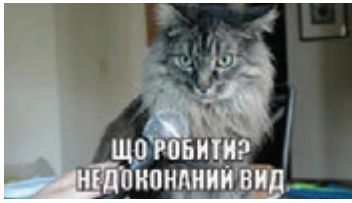
Дієслова бувають **недоконаного** і **доконаного** виду.

Дієслова недоконаного виду означають незавершену, необмежену дію, вони відповідають на питання *що робити? що роблю? що робив? що робитиму?* Наприклад: *писати – пишу – писав – писатиму.*

Дієслова доконаного виду означають завершену дію в минулому або таку, що буде завершена в майбутньому. Вони відповідають на питання *що зробити? що зробив? що зроблю?* Наприклад: *написати – написав – напишу.*

Вправа 518. Дієслова доконаного й недоконаного виду запишіть у дві колонки. Оберіть по два дієслова з кожної колонки і складіть з ними речення.

Співати, заспівати, знати, посіяти, прийти, замислитись, тривати, нести, білити, передавати, передати.

Вправа 519. Розгляньте малюнок-підказку. Прочитайте, визначте вид дієслів. Запишіть, позначаючи корінь, суфікс, префікс. Чим відрізняються дієслова кожної пари за будовою? Які зміни у звуковому складі дієслів можуть відбуватися при творенні видів?

Сказати – казати. Ступити – ступати. Підписати – підписувати. Гримнути – гримати. Стрелити – стріляти. Скосити – скошувати. Насадити – насаджувати. Скочити – скакати. Скликати – сликати. Взяти – брати.

Дієслова **доконаного і недоконаного виду** здебільшого складають видові пари, що відрізняються будовою основи – суфіксами і префіксами, а зрідка наголосом: *засіяти – сіяти, кінчати – кінчити, стукнути – стукати, виносити – віносити*.

У видових формах дієслів часто відбувається чергування голосних і приголосних звуків: *перевезти – перевозити, зачепити – зачіпати, терти – витирати, крикнути – кричати, наголосити – наголошувати*. Окремі видові пари дієслів мають різні основи: *взяти – брати, ловити – піймати*.

Деякі дієслова не мають видових пар, а бувають тільки доконаного або недоконаного виду: *схаменутися, стрепенутися, розговоритися, розгомонітися, насидітися* (доконаний вид); *сподіватися, розмовляти, поважати* (недоконаний вид).

Вправа 520. Доберіть до кожного дієслова співвідносне дієслово іншого виду. Запишіть пари дієслів, підкреслюючи букви, що позначають звуки, які чергуються.

Підперти, перенести, зачепити, допомогти, схопити, крикнути, зросити, зарядити, простити.

Вправа 521. I. Перекладіть текст українською мовою. Доберіть до нього заголовок. Підкресліть дієслова, визначте їх вид.

Milyen csodálatos látvány a kelő nap! Lassan bújik elő a láthatár mögül és emelkedik egyre feljebb. Te láttál-e már napkeltét? Ne mulaszd el megnézni ezt a csodálatos jelenséget! Igaz, ehhez korán kell kelni. De megéri! Bárcsak mindennap gyönyörködhetnénk benne! (*З підручника*).

II. Які види речень використав автор для опису сходу сонця? Відповідь ілюструйте прикладами з тексту.

Вправа 522. Прочитайте текст мовчки. Дайте йому заголовок. Випишіть дієслова, визначте вид кожного. Перекажіть текст усно.

Символом Пасхи, початку усього живого вважають яйце. У дохристиянському світі сонце уявлялося людям казковим птахом. Сили зла могли вбити птаха, але він завжди встигав знести яйце, з якого народжувався новий день. Головний у році Великий день – це свято сонця, свято природи, що прокинулася після зими.

Життя, яке зберігалось в яйці, потрібно було захистити від злих сил. Тому тонку шкарлупу покривали фарбою та різноманітними знаками. Пасхальні яйця називають крашанками й писанками (*З етнографічного довідника*).

Словник

гріматити – veszekedni
розп'ятий – keresztre feszített

стрепену́тися – felriad, fölrezen
схамену́тися – magához tér

§ 78. ПЕРЕХІДНІ Й НЕПЕРЕХІДНІ ДІЄСЛОВА

Вправа 523. I. Прочитайте текст уголос. Визначте тему тексту, тип мовлення і стиль мови.

Найвеличнішим весняним святом є Великдень. Йому передує Вербна неділя. У цей день віруючі йдуть зранку до церкви з вербовими гілками. Після служби вітаються словами: «Не я б'ю – верба б'є, за тиждень Великдень». Освячені верболози тримали за образами. Ніколи не викидали. Спалювали у печі, коли пекли паски. Вважається, що вони відвертають грозу, біду, оберігають від нещастя.

Вербна неділя нагадує усім, що незабаром Великдень.

Сьомого квітня українці святкують Благовіщення. У цей день Божа Матір дізналася, що у неї буде Боже Дитя. Це свято є третім за своєю величністю. Благовіщення означає добру, радісну звістку про те, що почалось звільнення роду людського від гріха.

У церкві в цей день святять проскури, а господарі випускають із хлівів тварин, щоб чули весну. З цим святом також пов'язано багато прикмет. До цього дня не радили працювати на городах (*З календаря*).

II. Випишіть з тексту всі дієслова у три колонки за часами: минулий, теперішній, майбутній час. Укажіть вид дієслів.

Дієслова поділяються на перехідні й неперехідні.

Перехідні дієслова означають дію, спрямовану на певний предмет, названий іменником (займенником) у знахідному відмінку без прийменника: *писати твір, виконувати завдання*. Перехідні дієслова можуть вимагати форми родового відмінка із значенням частини від цілого або при запереченні: *дати води, не чути музики*.

Неперехідні дієслова означають стан або дію, яка безпосередньо не переходить на будь-який предмет: *відповіdatи на питання, дорожити честю*.

Дієслова з **-ся (-сь)** називають **зворотними**, вони належать до неперехідних.

Вправа 524. Випишіть окремо словосполучення з перехідними й неперехідними дієсловами, ставлячи від дієслова до іменника питання. Якою темою можна об'єднати ці словосполучення?

Освятчувати паски. Йти до церкви. Повертатися до домівки. Дарувати писанки. Прийти з давнини. Бажати добра. Класти на стіл. Вітатися словами. Пам'ятати про подію. Символізувати благополуччя. Приносити добробут. Захищати від зла.

Вправа 525. Прочитайте словосполучення. Запам'ятайте, у якій формі вживаються при наведених дієсловах іменники. Два словосполучення введіть у складне речення.

Дякувати матері, перепрошувати товариша, вибачити йому, описувати життя, розповідати про життя.

Вправа 526. Прочитайте, ставлячи іменники у відповідному відмінку. Словосполучення запишіть. Визначте перехідність дієслів.

Дякувати (сестра). Одягнути (сукня). Вибачити (брат). Перекладати твір (українська мова). Сісти до (стіл). Сісти за (парта). Дописати (робота). Посилати лист на (адреса). Запобігати (непорозуміння). Знати з (досвід). Читати (книга).

Вправа 527. Прочитайте текст уголос. Дайте йому заголовок. Випишіть окремо в початковій (неозначеній) формі перехідні й неперехідні дієслова із залежними іменниками чи займенниками. Текст перекажіть.

В Україні є звичай «христосування» – обрядового великоднього поцілунку та прощення всіх ворогів. У цей день, так само як і на Різдво, діти бігають по хатах, щоб першими привітати родичів словами «Христос Воскрес» та дістати писанки й ласощі.

Усі люди тішаються, коли настають Великодні свята. Адже це пам'ять про подію, коли Ісус Христос, якого за невірних людей розп'яли на хресті, воскрес. Від Великодня до Вознесіння люди вітаються словами: «Христос Воскрес!», а відповідають: «Воістину Воскрес!» (*Українське народознавство*).

Вправа 528. Користуючись попередніми вправами, складіть зв'язну розповідь про Пасху. Які обряди та звичаї супроводжують це свято?

§ 79. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ЗАМІТКА В БЛОГ, НА СТОРІНКУ В СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ

Вправа 529. I. Прочитайте текст мовчки. Назвіть стиль мови.

Замітка – це документальне свідчення про факт, подію, явище. У ній повідомляється про час, місце, суть події (Що? Де? Коли (відбулося)? Хто (є діючою особою)?) Чим (важливий факт, подія, явище?).

У самій назві криється її суть: мітити щось, «поставити мітку», виділити щось, загострити на чомусь увагу.

Різновиди заміток: замітка-повідомлення, замітка-відгук, замітка-подяка, замітка-пропозиція.

Основні особливості жанру замітки: точність і стислість викладу думки, правдивість фактів, яскравість мовних засобів. Обсяг замітки (орієнтовно) від 10 до 100 рядків.

Через простоту викладу замітка стала найпопулярнішим жанром шкільної стіннівки. У шкільній пресі найчастіше зустрічаються замітка-інформація та замітка типу роздуму про вчинок (поведінку) людини.

Замітку про повчальний факт журналісти називають **позитивною**. Мета її автора – порадувати читачів, спонукати їх наслідувати гарний приклад. Замітку про людські помилки, недоліки, вади називають **критичною**. Автор такої замітки не має права на найменшу неточність (*З підручника*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке замітка? 2. На які питання відповідає зміст замітки? Поясніть, як ви розумієте зміст цих питань. 3. Які є різновиди заміток? 4. Назвіть особливості жанру заміток. 5. Чому замітка є най-

популярнішим жанром шкільної стіннівки? 6. Які бувають замітки за змістом інформації? Яка їх мета?

Вправа 530. Прочитайте замітки зі шкільної стінгазети. Яка з них є позитивною, яка – критичною? Яку мету ставили перед собою автори кожної? Визначте тему й основну думку кожної замітки.

З ЧОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ ШКОЛА?

Звичайно, кожен знає, що театр розпочинається з гардероба. У такому разі школа розпочинається, мабуть, з вестибюля.

Невідомо, чи такий висновок, чи природне прагнення до затишку й краси спонукало чергових 6-Б класу змінити вигляд шкільного вестибюля. Вони не тільки чисто прибрали його наприкінці навчального тижня, а й причепурили, прикрасили живими квітами у гарних, як виявилось, самостійно розмальованих керамічних кашпо. А той куток, де мало світла, декорували штучними традесканціями.

Заходити до школи тепер приємно й радісно.

ЗНИЩИТИ ЛЕГШЕ, НІЖ СТВОРИТИ

Мабуть, кожен учень погодиться, що найбільш затишним з-поміж навчальних кабінетів нашої школи був кабінет біології. Оформлений зі смаком, обладнаний найновішими технічними засобами, завжди чисто прибраний і доглянутий, він справді тішив око.

Жаль, що про все це доводиться говорити в минулому часі. Трапилось так, що Єва Адамівна протягом місяця не працювала у школі – вона відвідувала курси. Такого, здавалося б, недовгого терміну вистачило, щоб майже повністю знищити її зусилля.

Протягом місяця чергові 6-А класу, які відповідають за порядок у кабінеті, жодного разу як слід його не прибрали, не полили квіти.

Прикро й сумно бачити, як недбалість, лінь і безвідповідальність нищать багатолітню наполегливу працю.

Вправа 531. Прочитайте поради до написання замітки. Скористайтеся ними при написанні своєї замітки у класну або шкільну стінгазету.

1. Спробуйте написати замітку професійно, навіть якщо ви не збираєтесь стати професійним журналістом.

2. Не обов'язково шукати незвичайні факти. Довкола багато матеріалу, який варто оприлюднити.

3. Пам'ятайте: сила публіцистичного стилю у тому, що навіть про буденну подію можна написати цікаво.

4. Обирайте такий факт, який би нікого з читачів не залишив байдужим.

5. Замітка повинна бути стислою. Стислість – сестра таланту журналіста.

6. Заголовок замітки – це перше слово, призначене для читача. Тому від того, наскільки привабливим, цікавим, влучним буде заголовок, залежить, чи захоче людина написане вами прочитати, чи байдуже прогляне рядки.

7. Створюючи критичну замітку, пам'ятайте, що не можна незаслужено ображати людину. Це – головне правило журналістської етики.

8. Пропозиція повинна органічно впливати з тексту і бути короткою.

Вправа 532. Складіть текст критичної замітки до шкільної стінгазети або шкільного сайту, поклавши в її основу розповідь про одну з описаних ситуацій. Замітку завершіть роздумом про вчинок (поведінку) людей. У роздумі чітко сформулюйте вашу оцінку того, що сталося, дібравши для цього переконливі докази. Доберіть до замітки яскравий заголовок.

Теми для заміток

1. Під час підготовки до міжшкільних футбольних змагань м'ячем повибивано вікна в школі, понівечено газони та клумби на шкільному подвір'ї.

2. Руками членів гуртка рукоділля створено виставку вишивки й одягу, але найкращі зразки з неї зникли.

3. З виставки-звіту членів шкільного гуртка кулінарів зникли найсмачніші «експонати».

Вправа 533. Складіть текст замітки до шкільної (класної) стінгазети або шкільного сайту, користуючись заувагами із вправи 531. Замітку завершіть роздумом, в якому викладіть власну оцінку подій або вчинкам. Доберіть до замітки заголовок.

Теми для заміток: «Будьмо бережливими», «Випадок у лісі», «Береженого Бог береже», «На шкільному подвір'ї», «Послідкуймо за нашим мовленням».

Словник

Декорувати – прикрашати.

Кашпó – ваза (керамічна, металева), в яку вставляють горщик для квітів.

Тішити óко – подобатися, гарно виглядати.

Традескáнція – кімнатна рослина.

вестибюль – széles bejárat az épületbe

гардерóб – ruhatár

пропозиція – ajánlat

теáтр – színház

§ 80. ЧАС ДІЄСЛОВА. МИНУЛИЙ ЧАС. ЗМІНА ДІЄСЛІВ У МИНУЛОМУ ЧАСІ

Перейдіть за QR-кодом і пригадайте, яким членом речення виступає дієслово в реченні. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 534. Прочитайте текст уголос. Випишіть дієслова. Яку дію вони позначають? Крім часу дії, які ознаки виписаних дієслів можете визначити? Запишіть їх. Подумайте, від чого залежать ці ознаки?

На планеті маленького принца завжди росли квіти. У них був тільки один ряд пелюсток, їм потрібно було зовсім мало місця, і вони нікого не турбували. Вранці ці квіти розпускались у траві, а ввечері в'янули. А ця якось проросла із зернятка, занесеного невідомо звідки. Незабаром кущик перестав рости і зібрався цвісти...
(За А. де Сент-Екзюпері).

Вправа 535. Прочитайте виразно вірш Олександра Олеся. Вкажіть дієслова, до кожного з них поставте питання. Які з дієслів означають дію, що відбувалася до моменту розповіді про неї, які – дію, що відбувається в момент розмови, які – дію, що відбудеться після розмови? Що вам відомо про часи дієслова?

МОЇЙ МАТЕРІ

Приснилося, що я вернувся додому...
Іду, дивлюсь: мій край, моя земля.
Сміються в сонці золотому
річки, і села, і поля.
Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
де мати жде мене й не жде,
я скрикну: «Матінко!» – до неї,
вона на груди упаде.
І будуть литись теплих сліз потоки,
і в них бринітимуть слова:
«Я ждала, ждала цілі роки
і в'яла, сохла, як трава...»
Іду зеленою межею!
Кругом хвилюються жита,
і в'ється щастя над душею –
і на плечі нема хреста...

В українській мові існують три форми часу: минулий, теперішній і майбутній.

Дієслова **минулого часу** означають дію, яка відбувалася до моменту мовлення.

Дієслова **теперішнього часу** означають дію, яка відбувається в момент мовлення.

Дієслова **майбутнього часу** називають дію, яка буде відбуватися після моменту мовлення.

Вправа 536. Запишіть дієслова в усіх часових формах. Якого часу бувають дієслова недоконаного виду? А доконаного? Із новоутворених форм дієслова виберіть три різні і складіть з ними речення.

Читати, прослухати, відвідати, стрибати.

Дієслова в минулому часі змінюються за числами, а в однині – за родами: *знав, знала, знало, знали*.

Дієслова минулого часу утворюються додаванням до основи інфінітива суфіксів **-в** у чоловічому та **-л-** у жіночому, середньому родах й у множині: *віта-ти – віта-в, віта-л-а, віта-л-о, віта-л-и*.

Деякі дієслова чоловічий рід минулого часу утворюють без суфікса: *нес-ти – ніс, нес-л-а, нес-л-о, нес-л-и*.

У минулому часі перед суфіксами **-в, -л-** пишемо ту букву, що і в дієсловах неозначеної форми: *вируши-ти – вируши-в, вируши-л-а*.

Вправа 537. Утворіть і запишіть дієслова минулого часу в усіх формах. Виділіть суфікси й закінчення.

Залишити, допомогти, сипати, відповідати, берегти, послухатися, брести.

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про ненаголошені **е** та **и** в дієсловах. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 538. Запишіть дієслова, вставляючи пропущені букви, поруч запишіть дієслова в неозначеній формі. Підкресліть букви перед суфіксом минулого часу й відповідну букву в неозначеній формі.

Зразок. *Побачив – побачити.*

Їзд..**в**, розчист..**в**, мороч..**л**ась, голуб..**л**а, рад..**л**а, ж..**л**и, до-
мов..**л**..**с**я.

Вправа 539. Прочитайте текст уголос. Замініть дієслова теперішнього часу відповідними формами минулого. Запишіть, визначте вид, число, рід дієслів. Усно пригадайте два-три прислів'я.

Прислів'я дістаються нам у спадок від минулих часів. Вони завжди відображають прагнення людини до правди, фізичного й духовного здоров'я. Прислів'я завжди прославляють працьовитість, скромність, кмітливість, воюють проти ледачих, пихатих, проти брехунів і базік (За Н. Шумадюю).

СЛОВНИК

базіка – fecsegő ember
бриніти – rezeg

кмітливість – felfogóképesség, jó felfogás
пихатий – gőgös, beképzelt

§ 81. ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС. МАЙБУТНІЙ ЧАС. ДІЄВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про часи дієслів. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 540. I. Прочитайте прислів'я і приказки. Яка тема їх об'єднує?

1. Грім гримить – буде хліб родить. 2. Весна – наші батько й мати, а як не посієш – не будеш збирати. 3. Як почав орать, то в сопліку (не)грать. 4. На чорній землі білий хліб родить. 5. Хто про землю дбає, вона тому повертає. 6. Добре ґрунт угноїш – урожай потроїш.

II. Пригадайте визначення теперішнього часу. Випишіть форми дієслів теперішнього часу, вкажіть особу, число, вид.

Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду: *читати – читаю, брати – беру, ходити – ходжу*.

У теперішньому часі дієслова змінюються за особами й числами. Дієслово має три особи (1-шу, 2-гу, 3-тю) і два числа (однину і множину).

Закінчення, яких набувають дієслова, змінюючись за особами й числами, називають **особовими закінченнями**.

Вправа 541. I. Прочитайте вголос текст і запишіть його по пам'яті.

Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне. Щось

наче свердлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають (За М. Коцюбинським).

II. Підкресліть дієслова теперішнього часу. Усно визначте їх особу та число. Доконану чи недоконану дію називають підкреслені дієслова? Поясніть свою думку.

Вправа 542. За дві хвилини запишіть якнайбільше дієслів теперішнього часу, що називають звичні для вас дії, які ви виконуєте протягом дня. Дієслова записуйте у формі 1-ї особи однини (я). Використовуючи записані слова, усно складіть із сусідом/сусідкою по партії невеликий діалог «Мої щоденні справи».

Вправа 543. **I.** Прочитайте текст мовчки. Дайте йому назву. У тексті визначте дієслова, усно вкажіть їх час, у дієсловах теперішнього часу – особу, число. Зверніть увагу на особові закінчення дієслів.

Ще не скрізь розтанули сніги. Ще в полі і в лісі доживають свого віку холодні злежані плями, а він уже прилетів. Уже бігає чорними таловинами на своїх високих ніжках і раз у раз нахиляє до землі голівку. А коли виясниться небо, злітає й починає голосно співати.

Радіють усі прильотові пшпака (За Ю. Старостенком).

II. Розгляньте таблицю відмінювання дієслів I та II дієвідмін. Чим вони відрізняються?

Особа	I дієвідміна		II дієвідміна	
Однина				
1-ша	<i>нес-у</i>	<i>чита-ю</i>	<i>біж-у</i>	<i>сто-ю</i>
2-га	<i>нес-еш</i>	<i>чита-еш</i>	<i>біж-иш</i>	<i>сто-їш</i>
3-тя	<i>нес-е</i>	<i>чита-є</i>	<i>біж-ить</i>	<i>сто-їть</i>
Множина				
1-ша	<i>нес-емо</i>	<i>чита-емо</i>	<i>біж-имо</i>	<i>сто-їмо</i>
2-га	<i>нес-ете</i>	<i>чита-ете</i>	<i>біж-ите</i>	<i>сто-їте</i>
3-тя	<i>нес-уть</i>	<i>чита-ють</i>	<i>біж-ать</i>	<i>сто-ять</i>

Вправа 544. Запишіть дієслова у 2-й особі однини теперішнього часу, до кожного з них доберіть антонім у формі 2-ї особи множини теперішнього часу.

Зразок. *Стояти – стоїш – йдете.*

Дозволити, плакати, знайти, любити, падати, мовчати.

Вправа 545. Усно поставте дієслова у формі 3-ї особи однини та множини теперішнього часу. Зверніть увагу на те, що частка **-ся** зберігається і в особових формах дієслова. Одну особову форму дієслова введіть у речення.

Митися, стригтися, поратися, намагатися, плестися.

Перейдіть за QR-кодом і виконайте вправу про часи дієслів онлайн.

Вправа 546. I. Виразно прочитайте вірш Олександра Олеся «Швидко, швидко ми побачимось...». З яким почуттям ліричний герой звертається до своєї матінки? Знайдіть слова, які виражають ці почуття.

Швидко, швидко ми **побачимось**,
рідна матінко моя...

Наговоримось, наплачемось...

Розжену я хмари-тученьки
на пооранім чолі,

обцілую твої рученьки...

Замету усі доріженьки,

де ходила ти сумна,

змию слізьми твої ніженьки...

Розкажу тобі, старесенькій,
з чим **зустрівся** я в житті,

коли вийшов я малесенький...

Все **розтрачено, розгублено**,

бо воно було людьми

не вшановано, не люблено...

І зберіг я тільки, ненечко,

скарб один, що ти дала,

золоте, як зірка, сердечко...

Виглядай мене у віконечко...

Незабаром я прийду,

принесу я серце-сонечко...

II. Випишіть виділені слова, поставте до них питання. Визначте їх вид, час, особу, перехідність або неперехідність. Згадайте, що ви знаєте про майбутній час дієслів.

В українській мові дієслова мають три форми майбутнього часу: **просту**, яка твориться тільки від дієслів доконаного виду (*сказати – скажу, скажеш...*), **складну** (*казати – казатиму, казатимеш...*) і **складену** (*казати – буду казати, будеш казати...*).

Складна і складена форми майбутнього часу творяться тільки від дієслів недоконаного виду.

Складна форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням залишків колишнього самостійного дієслова **-му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть**.

Складена форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням до нього форми майбутнього часу дієслова **бути**.

Вправа 547. Прочитайте вголос речення. Випишіть дієслова, визначте їх час, особу, число, а також форму майбутнього часу.

1. Навесні на місці старого молодий буде лист, зелений, він з вітром розмовлятиме, хапатиме жилками своїми золотий промінь, під дощем купатиметься й росою умиватиметься. 2. Ви потихеньку пливтимете й милуватиметеся чудесними краєвидами. 3. А чи не поїхати б нам на поле та подивитися, де ми будемо наступного року кукурудзу сіяти? (З творів Остапа Вишні).

Вправа 548. Перекладіть слова українською мовою, використовуючи різні форми майбутнього часу. З трьома перекладеними словами складіть речення.

Aludni fog, várni fognak, sétálni fogtok, énekelni fogok, menni fogsz, enni fog, írni fogunk, javítani fogsz, táncolni fogunk, úszni fogtok.

Вправа 549. Спишіть, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Вкажіть прості форми дієслів майбутнього часу. Як вони творяться? Вкажіть складену форму майбутнього часу, розкажіть про її утворення.

1. Ой зійду я на могилу, гляну, под..влюся. Як згадаю про ту волю, тя..ко зажурюся. Будуть пташки пр..літати, калиноньку їсти, будуть мені пр..носити з України вісті. 2. Вівці, мої вівці, вівці та отари, хто ж вас буде пасти, як мене не стане? 3. Хоч на споді л..жатиму, а у вічі плюватиму (*Народна творчість*).

Вправа 550. Напишіть невеличку розповідь про те, ким ви хочете бути, яка професія вас приваблює. Як ви думаєте здійснити свою мрію? Чи робите ви щось для того, щоб здійснити свою мрію? У тексті-розповіді визначте часи дієслів.

Вправа 551. Користуючись таблицею, провідмініняйте дієслова в однині та множині. Із особових форм оберіть чотири й складіть з ними речення.

Бажати, спати, вивчати, брати, чистити.

Дієслова **їсти, дати, повісти** (у складі дієслів *розповісти, відповісти* та інших) і похідні від них, утворені префіксальним способом (*поїсти, віддати*), мають відмінні від інших дієслів форми.

	1-ша особа	2-га особа	3-тя особа
Однина	їм, дам, розповім	їси, даси, розповіси	їсть, дасть, розповість
Множина	їмо, дамо, розповімо	їсте, дасте, розповісте	їдять, дадуть, розповідять

Вправа 552. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Дієслова вживайте у теперішньому часі, визначте їх особу й число. Дайте письмову відповідь на виділені запитання.

1. *Ти (з'їсти) цю пампушку?* 2. Микола (розповісти) про маленьких цуценят. 3. Кому ми (віддати) це миле кошеня? 4. *Ви (їсти) на сніданок кашу?* 5. Спочатку діти (здати) зошити, а потім підуть гуляти. 6. Я (відповісти) на це запитання.

Вправа 553. Запишіть прислів'я, добираючи з довідки потрібні дієслова та вживаючи їх у відповідній особовій формі.

1. Хто за двома зайцями ... , і одного не 2. Чим більше ... залізо, тим воно гарячіше. 3. І сова своїх дітей 4. Дуб ..., а лозина 5. Ранні пташки росу ..., а пізні слізки 6. Не розіб'єш горіха, не ... і зерняти.

Довідка: з'їсти, пити, лити, ламатися, нагинатися, хвалити, кувати, піймати, ганятися.

Вправа 554. Перекладіть питальні речення українською, запишіть їх. Усно дайте на них відповідь. Підкресліть дієслова, визначте їх особу та число, особові закінчення.

1. Mikor ébredsz reggel? 2. Ki készíti a reggelit? 3. Hová mennek reggel a felnőttek és a gyerekek? 4. Miről szoktatok leggyakrabban beszélgetni? 5. Mit csinál a család vacsora után? 6. Mivel foglalkozol órák után?

СЛОВНИК

ві́вці – juhok

ві́ща, ві́щий – jósz

кува́ти – kovácsol

многоголо́сий – többhangú

моги́ла – sírhalom, sírhant

намага́тися – próbálkozni

ота́ра – juhnyáj

плéстися – vánszorogni

проме́ніти – sugaraz

свердлі́ти – fúr

стру́же, струга́ти – hegyez

талови́на – talaj, amelyen már elolvadt a hó

§ 82. ДІЄВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ

Вправа 555. Прочитайте акровірш Леоніда Глібова уголос. Знайдіть відгадку. Із тексту випишіть дієслова, визначте їх час, вид, особу, число. За допомогою чого утворилися дієслова майбутнього часу?

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
а сонечко прогляне,
сніжок води злякається,
тихенько тануть стане, –
і здалеку бистресенько
вона до нас прибуде,
кому-кому любесенько,
а діткам більше буде.

Вправа 556. Розгляньте таблицю змінювання дієслів майбутнього часу. Зверніть увагу, що проста форма майбутнього часу змінюється як дієслова теперішнього часу, а в складеній формі майбутнього часу змінюється тільки перше дієслово *бути*.

Особа	Проста форма доконаного виду	Складна форма недоконаного виду	Складена форма недоконаного виду
Однина			
1-ша (я)	<i>скажу</i>	<i>казатиму</i>	<i>буду казати</i>
2-га (ти)	<i>скажеш</i>	<i>казатимеш</i>	<i>будеш казати</i>
3-тя (він, вона, воно)	<i>скаже</i>	<i>казатиме</i>	<i>буде казати</i>
Множина			
1-ша (ми)	<i>скажемо</i>	<i>казатимемо</i>	<i>будемо казати</i>
2-га (ви)	<i>скажете</i>	<i>казатимете</i>	<i>будете казати</i>
3-тя (вони)	<i>скажуть</i>	<i>казатимуть</i>	<i>будуть казати</i>

Вправа 557. Від дієслів утворіть усі можливі форми майбутнього часу. З трьома новоутвореними словами складіть речення.

Схопити, хапати, знати, дізнатися, оббити, розробляти.

Вправа 558. До дієслів доберіть і запишіть антонімічну пару іншої форми у тому ж часі, у такій же особовій формі.

Зразок. *Буду мовчати – говоритиму.*

Будемо працювати, будеш сумувати, буде прилітати, будете сидіти, буду виходити, будуть бігти, будемо спати.

§ 83. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС УТВОРЕННЯ ОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА

Вправа 559. Прочитайте уривок з пісні вголос, випишіть виділені дієслова, поруч запишіть їх початкову форму. Прослідкуйте, які звукові зміни відбулися при утворенні особових форм.

*Ходжу-броджу білим світом,
щастя не шукаю,
де побачу птаха в клітці,
куплю – випускаю...*

В. Морозов

Унаслідок утворення форм теперішнього й майбутнього часу доконаного виду в дієсловах І дієвідміни перед особовими закінченнями відбуваються чергування приголосних звуків:

[г], [з] → [ж]: *могти – можу, можеш; в'язати – в'яжу, в'яжуть*;

[х], [с] → [ш]: *дихати – дишу, дишать; чесати – чешу, чешуть*;
[к] → [ч]: *кликати – кличу, кличуть*.

Унаслідок утворення форми 1-ї особи однини дієслів ІІ дієвідміни спостерігаються такі чергування приголосних:

[д] → [дж]: *сидіти – сиджу*;

[т] → [ч]: *світити – свічу*;

[з] → [ж]: *возити – возжу*;

[с] → [ш]: *просити – прошу*.

За збігу [ст] або [зд] відбувається подвійне чергування:

[с] → [ш], [т] → [ч]: *чистити → чищу [чишчу]*;

[з] → [ж], [д] → [дж]: *їздити → їжджу*.

Губні звуки [б], [п], [в], [м], [ф] у 1-й особі однини і 3-й особі множини чергуються зі звукосполученнями [бл], [пл], [вл], [мл], [фл]: *любити – люблю, люблять; спати – сплю, сплять; ловити – ловлю, ловлять; тямити – тямлю, тямлять; графити – графлю, графлять*.

Вправа 560. Поставте дієслова у формі 1-ї особи однини теперішнього часу. Підкресліть приголосні звуки, які чергуються.

Пекти, котити, мастити, виходити, трусити, їздити, терпіти, губити, берегти, садити, в'язати.

Вправа 561. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках дієслова у потрібній особі. В особових формах підкресліть приголосні звуки, які змінилися внаслідок чергування.

1. Гаї (шуміти) – я слухаю. Хмарки (бігти) – милуюся (П. Тичина).
2. На дубі горлиці (туркотати) (М. Стельмах). 3. Стогнуть пугачі, (реготати) сови (Леся Українка). 4. Вода (клекотати, булькотіти) та все несе Лавріна далі на гостре каміння (І. Нечуй-Левицький).
5. (Носити) дрова до куреня, (розводити) вогонь, (чистити) картоплю, ожину збираю (О. Довженко). 6. Ось молодий сміх дівчини розкочується в лісі й жаром (сипатися) в парубочу душу (М. Стельмах).

Вправа 562. Дайте письмові відповіді на запитання, склавши міні-текст, і запишіть. Придумайте йому заголовок. Підкресліть дієслова, у яких відбулося чергування.

1. Яку роботу ти любиш виконувати по господарству?
2. Куди ти зазвичай ставиш свій портфель?
3. Чи чистиш ти своє взуття?
4. Чи вміє в'язати хтось із членів твоєї родини?
5. Що ви звикли пекти на свята?
6. Коли ти робиш уроки?
7. Кого доводиться кликати на допомогу, коли чогось не знаєш?
8. Чи садиш ти квіти?

Вправа 563. Запишіть речення українською мовою. Підкресліть дієслова, у яких відбулося чергування при творенні особових форм.

1. Viktor levelet ír. 2. A nagymama sálat köt. 3. Annuska az anyukájával süteményt süt. 4. Én gyakran utazom Magyarországra. 5. Szeretem a csokit. 6. Elkapom a labdát. 7. Ringatom a testvéremet. 8. A kutya őrzi a házat.

Словник

колиха́ти – ringat
ожі́на – szeder

турко́тати – turbékol
тя́мити – ért

§ 84. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. НАПИСАННЯ ТВОРУ-ОПОВІДАННЯ НА ОСНОВІ ПОБАЧЕНОГО

Перейдіть за QR-кодом і перегляньте мультфільм про структуру тексту. Пригадайте вивчене в попередніх класах.

Вправа 564. Пригадайте, які оповідання ви читали на уроках української літератури в п'ятому й шостому класах. Яке оповідання вам сподобалося найбільше? Визначте його побудову (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка). Дайте відповіді на запитання.

1. Що є основою для створення оповідання? 2. У якому стилі пишуться оповідання? 3. Які типи мовлення використовують під час побудови оповідання? 4. Що є основою будь-якого оповідання?

Оповідання – невеликий за обсягом прозовий художній твір, у якому описано один важливий епізод, розвиток однієї події з життя головного героя. Іноді в оповіданні діють кілька персонажів. Творам цього жанру властивий переважно невеликий проміжок часу, у який відбуваються основні події.

Вправа 565. Згадайте свій останній візит дво- чи тритижневої давності до якого-небудь малознайомого місця (до аптеки, поліклініки або концертного залу). Спробуйте відновити в пам'яті якнайбільше подробиць. Згадайте, що найпершим привернуло вашу увагу.

Якщо всі твої спогади уривчасті, нечіткі й у пам'яті не збереглося жодних яскравих моментів, швидше за все, у той момент твоя увага була розпорошеною, тобто ні на чому не сконцентрованою. Якщо вражень небагато, але вони дуже детальні (ти можеш докладно описати, наприклад, рекламні буклети з аптеки або пригадати, як була одягнена людина, що стояла в черзі перед тобою й таке інше), концентрація твоєї уваги була досить високою.

Корисні поради

Будьте уважними та спостережливими.

З багатьох явищ навколишнього життя зумійте вибрати якийсь незвичайний випадок.

Необхідно викласти побачене так, щоб зацікавити читача або слухача.

Під час написання твору-оповідання дотримуйтеся запропонованого плану.

План

1. Вступ:
 - а) за яких обставин була почута розповідь або свідком якого вчинку ви були;
 - б) де відбувалися події;
 - в) стисла характеристика персонажів.
2. Основна частина – докладна розповідь про подію (вчинок).
3. Закінчення:
 - а) враження від побаченого;
 - б) власні зауваження чи побажання.

Вправа 566. За поданим перед вправою планом напишіть твір-оповідання на одну з тем: «Випадок на річці (морі)», «З розповідей моєї бабусі (дідуся, матері, батька)», «На уроці», «Відпочивати треба вміти», «Комп'ютер – не іграшка», «Це трапилось у лісі» або будь-яку іншу на власний вибір. За потреби, використовуйте зразок.

Зразок твору-оповідання.

ОБЕРЕЖНИМ БУТИ НЕ ЗАВАДИТЬ

Літо. Скільки див воно дарує: подорожі, відпочинок, екскурсії у мальовничі куточки нашої країни. Звісно, кожна дитина чекає літа, бо воно приносить канікули. Три місяці – так багато веселого часу. Скільки різних пригод трапляється, скільки вражень!

Я хочу розповісти про випадок, який стався минулого року на морі. Щоправда, не зі мною. Героїня мого оповідання Марічка, десятирічна дівчинка, красива білявка з голубими оченятами. Одного довгоочікуваного дня дівчинка разом із сім'єю сіла в потяг і помчала-полетіла назустріч морю. Марічка ніколи раніше не бачила цього синього дива: раптом перед очима постала блакитна далеч, аж до самого обрію. Морська гладінь виблискувала на сонці мірадами іскорок.

– Мамо, яке море безмежне і привітне. Я йду з ним привітаюсь ближче, – впевнено сказала Марічка.

– Обережно, дитино. Воно дійсно гарне, але може бути небезпечне.

– Ну що ти, мамо! Хіба я маленька! – махнула рукою дівчинка і, не слухаючи останніх слів матусі, помчала у воду. Марічка не зрозуміла, чому мама так каже. Вона хлюпалась у водичці, забавлялась, не помічаючи, як відходить все далі від берега. Та ось одна велика піниста хвиля накрила дитину. Мить – і Марічка опинилась під водою. Що було далі – вона не пам'ятає.

Дівчинка розплющила очі – і побачила біля себе переляканих батьків і двох високих чоловіків у рятувальних жилетах. Вони ладно посміхнулись і сказали:

– Так, море гарне і добре, але обережним бути не завадить.

– Спасибі вам, – ледве промовила Марічка. І, притулившись до мами, заплакала...

§ 85. ДІЄСЛОВА І ТА ІІ ДІЄВІДМІНИ. БУКВИ *Е, И* В ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ ДІЄСЛІВ І ТА ІІ ДІЄВІДМІН

Вправа 567. Прочитайте виразно поезію Надії Красоткіної. Випишіть із неї дієслова теперішнього часу. Визначте їх особу та число. Чи всі дієслова однієї особи і числа мають однакові особові закінчення?

БЕРЕЗЕНЬ

А вже весна, вже березень почався,
дзвенять пташині радісні пісні.

І хоч квітками сад не завітчався,
та дні стоять погожі і ясні.

А вже весна. Хоч сніг летить, а тане,
стає водою і струмком біжить.

А сонечко як із-за хмарки гляне,
то все навколо щедро забличить.

А вже весна. І пахощі весняні
звідкіль беруться і куди летять?
Та тільки серцю милі і жадані,
тривожать душу, серце веселять.
А вже весна...

Зміна дієслів за особами й числами називається **дієвідмінюванням**.

Дієслова I дієвідміни мають закінчення **-у(-ю), -еш(-еш), -е(-е), -емо(-емо), -ете(-ете), -уть(-ють)**.

Дієслова II дієвідміни мають закінчення **-у(-ю), -иш(-їш), -ить(-їть), -имо(-їмо), -ите(-їте), -ать(-ять)**.

Вправа 568. Дієслова I та II дієвідмін запишіть у дві колонки.

Колишуть, просять, їздять, знають, стережуть, мостять, ріжуть, радіють, летять, товчуть, возять, колишуть, радять, поганяють.

Якщо в дієслові особове закінчення ненаголошене, то важко встановити, як його писати (*клеять* чи *клеють*, *борються* чи *боряться*). У такому випадку дієвідміну визначають за неозначеною формою.

До II дієвідміни належать дієслова, які перед закінченням мають суфікси:

-и-: *робити, бачити, садити*;

-і(-ї-): *летіти, клеїти* (крім *хотіти, жаліти*);

-а- (після шиплячих): *лежати, держати, кричати* (крім таких дієслів, як *бажати, залежати*, в яких суфікс **-а-** зберігається в усіх особових формах: *бажаєш, бажає* і т. д.).

Усі інші дієслова належать до I дієвідміни.

Вправа 569. Визначте дієвідміну дієслів за неозначеною формою.

Кричати, терпіти, в'янути, сіяти, поважати, коштувати, лягти, перейняти, працювати, мовчати, пекти, горіти, летіти, літати, терпіти, колоти, гомоніти, боліти, гриміти.

Вправа 570. Випишіть із синонімічного словника синоніми до поданих дієслів, запишіть їх і визначте дієвідміну.

Зразок. *Казати (I) – говорити (II), мовити (II) – розмовляти (I).*

Працювати, будувати, горіти, лагодити, оточувати, радіти, бажати.

Вправа 571. Доберіть антоніми до дієслів, визначте їх дієвідміну й складіть з двома парами речення.

Радіти, стояти, хвалити, ясніти, любити, трудитися, купити, сміятися.

Вправа 572. Прочитайте уривок з поезії Іванни Блажкевич, вивчіть його напам'ять. Яка основна думка цього твору? Випишіть дієслова теперішнього часу, визначте їх особу, число, особові закінчення, дієвідміну. Чи існує залежність між особовими закінченнями та дієвідміною?

ЧИ Є В СВІТІ ЩО СВІТЛІШЕ?

Чи є в світі що світліше,
як мамині очі,
що все зорять за дітками
вдень і серед ночі?

Чи є в світі що миліше,
як мамині руки,
що працюють для дитини
щиро, без принуки?

Чи є в світі що щиріше,
як серденько мами,
яке б'ється для дитини
днями і ночами?

Чи є в світі що дорожче,
як мама кохана,
що трудиться для дитини
до ночі від рана?

У дієсловах I дієвідміни в закінченнях 2-ї і 3-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини у теперішньому та майбутньому часі пишемо -е- або -є-	<i>(на)пишеш, (на)пише, (на)пишемо, (на)пишете; (за)співаєш, (за)співає, (за)співаємо, (за)співаєте</i>
У дієсловах II дієвідміни в тих же особах і числах пишемо -и- або -ї-	<i>ходиш, ходить, ходимо, ходите; (ви)кроїш, (ви)кроїть, (ви)кроїмо, (ви)кроїте</i>
У складній формі майбутнього часу перед -му, -меш, -ме тощо після т завжди пишемо -и-	<i>учитиму, учитимеш, учитиме; писатиму, писатимеш, писатиме</i>

Вправа 573. Утворіть від поданих дієслів форми 2-ї і 3-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини теперішнього або майбутнього простого часу. Виділіть особові закінчення й поясніть їх правопис.

Зразок. *Грати (I) – гра-еш, гра-є, гра-ємо, гра-єте; побачити (II) – побач-иш, побач-ить, побач-имо, побач-ите.*

Вітати, схотіти, нести, розважатися, дихати, крикнути, вилетіти, чути, згодитися, доїти, ночувати, дивитися, стелити.

Вправа 574. Спишіть, розкриваючи дужки й на місці крапок вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис дієслів. Розкажіть, як ви розумієте прислів'я і приказки.

1. Ма..мо – (не)дба..мо, а втрат..мо – плач..мо. 2. У чужу душу (не)вліз..ш, чужої думки (не)збагн..ш. 3. З чужого добра (не)зроб..ш двора. 4. Того мені бажа..ться, чого дома (не)ма..ться. 5. Посі..ш вчинок, виросте звичка. 6. Відстан..ш годиною, (не)здож..неш родиною. 7. Що нині ут..че, того завтра (не)злов..ш. 8. На чужий роток (не)накин..ш платок (*Народна творчість*).

Вправа 575. Перепишіть, розподіляючи дієслова у дві колонки: 1) із вставленими **е, є**; 2) із вставленими **и, і(ї)**.

Святку..мо, вивча..ш, знаход..ш, ненавид..те, сто..мо, схоч..те, лет..те, колиш..ться, осміл..ться, одяга..ться, захист..мо, пиш..ш, змін..ться, перестав..ш.

Словник

дбати – gondoskodik

лагодити – jóvátesz, megjavít

§ 86. СПОСОБИ ДІЄСЛІВ. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ УМОВНОГО ТА НАКАЗОВОГО СПОСОБІВ. ЗНАК М'ЯКШЕННЯ У ДІЄСЛОВАХ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ

Вправа 576. Прочитайте речення. Знайдіть у них дієслова. Чи однаково вони називають дію? Яку конкретно дію називають дієслова?

1. Якби вдалось мое велике діло, я б упилася щастям перемоги (*Леся Українка*). 2. Здається, гори перевертав би й не чув би втоми (*М. Коцюбинський*). 3. Правді в очі дивіться прямо, не одводьте погляду вниз (*В. Симоненко*). 4. Зроби добро людині і забудь (*О. Підсуха*). 5. Пішли хлопці вночі на варту, позасідали в садку та й ждуть (*Народна творчість*). 6. І смеркає, і світає, день Божий минає, і знову люд потомлений, і все спочиває (*Т. Шевченко*). 7. Коли я погляд свій на небо зводжу – нових зірок на ньому не шукаю... (*Леся Українка*).

Дієслова мають три способи: **дійсний, умовний, наказовий**.

Дійсний спосіб виражає дію, яка насправді відбувається, відбувалася або буде відбуватися: *читає, читав, буде читати (читатиме)*. Дієслова дійсного способу бувають теперішнього, минулого й майбутнього часу, змінюються за особами й числами, а в минулому часі – за числами й родами.

Умовний спосіб виражає дію, можливу тільки за певних умов або бажану: *читав би, читала б, читало б, читали б*.

Наказовий спосіб виражає наказ, заклик, прохання, побажання: *читай, читайте, читаймо*.

Вправа 577. Спишіть окремо дієслова дійсного, умовного й наказового способів. Виберіть по одному слову з кожної групи і складіть з ними речення.

Навчався б, подорожували, відпочивайте, телефонують, знали б, залишіться, потраплять, кинулась, розвійте, збирало б, замов, поговорімо, зловлю.

Вправа 578. Прочитайте речення, укажіть у них дієслова. Випишіть у три колонки дієслова дійсного, умовного та наказового способів.

1. Душу, тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду (*П. Чубинський*). 2. Якби я втратив очі, Україно, то зміг би жити, не бачачи лугів. 3. Мені і в непроглядній птьмі днів твоя лунала б мова солов'їно... (*Д. Павличко*). 4. Прозрімо ж! Люди ми чи ні? Чи ми раби борщу і сала? (*М. Вінграновський*). 5. Хай будуть книги й друзі при столі, хай будуть пісня й мила вишиванка... (*Л. Забаїта*).

Дієслова умовного способу означають дію не дійсну, а лише можливу за певних умов чи бажану: *знав би, знала б*.

Умовний спосіб утворюється від дієслів минулого часу за допомогою частки **би (б)**, яку завжди пишемо окремо від дієслова: *хотів би, співала б*.

Після дієслів, що закінчуються на приголосний, вживаємо частку **би: робив би**. Після дієслів, що закінчуються на голосний, вживаємо частку **б: робила б, робило б, робили б**.

Би (б) може стояти не тільки безпосередньо при дієслові, вона може відділятися від нього іншими словами: *Ой коли б той вечір та й повечоріло, то б моє серденько та й повеселіло* (*Народна творчість*).

Дієслова умовного способу змінюються за числами, а в однині — ще й за родами: *учив би, учила б, учило б, учили б*.

Вправа 579. Від дієслів утворіть усі можливі форми умовного способу.

Працювати, продовжити, дозволити, переглянути.

Вправа 580. Спишіть речення, підкресліть дієслова умовного способу. Поясніть правопис частки **би (б)** з дієсловами.

1. Як була би я зозуля і крилечка мала, я би тую Україну щодень облітала (*Б. Лепкий*). 2. Якби я була зіркою в небі, я б не знала ні

туги, ні жалю (*Леся Українка*). 3. Якби можна помножити серце, я помножив би тисячу раз! (*О. Влизько*). 4. Ніжну-ніжну, як подих билини, я хотів би вам пісню сплести (*Олександр Олесь*). 5. А от без пісні, що співала мати, я навіть дня прожити би не зміг (*В. Вихрущ*).

Вправа 581. Складіть невелике висловлювання (чотири-п'ять речень) на тему «Про що я мрію». Чи використали ви у творі дієслова у формі умовного способу?

Дієслова наказового способу виражають необхідність виконання дії, яку хтось примушує або просить виконати: *слухай, напиши́ть, рости, вчи́ться*.

Є три форми дієслів наказового способу:

2-га особа однини: *лети, відчини, встань, ріж*;

1-ша особа множини: *летімо, відчинімо, встаньмо, ріжмо*;

2-га особа множини: *летіть, відчиніть, встаньте, ріжте*.

Дієслова 1-ї особи однини, 3-ї особи однини і множини не мають простих форм наказового способу. Вони утворюються за допомогою часток **хай, нехай** і дієслова у формі теперішнього часу або простої форми майбутнього часу доконаного виду: *нехай піду, нехай іде, нехай підемо*.

Дієслова наказового способу мають такі закінчення: у формі 2-ї особи однини **-и** або нульове закінчення; у формі 1-ї особи множини **-імо, -мо**; у формі 2-ї особи множини **-іть, -те**.

Вправа 582. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Дієслова якого способу ви використали? Підкресліть їх.

Nézd a szép világot, és figyeld meg jól! Figyelj a fákra és a madarakra! Ózre, pillangóra, virágra. Ne törődj sokat az emberekkel, és ne hallgass oda, ha cifra jelszavakkal szólnak hozzád! Csak a szépet gyűjtsed magadban! (*За А. Вау*).

Вправа 583. Від дієслів утворіть усі можливі форми наказового способу. З трьома дієсловами складіть речення.

Творити, попрацювати, передати, передавати, писати, дихати.

Вправа 584. Прочитайте вголос речення. Випишіть дієслова наказового способу, визначте їх особу, число, виділіть закінчення.

1. Берімо́сь краще до роботи, змагаймо́сь за нове життя! 2. Вставай, хто живий, в кого думка повсталала! Година для праці настала! 3. Не бійся досвітньої мли, – досвітній огонь запали, коли ще зоря не заграла. 4. Хай же та мрія із думкою вкупці лине в незнані світи... (*Із творів Лесі Українки*).

Вправа 585. Прочитайте пари дієслів. Чим вони відрізняються? Визначте спосіб, час (якщо є), особу, число. Які особливості наголошення цих дієслів?

Носимо – носі́мо, вóдимо – воді́мо, сидимó – сиді́мо.

У дієсловах наказового способу після **д, т, з, с, л, н** перед закінченням **-мо, -те** пишемо знак м'якшення: *сядьмо, сядьте, вилазьмо, вилазьте, виносьмо, виносьте.*

Після **б, п, в, м, ф, ж, ч, с, ш** та **р** знак м'якшення не пишемо: *сипмо, сипте, ріжмо, ріжте, удармо, ударте.*

Вправа 586. Прокоментуйте малюнок-підказку. Подані дієслова поставте в 2-й особі однини наказового способу й запишіть у дві колонки: 1) з **ь** на кінці; 2) без **ь** у кінці.

Збільшити, перевірити, входити, стати, озвучити, підставити, вдарити, попередити, передбачити, ужалити, вимітати, насипати, плавити, звузити, відрізати, зважити, переглянути.

Ключ: у словах підкресліть другу від початку літеру. З цих букв ви прочитаєте закінчення вислову І. Тургенева «*Вартий жалю той, ...*».

Вправа 587. Прочитайте речення. Дієслова яких способів ужито в значенні наказового? Яких відтінків надають вони висловленим проханням, наказам, побажанням? Пам'ятайте, що форми одного способу можуть вживатися у значенні іншого.

1. Де б ти не був, ніколи не забувай про свою рідну домівку (*В. Сухомлинський*). 2. Чи не зайшли б ви до мене, коли є час і бажання? (*З журналу*). 3. Сьогодні ж підете до лісу і наберете квітів! (*З розмови*).

У значенні наказового способу можуть вживатися форми дійсного й умовного способів, що пом'якшує прохання, та неозначеної форми, яка підсилює наказ. Наказовий спосіб у значенні дійсного називає несподівану дію.

Вправа 588. Замініть форми наказового способу формами умовного. Запишіть. Як змінюється при цьому значення речень? Назвіть звертання, поясніть розділові знаки при них.

1. Прочитайте нам «Тополю» Тараса Шевченка. 2. Розкажіть про випадок, який найбільше запам'ятався. 3. Діти, посадіть квіти сьогодні. 4. Хлопці, підготуйте стінгазету на свято.

Вправа 589. Напишіть творчу роботу (п'ять-шість речень) на тему «Люби, оберігай свій рідний край!». Проаналізуйте, чи використали ви у творі дієслова у формі наказового способу.

Словник

биліна – fű
вкупці – együtt

дівні епітети – cifra jelszavak

§ 87. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

Вправа 590. Прочитайте вголос речення, вкажіть дієслова, що означають дію без відношення до будь-якої особи. Які з них означають явища природи, які – фізичний або психічний стан людини? Якими членами речення виступають такі дієслова?

1. Вечоріє. У хмарах гори, обіймає землю сон (*Олександр Олесь*).
2. Не спиться мені: в голові шумить, як у млині... (*Марко Вовчок*).
3. Не спалося, а ніч, як море. 4. Не їсться, не п'ється, і серце не б'ється (*Т. Шевченко*).
5. Мжичило, мжичило, і чогось було сумно тоді. Гостро пахло дубовим молодняком (*Микола Хвильовий*).

Дієслово, яке означає дію або стан, що відбувається сама по собі, без особи (предмета), називаємо **безособовим**: *світає, морозить, темніє*.

Безособові дієслова означають:

- а) явища природи: *світає, смеркає, темніє*;
- б) фізичний чи психічний стан людини: *нудить, спиться, хочеться*;
- в) незалежність явища від особи: *таланить, щастить*.

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами і родами. Вони можуть мати три форми: 3-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *світає, світатиме*; середнього роду минулого часу дійсного та умовного способів: *смеркало, світилось, запахло*; неозначену форму: *збирати, світати*.

У реченнях з безособовими дієсловами немає підмета.

Вправа 591. Прочитайте, визначте безособові дієслова. Чому вони так називаються? Скажіть, які з дієслів означають: а) явища природи, б) переживання, в) фізичний стан людини.

Зацвіло кругом. Повіває прохолодою. Мені не сидиться дома. Тягне на подвір'я. Як легко дихається весною!

Вправа 592. Перебудуйте речення, замінивши особові дієслова на безособові. Підкресліть підмети й присудки.

Зразок. Пахнуть квіти. – Пахне квітами.

1. Пахнуть квіти. 2. Дитина хоче погратись. 3. Деся далеко за-
гримів грім. 4. Вітер зламав дерево. 5. Ти не спиш? 6. Весняний дощ
покропив землю. 7. Вода залила луки. 8. Друзі не хотіли розлучатись.

Вправа 593. Від поданих слів утворіть безособові дієслова, уведіть їх до
самостійно складених речень.

Живе, діє, дихає, працює, світить, чує.

Вправа 594. Розкрийте значення кожного з фразеологізмів. Укажіть у них
безособові дієслова. Уведіть їх до самостійно складених речень.

Запахло смаленим. Мову зав'язало. Мов окропом обдало. Як
водою змило.

Словник

мжичило – дощило

млин – malom

§ 88. НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Вправа 595. Прочитайте вголос уривок поезії Лесі Українки. Простежте за
написанням дієслів із часткою **не**. Як ви розумієте зміст уривку?
Поясніть.

Хто не жив посеред бурі,
той ціни не знає силі,
той не знає, як людині
боротьба і праця милі.

Хто не жив посеред бурі,
не збагне журби безсилля,
той не знає всієї муки
примусового безділля.

Не з дієсловами пишемо		
окремо	разом	
якщо не є часткою: <i>не прийшов,</i> <i>не сказав,</i> <i>не зрозумів</i>	якщо слово без не не вживається: <i>нехтувати, ненавидіти,</i> <i>незчутися,</i> <i>неволити, непокоїти</i>	якщо не входить до складу префікса недо- , який вказує на неповноту дії: <i>недобачити, недочути</i>

Слід відрізнити дієслова *нездужати* (хворіти), *неславити* (ганьбити), *непокоїтися* (турбуватися) із префіксом **не-** від дієслів із часткою **не**: *не здужати* (не змогти), *не славити* (не прославляти), *не покоїтись* (не бути похованим).

Вправа 596. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис не з дієсловами.

1. (Не)гайся у добрі. (Не)обізлися в горі. (Не)війся у вітрах. І (не)брудни свій путь (*Т. Севернюк*). 2. У мене так серце закам'яніло, що я вже й плакати (не)здужав (*О. Кониський*). 3. Люби життя, але умій при цьому ти (не)навидіть всяку цвіль і гниль (*Л. Забашта*). 4. Добре тому багатому: його люди знають, а зо мною зустрінуться – мов (не)добачають (*Т. Шевченко*). 5. Жала дівка жито, жала, (не)дожала і до сходу сонця тополею стала (*Народна творчість*).

Вправа 597. Доберіть з довідки дієслова, що відповідають поданим значенням. Запам'ятайте їх. Поясніть написання дієслів з **не**. Два-три слова введіть до самостійно складених речень.

1. Примушувати робити щось проти бажання, волі. 2. Мати поганий зір, погано бачити. 3. Допустити помилку, зробити упущення через неуважність, недосвідченість, недбалість тощо. 4. Відчувати велику неприхильність, ворожість, нелюбов до кого- або чого-небудь. 5. Порушувати чийсь спокій, завдавати турботи, клопоту, бентежити. 6. Втрачати самовладання від сильного хвилювання, не пам'ятати себе. 7. Ставитись презирливо, зарозуміло, зневажливо до кого-, чого-небудь.

Довідка. 1. Неволити. 2. Недобачати. 3. Недогледіти. 4. Ненавидіти. 5. Непокоїти. 6. Нетямитися. 7. Нехтувати.

Вправа 598. Складіть речення з однозвучними, але різними за значенням і написанням дієсловами *неславити* і *не славити*, *нездужати* і *не здужати*, *недочувати* і *не дочути* (не почути). Як називаємо такі слова?

Із заперечним словом **немає** (його можна замінити словом *нема*) **не** пишемо разом, а з дієсловом **не має** (*він не має*), частку **не** пишемо окремо.

Вправа 599. I. Запишіть речення, знімаючи ризик у словах і записуючи їх разом чи окремо. Поясніть свій вибір.

1. І не/має маленьких людей – є лиш душі малі (*В. Коротич*). 2. Ніхто не/має більшої любові, як той, хто душу поклада за друзів (*Леся Українка*). 3. Хто нічого не робить, той ніколи не/має часу (*Народна творчість*). 4. Життя не/має ціни, а воля дорожча за життя (*Народна творчість*).

II. Усно обговоріть у класі третє речення. Чи справді це так?

Вправа 600. Замініть виділені слова дієсловами з довідки, що пишуться з не разом. Поставте їх у потрібній формі.

1. Вітер **бушував** усю ніч. 2. Матір **хвилює** доля дітей. 3. **Не помітили**, як минув час. 4. Не слід **гребувати** розумною порадою. 5. Я тебе **не силюю**, можеш йти.

Довідка: непокоїти, нехтувати, невгавати, неволити, незчутися.

Вправа 601. Прочитайте мовчки текст. Випишіть з останнього абзацу дієслова, вкажіть їх час, особу, число. За прочитаним матеріалом підготуйте репортаж про бджільництво, а також розкажіть, що ви знаєте про лікувальні властивості меду.

БДЖІЛЬНИЦТВО

Бджільництво віддавна займає помітне місце у трудовій діяльності українців. Початково бджільництво було неорганізованим заняттям. Наші далекі предки знаходили гнізда бджіл в ущелинах скель, лісових хащах і добували так званий дикий мед, цілком знищуючи бджолині сім'ї. Потім вони діставали мед із дупел дерев, які називалися бортями. Звідси походить й назва – бортництво.

Поступово бортництво розвивалось і вдосконалювалося.

Найсуттєвішою віхою в історії бджільництва був винахід 1814 р. рамкового вулика. Сконструював його український учений Петро Прокопович. Він уперше у світі отримав чистий мед без попереднього винищення бджіл. З іменем Прокоповича пов'язане також заснування першої у світі школи бджільництва.

Праця біля бджіл завжди вимагала великого досвіду, тому пасічниками найчастіше були літні люди, шановані на селі особи.

Тарас Шевченко писав, що бджола вимагає для роботи коло неї «не лише удачної людини, а й лагідного і праведного мужа». Подібну думку висловив і український учений Микола Сумцов: «Пасічництво настільки чисте і шляхетне, що люди з низькою душею не займатимуться ним». Традиційний образ

українського пасічника знайшов відображення у літературі й малярстві (*Українське народознавство*).

не здужати – nem tudja legyőzni
 не покóбитися – nincs eltemetve
 не слáвити – nem dicsér
 нездужати – beteg

непокóитися – izgul
 неслáвити – nem dicsér
 нéхтувати – hanyagol
 примусóвий – kötelező

§ 89. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 6 КЛАСІ

Вправа 602. I. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Вкажіть вивчені частини мови та їх граматичні категорії.

Ч..тири пори року переходят.. одна в одну не відразу, поступово, майже непомітно. Слабіют.. морози, світлішає небо і повітр..я. Потім тане сніг – наступає в..сна. На голих д..ревах з'являєт..ся ніжний золотий пух. І ось уже буяє трава на луках, листя на д..ревах – приходит.. літо.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Які державні та релігійні свята відзначаються влітку в Україні? Розкажіть, що ви про них знаєте? 2. Які у вас плани на літо? Де б ви хотіли побувати і з ким бажаєте зустрітись? 3. Якими корисними й цікавими справами будете займатись?

Вправа 603. Прочитайте текст уголос. Дайте йому заголовок. Поясніть вживання великої літери й лапок у назвах. Випишіть три-чотири іменники і вкажіть усно їх рід, число, відмінок. Виділені числівники запишіть словами і вкажіть їх розряд. Складіть і запишіть план тексту у формі запитань. Перекажіть текст.

Усі з нетерпінням очікують канікули. А чи знаєте ви, звідки походить ця назва?

Канікули від Сіріуса: Сіріус – зірка у сузір'ї Пса – мав латинську назву Канікула, бо в латинській мові «собака» – «каніс», сузір'я Пса теж Каніс. Сонце перебуває у сузір'ї Пса з 27 липня до 23 серпня. У цей час у Римі починалася найбільша спека, і римський сенат робив перерву у своїх засіданнях; пізніше – робили перерву в заняттях навчальні заклади; а згодом цей час став постійною, «узаконеною» перервою в заняттях учнів і студентів. Греки першими у ті давні часи дали назву дням, а вже римляни у них запозичили й уявлення, і назву. Наприклад, греки вважали, що спека йде не від сонця, а від Сіріуса; це від них пішов вислів «собача спека», який зустрічаємо в німців, в англійців, у французів, у росіян (За А. Ковалем).

Вправа 604. Погрупуйте іменники за відмінами і групами й запишіть їх у родовому, орудному, давальному і кличному відмінках. Виділіть закінчення.

Перемога, буря, листоноша, вітер, зелень, край, свято, знання, токар, дощ, теля, ім'я, Конституція.

Вправа 605. I. Поставте іменники в родовому відмінку й запишіть. Поясніть уживання та написання відмінкових закінчень.

Народ, сад, гай, інститут, мед, бузок, граніт, буревій, Дунай, стіл, міст, лист, папір.

II. Поставте іменники в орудному відмінку однини. Поясніть правопис.

Тінь, піч, віддаль, річ, біль, вість, тюль, стаття, мати, любов.

Вправа 606. I. Прислухайте текст. Чи є таке свято в угорців? Якими обрядами воно супроводжується? Текст перекажіть.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Зелені свята – українська назва християнського свята Трійці. Цей день знаменував закінчення весни і початок літа.

У клечальну суботу подвір'я прикрашають зеленими гілками клена, верби, липи, акації. Зелом прибирають ікони, вікна. Підлогу або долівку в хаті притрушують запашними травами: осокою, любистком, м'ятою, татарським зіллям.

Молодіжні забави розпочинаються з понеділка і тривають тиждень. Подекуди розваги й танці відбуваються біля ігорного дуба або явора. Вони являють собою предовгу жердину, до якої зверху прикріплене прикрашене гіллям, стрічками та квітами колесо.

На Зелені свята провідують могили родичів, улаштовують поминальні трапези (*З етнографічного словника*).

II. Випишіть з тексту прикметники, укажіть їх граматичні ознаки.

Вправа 607. Складіть і розіграйте діалог на одну із тем. Уживайте слова з довідки.

1. Між двома ученицями, одна з яких просить поради щодо того, з яких квітів скласти букет для матері в день її народження. Інша розповідає, які квіти й чому вона дарує в день народження своїм матері й бабусі.

2. Між двома учнями, які розмірковують, до якої спортивної секції варто записатися і який вид спорту можна вважати найсучаснішим.

Довідка: 1. Троянди, лілеї, гербери, гвоздики, айстри, жоржини, гладіолуси, хризантеми; урочисті, ніжні, ароматні, запашні, вишукані, гарні, червоні, рожеві, чудові. 2. Класична боротьба, легка атлетика, футбол, баскетбол, найсучасніший, небезпечний, велосипедний спорт, бокс, екстремальний, захоплюючий.

Вправа 608. Перепишіть прислів'я, цифри замініть словами, іменники, що в дужках, поставте в потрібній формі. Поясніть, як ви розумієте ці прислів'я.

1. 2 правд не буває. 2. І з (брехун) не зложать 1 правди. 3. Важко 2 панам догодити. 4. З 1 вола 2 шкур не деруть. 5. З 2 бід вибирай меншу. 6. 2 (раз) в році літа не буває. 7. У нього 7 (п'ятниця) на тиждень. 8. Хто на 2 (стілець) сідає, той з обох падає.

Вправа 609. Запишіть числа словами. Числівники поставте в давальному, орудному, місцевому відмінках. Чим відрізняються форми давального й місцевого відмінків?

17, 70, 200, 468, 777, 1000.

Вправа 610. Запишіть займенники, розкриваючи дужки. Поясніть їх правопис.

(Де)що, (де)хто, кого(сь), чого(сь), аби(чий), аби(який), (будь)кого, (будь)що, (хтозна)який, (казна)що, де(в)чим, хтозна(в)кого, аби(до)кого.

Вправа 611. Виразно прочитайте уривок вірша Іларіона Грабовича. Вкажіть дієслова, визначте їх граматичні категорії.

ЛЮБИ

Люби, мій брате, край свій рідний,
широкий, пишний, гарний край,
бо він любові тої гідний,
бо в нім лиш знайдеш щастя май...

Люби і слово те рідненьке,
що ненька вчила тя колись...
Воно таке звучне, миленьке –
люби його і ним гордись!

Словник

Сенат – орган верховної влади у давньому Римі.

буяти – zsendül

грéки – görögök

непомітно – észrevétlenül

сузір'я – csillagkép

КЛЮЧІ ДО ВПРАВ. ВІДГАДКИ

Впр. 28. Володимир Великий. **Впр. 152.** ... краще сміх, ніж плач.
Впр. 190. Вперта праця переможе все. **Впр. 200.** Немає дерева без коріння.
Впр. 209. ... розуму не позичиш. **Впр. 247.** 1. Книга. 2. Човен. 3. Літак.
4. Осел. **Впр. 251.** 1. Тінь. 2. Небо й зорі. 3. Зима. 4. Півень. 5. Книга.
Впр. 297. 1. Сон. 2. Сорока. 3. Рак. 4. Пальці. **Впр. 445.** ... носити кашкет.
Впр. 586. ... хто живе без ідеалів.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

§2. 1. В. 2. Г.

§3. 1. А. 2. А.

§4. 1. Б. 2. А.

§5. 1. В. 2. Г.

§8. 1. Б. 2. В. 3. А. 4. Г.

§10. 1. Г. 2. А. 3. Б. 4. В.

§14. 1. Г. 2. В.

§16. 1. А. 2. 1) А; 2) Д; 3) Б; 4) В.

§19. 1. А. 2. А. 3. В.

§21. 1. Б. 2. Г.

§22. В.

§24. 1. Б. 2. В.

§25. А.

§27. 1. А. 2. А.

§29. 1. В. 2. А.

§31. 1. А. 2. Б.

§32. 1. Б. 2. Б.

§33. 1. В. 2. А.

§34. А; Д.

§35. В.

§36. 1. А. 2. Б. 3. Б. 4. Б.

§37. Б.

§38. В.

§39. 1. Г. 2. Б.

§40. Б.

§41. 1. Б. Г. Д. 2. А. Г. Д. 3. Б. Г.

Е. 4. Б. Г. Е. 5. А. Б. Г. 6. В. Г.

Д. 7. А. В. Г. 8. Б. Г. Е.

§46. 1. 1) Б; 2) В; 3) А. 2. А. 3. В.

§51. 1. А. 2. Г.

§54. 1. Б. 2. А.

§59. 1. Б. 2. В. 3. В. 4. Б.

§63. 1. Б. 2. В.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
§ 1. Краса і багатство української мови	4
ПРИРОДА РІДНОГО КРАЮ	8
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	8
§ 2. Звуки мови і знаки письма. Склад і наголос. Голосні і приголосні звуки	8
§ 3. Вимова голосних звуків та їх позначення на письмі	11
§ 4. Вимова й написання слів з апострофом	15
§ 5. Правопис іншомовних слів	17
§ 6. Складання діалогів відповідно до визначеної ситуації	23
§ 7. Лексика і фразеологія. Однозначні й багатозначні слова. Вживання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях	25
§ 8. Загальноновживані (нейтральні) й стилістично забарвлені слова	27
§ 9. Омоніми. Синоніми. Антоніми	30
§ 10. Фразеологізми	32
§ 11. Синтаксис і пунктуація. Словосполучення. Головне та залежне слово у словосполученні	35
§ 12. Розвиток мовлення. Продовження тексту-розповіді за поданим початком	38
§ 13. Речення. Граматична основа речення	42
§ 14. Види речень за метою висловлювання. Окличні речення. Розділові знаки в кінці речення	44
§ 15. Головні члени речення: підмет і присудок	46
§ 16. Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина	49
§ 17. Розвиток мовлення. Виготовлення реклами для власного населеного пункту	52
§ 18. Речення з однорідними членами. Кома між однорідними членами речення	54
§ 19. Речення зі звертаннями і вставними словами. Розділові знаки при звертаннях і вставних словах	57
§ 20. Розвиток мовлення. Переклад текстів з угорської мови українською	60
§ 21. Складне речення. Розділові знаки у складному реченні	61
§ 22. Пряма мова і діалог. Розділові знаки при прямій мові та при діалозі.....	65
§ 23. Розвиток мовлення. Складання діалогів, інтерв'ю	67
РОДИННІ ОБЕРЕГИ – ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ	69
МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ	69
§ 24. Поняття про частини мови	69
§ 25. Іменник як частина мови. Значення, граматичні ознаки, синтаксична роль	73
§ 26. Іменники, що означають назви істот і неістот. Загальні і власні назви ...	76
§ 27. Рід іменників	81
§ 28. Число іменників	84

§ 29. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту з елементами опису природи	88
§ 30. Відмінки іменників. Кличний відмінок в українській мові	90
§ 31. Поділ іменників на відміни. Типи відмін іменників	94
§ 32. Відмінювання іменників I і II відмін	97
§ 33. Відмінювання іменників III і IV відмін	106
§ 34. Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині	111
§ 35. Незмінювані іменники	113
§ 36. Розвиток мовлення. Читання мовчки	116
§ 37. Велика буква й лапки у власних назвах	117
§ 38. Не з іменниками	120
§ 39. Закінчення -а(-я), -у(-ю) іменників чоловічого роду в родовому відмінку II відміни	122
§ 40. Букви е, и, і у суфіксах -ечок, -ечк-, -ичок, -ичка, -інн(я), -енн(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о)	125
§ 41. Написання і відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові	128
§ 42. Розвиток мовлення. Твір-опис за репродукцією в художньому стилі	131
ЗВИЧАЇ В СІМ'Ї, СТОСУНКИ З ЛЮДЬМИ, ЯКІ НАС ОТОЧУЮТЬ	135
§ 43. Прикметник як частина мови. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	135
§ 44. Способи творення прикметників	137
§ 45. Якісні, відносні та присвійні прикметники	139
§ 46. Ступені порівняння прикметників. Творення форм вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників	142
§ 47. Прикметники твердої та м'якої груп, їх відмінювання	147
§ 48. Розвиток мовлення. Складання листа. Складання привітання	150
§ 49. Не з прикметниками	154
§ 50. Знак м'якшення та літери е, у в суфіксах на означення пестливості і неповного виявлення ознаки	156
§ 51. Букви е, о, и, і у прикметникових суфіксах -ев(-ев-), -ов-, -ин-, -ін-, -ичн-, -ічн-	158
§ 52. Знак м'якшення у суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-	161
§ 53. Одна і дві букви н у прикметниках	165
§ 54. Написання складних прикметників разом і через дефіс	167
§ 55. Розвиток мовлення. Аудіювання тексту	170
ФІНАНСОВО ГРАМОТНИЙ СПОЖИВАЧ	174
§ 56. Числівник як частина мови. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	174
§ 57. Числівники кількісні й порядкові. Числівники прості, складні і складені	176
§ 58. Розвиток мовлення. Діловий стиль. План роботи. Оголошення	181
§ 59. Відмінювання кількісних числівників	184
§ 60. Відмінювання порядкових числівників	190
§ 61. Розвиток мовлення. Складання усного твору-опису приміщення	192
§ 62. Правопис числівників	194

§ 63. Правильне вживання числівників для позначення дат, часу (годин). Зв'язок числівників з іменниками	197
§ 64. Розвиток мовлення. Написання письмового переказу тексту художнього стилю	202
ЗЕМЛЯ – НАШ СПІЛЬНИЙ ДІМ	204
§ 65. Займенник як частина мови. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	204
§ 66. Розряди займенників	205
§ 67. Творення заперечних і неозначених займенників	208
§ 68. Розвиток мовлення. Написання переказу тексту з елементами опису приміщення	210
§ 69. Відмінювання займенників	211
§ 70. Розвиток мовлення. Складання усного переказу тексту наукового стилю	215
§ 71. Правопис займенників. Написання прийменників із займенниками ..	216
§ 72. Н в особових займенниках 3-ї особи після прийменників	218
§ 73. Дефіс у неозначених займенниках. Ні в заперечних займенниках	219
§ 74. Розвиток мовлення. Написання твору-роздуму про вчинки людей на основі власних спостережень	222
СВІТ МОЇХ ЗАХОПЛЕНЬ	224
§ 75. Дієслово як частина мови. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	224
§ 76. Форми дієслова	225
§ 77. Доконаний і недоконаний вид дієслова	228
§ 78. Перехідні й неперехідні дієслова	230
§ 79. Розвиток мовлення. Замітка в блог, на сторінку в соціальній мережі ...	232
§ 80. Час дієслова. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі	235
§ 81. Теперішній час. Майбутній час. Дієвідмінювання дієслів теперішнього часу	237
§ 82. Дієвідмінювання дієслів майбутнього часу	241
§ 83. Чергування приголосних під час утворення особових форм дієслова	242
§ 84. Розвиток мовлення. Написання твору-оповідання на основі побаченого	244
§ 85. Дієслова I та II дієвідмін. Букви е, и в особових закінченнях дієслів I та II дієвідмін	246
§ 86. Способи дієслів. Творення дієслів умовного та наказового способів. Знак м'якшення у дієсловах наказового способу	249
§ 87. Безособові дієслова	253
§ 88. Не з дієсловами	254
§ 89. Повторення вивченого в 6 класі	257
КЛЮЧІ ДО ВПРАВ. ВІДГАДКИ	260
ВІДПОВІДІ ДО ТЕКСТОВИХ ЗАВДАНЬ.	260

Навчальне видання

ШУМИЦЬКА Галина Василівна
ГНАТКОВИЧ Тетяна Дмитрівна
КІВЕЖДІЙ Олеся Василівна та ін.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Редактор *Л.Л. Кирієнко*
Художній редактор *І.Б. Штурма*
Коректор *В.В. Фінько*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 21,384.
Обл.-вид. арк. 16,0. Тираж 2193 пр.
Зам. № 34П.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 4078 від 31.05.2011 р.